

T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**KUR'ÂN-I KERÎM'DE KALPLERİN MÜHÜRLENMESİ İLE
İLGİLİ ÂYETLERİN TEFSİRİ**

AYŞE NUR BABACAN DEMİRCİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

PROF. DR. BURHAN BALTACI

OCAK - 2023
KASTAMONU

TAAHHÜTNAME

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu; ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını, bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini bildirir ve taahhüt ederim.

Ayşe Nur BABACAN DEMİRCİ

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ****KUR'ÂN-I KERÎM'DE KALPLERİN MÜHÜRLENMESİ İLE İLGİLİ
ÂYETLERİN TEFSİRİ****AYŞE NUR BABACAN DEMİRCİ****KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI****DANIŞMAN:PROF. DR. BURHAN BALTACI**

Kalp, sadece kan pompalayan bir organ değildir. İnsanın anlama, kavrama ve idrak etme merkezidir. Kalp, iman ve inkar mahallidir. Hatta bütün İslam âlimleri imanın en önemli şartının kalbin tasdiki olduğunu bildirmişlerdir. İman nasıl ki kalpte vuku buluyor, sadece dil ile ikrar etmek münafıklık sayılıyorsa; inkar da kalpte vuku bulmaktadır. Dolayısıyla her ikisi de kalbin eylemidir. Kur'ân-ı Kerîm'de kalp kavramını içeren âyetlerde menfî ve müspet nitelikler ihtiva edilmiştir. Bu âyetler insanın maddi yönüyle değil manevi boyutuyla alakalıdır. Akleden, düşünen, hidâyete ulaşan, merhamet ve muhabbeti taşıyan, vahyin iniş mekânı gibi olumlu hasletlere sahip olabilen kalp; körleşen, katılaştıran, kilitlenen, sapan, görmeyen, düşünmeyen, kin, öfke, nefret, nifak gibi olumsuz nitelikleri de bünyesinde barındıran bir yapıya sahiptir. Bu sebeple hak ve hakikati görme veya görememe hareketine sahip olan kalbin, en büyük felaketi onun mühürlenmesidir. Kur'ân-ı Kerîm'i incelediğimizde on beş âyet-i kerimede kalbin mühürlenmesinden bahsedildiğini görüyoruz. Kur'ân'da kalbin mühürlenmesi **ḥatm** ve **ṭab'** kavram çiftiyle ifade edilmiştir. Çalışmamızın ilk bölümünde bu kavram çifti ve bunlara ek olarak kalp kavramı detaylandırarak ele alınmaya çalışılmıştır. “‘Ḥateme’ (ختم) Fiilini İçeren Âyetlerin Tefsiri” başlığı altında dört âyet; “‘Ṭabe’a’ (طبع) Fiilini İçeren Âyetlerin Tefsiri” adı altında ise on bir âyet ele alınmıştır. Sonuç bölümünde ise çalışmada ulaştığımız temel fikirler ve kanaatlerimiz özetlenmeye gayret edilmiştir.

ANAHTAR KELİMELEER:Tefsir, **Ḥatm**, **Ṭab'**, Kalp, İman, Küfür, Nifak.

Ocak 2023, 173 Sayfa

ABSTRACT**MSC THESIS****EXEGESIS OF VERSES ABOUT THE LOCKING OF HEARTS, IN THE
QUR'AN****AYŞE NUR BABACAN DEMİRCİ****KASTAMONU UNIVERSITY INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCE
DEPARTMENT OF BASIC ISLAMIC SCIENCES****SUPERVISOR: PROF. DR. BURHAN BALTACI**

The heart is not just an organ that pumps blood. It is the center of human understanding, comprehension and perception. The heart is the place of faith and denial. In fact, all Islamic scholars have stated that the most important condition of faith is the approval of the heart. Just as faith takes place in the heart, just as confessing with the tongue is considered hypocrisy; denial also takes place in the heart. So both are acts of the heart. In the Qur'an, the verses containing the concept of heart contain negative and positive qualities. These verses are about the spiritual dimension of the human being, not the material aspect. The heart, which is mindful, thinking, reaching guidance, carrying compassion and love, and having positive traits such as the landing place of revelation; it has a structure that includes negative qualities such as blinding, hardening, locking, deviating, not seeing, not thinking, grudge, anger, hatred and discord. For this reason, the biggest disaster of the heart, which has the movement of seeing or not seeing the truth and reality, is its sealing. When we examine the Qur'an, we see that the sealing of the heart is mentioned in fifteen verses. In the Qur'an, the sealing of the heart is expressed with the concept pair *hatm* and *tab'*. In the first part of our study, this pair of concepts and in addition to these, the concept of the heart has been tried to be discussed in detail. Four verses under the title of “The Interpretation of Verses Containing the Verb ‘*Ḥatame*’ (حَتَمَ)” and eleven verses under the name of “The Interpretation of Verses Containing the Verb ‘*Ṭabe’a*’ (طَبَعَ)” are discussed. In the conclusion part, it has been tried to summarize the basic ideas and opinions that we have reached in the study.

KEYWORDS: Tafsir, *Hatm*, *Tab'*, Heart, Faith, Kufr, Discord.

January 2023, 173 Page

TEŞEKKÜR

Allah Teâla yeryüzünün halifesi olarak yarattığı insanoğluna rahmetinin bir tecellisi olarak hak dine davet etmek için pek çok peygamber göndermiştir. İnsanlar peygamberlerin bildirmiş oldukları ilâhi mesaja muhatap olmuş ancak iradeleri ile baş başa bırakılmışlardır. Cüz-i iradesiyle iyi ve kötü arasındaki tercihlerinde serbest bırakılan insanoğlu yaptıklarından da sorumlu tutulmuştur. Kendisine bahşedilen akıl ve iradesi ile menfî ve müspet bütün hasletleri bünyesinde bulundurmaya elverişli yaratılan insanın bu seçimlerinden güzel ve çirkin hasletlerin mekanı olan kalbi de etkilenmektedir. Kalbin mühürlenmesi de bu noktada ele alınmaktadır. Çünkü insanın kalbini tahrip eden tercihlerde bulunmak kalbi köreltmektedir. Kalbin körelmesi ise kalp gözünün, yani basiretin kör olmasıdır. Bazen olur ki kişi menfî amelleri dolayısıyla o kadar fisk ve fücra dalmıştır ki artık onlardan hoşlanmaya başlar. Günahlar art arda gelince de kalbi kapatır. Günah onu kapatınca Allah tarafından yaptıklarına karşılık olarak mühürleme ve damgalama gelir. Zira her günahta küfre giden bir yol vardır. Allah Teâla hiç kimsenin kalbini haksız yere mühürlemez. Çünkü böyle bir durumda sorumluluk kuldan gitmiş olur. Kur’ân’ın bütününe, bu konu ile ilgili âyetlere bakınca şunu görüyoruz. Peygamberlerin getirdiği mesaja ve apaçık delillere şüpheyle bakan, akla ve mantığa uymayan gereksiz itirazlarda bulunarak inatla inkar edip alaya alan, mütekebbir, cahil, kimselerin kalpleri mühürlenmiştir. Artık onları bu durumdan kurtaracak kimseyi bulamazlar. “Cesette öyle bir et parçası var ki o sıhhatli olursa bütün beden de sağlam olur; o bozulursa bütün ceset bozulur gider.” diyerek kalbin insan bedenindeki yeri ve önemine dikkat çeken Hz. Peygamber’in hadisine binaen kalbin mühürlenmesi ile ilgili Kur’ân-ı Kerîm’deki on beş âyet-i kerimeyi araştırma konusu olarak tercih ettik.

Bu çalışmanın oluşmasında değerli vaktini ayırarak ilmi birikimleriyle rehberlik eden saygıdeğer danışmanım Prof. Dr. Burhan BALTACI hocama şükran ve hürmetlerimi sunuyorum. Ayrıca çalışma süresince maddi manevi desteklerini esirgemeyen kıymetli eşime teşekkürü bir borç bilirim.

Gayret bizden, tevfik Allah’tandır.

AYŞE NUR BABACAN DEMİRCİ

Kastamonu, 2023

İÇİNDEKİLER

TAAHHÜTNAME	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT	iii
TEŞEKKÜR	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR DİZİNİ	vii
1. GİRİŞ.....	1
1.1 Araştırmanın Konusu	1
1.2 Araştırmanın Amacı	2
1.3 Araştırmanın Yöntemi	2
1.4 Araştırmanın Kaynakları	2
2. KUR'ÂN'DA KONU İLE İLGİLİ KAVRAMLAR.....	4
2.1 “Hatm” Kavramı ve Kur'an'da Kullanılış Şekilleri	4
2.1.1 “Hatm” (خَتْم) Kavramı	4
2.1.2 “Hatm” (خَتْم) Kavramının Kur'ân'da Kullanılış Şekilleri	5
2.2 “Tab” Kavramı Ve Kur'ân'da Kullanılış Şekilleri.....	7
2.2.1 “Tab” (طَبْع) Kavramı	7
2.2.2 “Tab” (طَبْع) Kavramının Kur'ân'da Kullanılış Şekilleri	9
2.3 Konuyla İlgili Yakın Manada Kullanılan Kavramlar.....	11
2.3.1 “Kufi” (كُفِّي) Kavramı	11
2.3.2 “Ekinne” (اَكْنَة) Kavramı	11
2.3.3 “Kasvet” (كَسْوَة) Kavramı	12
2.4 “Kalb” Kavramı.....	12
2.4.1 “Kalb” (قَلْب) Kavramının Anlamı	12
2.4.2 “Kalb” (قَلْب) Kavramının Kur'ân'da Kullanılış Şekilleri	16
2.4.3 Kur'ân'da Kalb Kavramı ile İlgili Yakın Manalı Kelimeler	23
2.4.4 “Kalb” Kavramının Türkçede Kullanım Alanı	26
3. “HATEME” (خَتْم) FİİLİNİ İÇEREN ÂYETLERİN TEFSİRİ.....	28
3.1 Bakara Sûresi 7. Âyet.....	28
3.1.1 Âyetin Genel Özellikleri.....	28
3.1.2 Âyette Yer Alan Bazı Kavramlar.....	30
3.1.3 Âyetin Sibâk-Siyâk İlişkisi	35
3.1.4 Âyetin Tefsiri.....	37
3.2 En'âm Sûresi 46. Âyet.....	43
3.2.1 Âyette Yer Alan Bazı Kavramlar.....	44
3.2.2 Âyetin Sibâk-Siyâk İlişkisi	46
3.2.3 Âyetin Tefsiri.....	48
3.3 Şûra Sûresi 24. Âyet.....	52
3.3.1 Âyette Yer Alan Bazı Kavramlar.....	53
3.3.2 Âyetin Sibâk-Siyâk İlişkisi	57
3.3.3 Âyetin Tefsiri.....	60
3.4 Câsiye Sûresi 23. Âyet	64
3.4.1 Âyetin Genel Özellikleri.....	64
3.4.2 Âyette Yer Alan Bazı Kavramlar.....	65

3.4.3	Âyetin Sibâk-Siyâk İlişkisi	71
3.4.4	Âyetin Tefsiri	72
4.	“TÂBE’A” (طبع) FİİLİNİ İÇEREN ÂYETLERİN TEFSİRİ	77
4.1	Nisâ Sûresi 155. Âyet	77
4.1.1	Âyetin Genel Özellikleri	77
4.1.2	Âyette Yer Alan Bazı Kavramlar	79
4.1.3	Âyetin Sibâk-Siyâk İlişkisi	82
4.1.4	Âyetin Tefsiri	84
4.2	A‘râf Sûresi 100-101. Âyetler	87
4.2.1	Âyetlerde Yer Alan Bazı Kavramlar	88
4.2.2	Âyetlerin Siyâk- Sibâk İlişkisi	90
4.2.3	Âyetlerin Tefsiri	92
4.3	Tevbe Sûresi 87. Âyet	99
4.3.1	Âyette Yer Alan Bazı Kavramlar	99
4.3.2	Âyetin Sibâk-Siyâk İlişkisi	101
4.3.3	Âyetin Tefsiri	104
4.4	Tevbe Sûresi 93. Âyet	108
4.4.1	Âyette Yer Alan Bazı Kavramlar	108
4.4.2	Âyetin Sibâk-Siyâk İlişkisi	110
4.4.3	Âyetin Tefsiri	111
4.5	Yûnus Sûresi 74. Âyet	115
4.5.1	Âyette Yer Alan Kavram	115
4.5.2	Âyetin Sibâk-Siyâk İlişkisi	116
4.5.3	Âyetin Tefsiri	121
4.6	Nahl Sûresi 108. Âyet	124
4.6.1	Âyette Yer Alan Kavram	125
4.6.2	Âyetin Sibâk-Siyâk İlişkisi	126
4.6.3	Âyetin Tefsiri	129
4.7	Rûm Sûresi 59. Âyet	131
4.7.1	Âyetin Sibâk-Siyâk İlişkisi	131
4.7.2	Âyetin Tefsiri	134
4.8	Mü’min Sûresi 35. Âyet	135
4.8.1	Âyette Yer Alan Bazı Kavramlar	135
4.8.2	Âyetin Sibâk-Siyâk İlişkisi	138
4.8.3	Âyetin Tefsiri	141
4.9	Muhammed Sûresi 16. Âyet	144
4.9.1	Âyetin Genel Özellikleri	144
4.9.2	Âyette Yer Alan Kavram	145
4.9.3	Âyetin Sibâk-Siyâk İlişkisi	146
4.9.4	Âyetin Tefsiri	148
4.10	Münâfikûn Sûresi 3. Âyet	151
4.10.1	Âyetin Sibâk-Siyâk İlişkisi	152
4.10.2	Âyetin Tefsiri	155
SONUÇ		158
KAYNAKLAR		166

KISALTMALAR DİZİNİ

a.s.	: Aleyhisselam
b.	: İbn
bk.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
ed.	: Editör
H	: Hicrî
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
M.	: Miladî
md.	: Madde
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm tarihi
sad.	: Sadeleştiren
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
thk.	: Tahkik eden
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
r.a.	: Radıyallahu anh
ts.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri
y.y.	: Yayıncı yok

1. GİRİŞ

1.1 Araştırmanın Konusu

Kalp, literatürde başlıca iki manada kullanılmıştır: Birincisi, tıbbın uğraştığı, insan bedeninin merkezi, göğsün sol tarafındaki boşlukta bulunan yumruk büyüklüğündeki bir et parçası olan cismanî kalp; ikincisi, insanın hakikati olan latife-i Rabbani olarak nitelendirilen ruhani kalp. Kur’ân-ı Kerîm’de kalp, bu ikinci manada kullanılmıştır. Kur’ân’ın ana kavramlarından biri olan kalp, insanın anlama, kavrama ve düşünme gibi zihni; muhabbet, merhamet, nefret, korku, öfke gibi hissi; sorumluluk, tercih etme ve ihtiyâr gibi iradi varlık boyutlarının menbâi olan bir kavramdır. Maddi-manevi her bir uzvumuzun bir yaratılış gayesi vardır. Kalp de, iman-ı billah, marifetullah ve muhabbetullah için yaratılmıştır. Eğer bir organ yaratılış gayesini gerçekleştiriyorsa işlevini yitirmeye başlar. Kalp de vazifesini yapmazsa Kur’ân’ın ifadesiyle marazlanması¹ yani bozulması, hastalanması kaçınılmazdır. Başta manevi olarak sağlıklı yaratılan kalp, küfür, nifak, kibir, gaflet, hırs gibi hastalanmasına sebep olacak virüslerden uzak durmalıdır. Çünkü işlenen her bir günah kalpte bir leke bırakıp karartmaktadır. Eğer pişman olup tövbe edilmez, günahlara devam edilirse günahlarla kararmış bir kalp ortaya çıkacaktır. Başta silinmesi mümkün olan bu leke zaman geçtikçe günahlar arttıkça kalıplaşmış hal alacaktır. Gerek zihni gerek ameli işlenen günahlar, tevhit için yaratılan kalbin; hakkı, hakikati idrak etme ve kabul etme kabiliyetini yitirme neticesini verir.

Biz de bu çalışmada kalbin gelmiş olduğu bu noktayı ifade eden âyetleri ele almaya çalıştık. Kur’ân-ı Kerîm’de kalbin mühürlenmesi konusu “hatm” ve “tab” kavramlarıyla ifade edilmiştir. Çalışmamızda bu kavramların yer aldığı on beş âyet-i kerimeyi ilmi verilerden istifade ederek açıklamaya ve tefsir ilmi açısından bu konudaki verileri bir araya getirerek bir bütün olarak incelenmesini sağlamaya çalıştık.

¹ el-Bakara 2/10.

1.2 Araştırmanın Amacı

Kur’ân-ı Kerîm’de on beş âyet-i kerimede kalbin mühürlendiği belirtilmiştir. Daha önce Kur’ân-ı Kerîm’i baştan sona tefsir eden eserlerde bu âyetler izah edilmiştir. Biz bu çalışmada Kur’ân’da kalbin mühürlenmesini anlatan *hatm* ve *tab‘* kavramlarının çerçevesini Kur’ân penceresinden tespit etmeyi amaçladık. Diğer bir amacımız da kalplerin mühürlenmesi ile ilgili âyetleri klasik ve çağdaş tefsir kaynaklarından hareketle müstakil olarak ele alıp incelemektir.

1.3 Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma Kur’ân-ı Kerîm’de kalplerin mühürlenmesi ile ilgili âyetlerin incelenmesini hedeflemektedir. Çalışmamızda konumuz ile ilgili sekizi Mekkî, beşi Medenî olmak üzere on üç sûrede geçen on beş âyet incelenmiştir. Âyetleri incelerken öncelikle “Âyetin Genel Özellikleri” başlığı altında âyetin metni ve meâli, ardından varsa âyetin nüzûl sebebi verilmiştir. Âyetlerin doğru ve sağlıklı bir şekilde anlaşılabilmesi için âyetlerde yer alan bazı kavramlar belirtilmiş; âyetlerin sibâk-siyâk bağlamına riâyet edilerek açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmamız dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmamızın konusu ve amacı hakkında kısaca bilgilere yer verildikten sonra konumuzun temelini oluşturan “*hatm*”, “*tab‘*” ve “*kalp*” kavramlarının manaları, Kur’ân’da kullanılış şekilleri ve Kur’ân-ı Kerîm’de bu kavramlarla yakın manada kullanılan kavramlar detaylı bir şekilde ele alınmıştır. “*Ḥateme*” (حَتْمَ) Fiilini İçeren Âyetlerin Tefsiri” başlığı altında dört âyet; “*Tabe’a*” (طَبَعَ) Fiilini İçeren Âyetlerin Tefsiri” başlığı altında da on bir âyetin Kur’ân-ı Kerîm’deki tertip sırası dikkate alınarak tefsiri yapılmıştır. Son olarak sonuç bölümünde varılan neticeler özetlenerek genel bir değerlendirme yapılmıştır.

1.4 Araştırmanın Kaynakları

Çalışmamız esnasında faydalandığımız en önemli temel kaynak Kur’ân-ı Kerîm’dir. Buna bağlı olarak müfessirlerden Taberî’nin (ö. 310/923) *Câmi’u’l-beyân’ı*, Mâtürîdî (ö. 333/944) *Te’vîlâtü’l- Kur’ân*, Kuşeyrî (ö. 465/1072) *Letâîfü’l- İşârât*, Zemahşerî (ö. 538/1143) *Keşşâf*, Râzî (ö. 606/1210) *Mefâtihu’l- Gayb*, Kurtubî (ö. 671/1273) *el-*

Câmi' li-aḥkâmi'l-Kur'ân, Beydâvî (ö. 685/1286) *Envâru't- tenzil*, İbn Kesîr (ö. 774/1373) *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azîm* ve Elmalılı'nın (ö. 1947) *Hak Dini Kur'ân Dili* tefsirleri başta olmak üzere klasik ve çağdaş tefsir kaynaklarına ulaşılabildiği ölçüde faydalanılmıştır. Kaynak çeşitliliği açısından yararlanılan tefsirlerin sayısının çoğaltılmasına özen gösterilmiştir. Meal olarak ise Diyanet İşleri Başkanlığı'nın meali esas alınmıştır. Yeri geldiğinde müfessirlerin kendilerinin vermiş olduğu mealler de konuya dahil edilmiştir. Hem birinci bölümdeki kavramları hem de âyetlerde geçen kavramları açıklamak için ise başta Halîl b. Ahmed'in (ö. 175/791) *Kitâbü'l- Ayn*, Cevherî'nin (ö. 400/1009'dan önce) *es- Sıhâh* ve İsfahânî'nin (ö. 502/1108) *el-Müfredât'ı* olmak üzere diğer lugat kitaplarına müracaat edilmiştir. Ayrıca konumuz ile ilgili olan yüksek lisans ve doktora tezleri, makaleler, çeşitli eserler ile TDV İslam Ansiklopedisi'nin maddelerinden istifade edilmiştir.

Araştırmamız esnasında konumuz ile ilgili başka bir çalışmaya bizim bilgimiz dahilinde ulaşamamıştır.

2. KUR'ÂN'DA KONU İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

2.1 “Hatm” Kavramı ve Kur'an'da Kullanılış Şekilleri

2.1.1 “Hatm” (حَتْم) Kavramı

“Hatm” kelimesi “h-t-m” (ح ت م), harflerinden müteşekkil Arapça bir kelimedir. Arapça’da ikinci bâbtandır. Mazisi “hateme” (حَتَمَ), muzarisi “yehtimu” (يَحْتِمُ) şeklinde; mastarı “hatmen” (حَتَمًا) ve “hitâmen” (حِتَامًا), ism-i fâili “hâtimun” (حَاتِمًا), ism-i mef’ulü ise “mahtûmun” (مَحْتُومًا) şeklinde gelmektedir.²

Hatm, sözlükte isim olarak; “yüzüğün ve damganın nakşı gibi bir şeyin etkisini veya nakıştan elde edilen eserin kendisini ve kitaplara, kapılara ve mektuplara vurulan mührü”³ ifade eder. Fiil olarak ise; “mühürlemek, kapatmak, idrakini almak,⁴ bir şeyi sağlamlaştırmak ve koruma altına almak için mühür/damga basmak⁵, men’ etmek,⁶ bir şeyin sızmasına fırsat bırakmamak”⁷ manalarında kullanılmıştır. Bozulmasını engellemek için bir kabın ağzını kapatma mühürleme anlamı mevcuttur. Bunun için Araplar şarap şişelerini hava almayacak şekilde sabitlemek ve pislikten korumak için şişeleri mühürlerlerdi.⁸ Bir şeyin üzerine mühür basmada başkaları onu bilmesini, öğrenmesini ve elde edemesin diye o şeyi gizleme ve örtme maksadı bulunmaktadır.⁹

²Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr (ö. 711/1311), *Lisânü'l-‘Arab* (İran: Neşrî Edebi’l- Havza, 1405/1985), “hatm”, 12/163.

³Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî (ö. 502/1108), *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur’ân*, (Dimeşk- Beyrut: Dâru'l- Kalem, 1412/1991), “hatm”, 275; Hasîrîzâde Elîf Efendi (ö. 1927), *en-Nûru'l-Furkân fî şerhi lugati'l-Kur’ân*, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015), “hatemallâhu” 1/378.

⁴el-Cevherî, İsmâîl b. Hammâd, (ö. 400/1010), *es-Sihâh (Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-Arabiyye)* (Beyrut: Dâru'l- Âm Lilmilliyîn, 1404/1984), “hatm”, 5/1908; Mütercim Âsım Efendi (ö. 1819), *Kâmûsu'l- Muhît Tercümesi*, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), “htm”, 5/4941.

⁵Ebü Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî (el-Fürhûdî) (ö. 175/791), *Kitâbü'l-‘Ayn* (Beyrut: Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2023), “hatm” 1/386; İsfahânî, “hatm”, 275.

⁶Hasan Mustafavî, *et-Tahkik fî Kelimati'l-Kur’âni'l-Kerim* (Beyrut: Darü'l- Kütübi'l- İlmiyye, 2009), “hatm”, 3/26; Hasîrîzâde, “hatemallâhu”, 1/378.

⁷Muhammed Hasan Hasan Cebel, *el-Mu’cemü'l-İştikaki fî'l-muessal li-elfazi'l-Kur’âni'l-Kerim* (Kahire: Mektebetü'l- Adab, 2010), “hatm”, 1/531.

⁸Muhammed et-Tâhir b. Âşur (ö. 1394/1973), *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tûnus: ed-Dâru't-Tûnusiyye, 1404/1984), 1/254.

⁹Ebü Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî (ö. 606/1210), *Mefâtihu'l- Gayb*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1420/1999), 2/291.

Ḥatm, **على** harfi ceriyle geçişli kılındığı zaman üzerini mühürlemek, yani “bir şeyi veya içindekini sağlamlaştırmak için üzerine mühür veya damga basmaktır.” Tıpkı “bir çıkını, bir odayı, bir zarfı mühürlemek” gibi.¹⁰

“Ḥatm”, “fâil” (**فَاعِلٌ**) kalıbında “yüzük, mühür, bekâret, ense çukuru”; “fiâl” (**فِعَالٌ**) kalıbında ise “mühür mumu” manalarına gelmektedir.¹¹ “Bir bal peteğinin üstünü bal mumu ile kaplamak, kitabın mühürlendiği kil (Geçmişte yazı kil tabletlerin içindekiler anlaşılmasın veya ona eklenmesin diye kil tabakası ile kaplardı.), deri ve kağıt üzerine yazdıkları çamur” anlamında da kullanılmıştır.¹²

“Ḥatm” kelimesi bazen bir işin sonuna gelmeyi, sonuna ulaşmayı anlatır. Mühür, mühürlenilen şeyin sonuna vurulduğu için bu ismi almıştır.¹³ Bu bağlamda “**خَتَمْتُ الْقُرْآنَ**” “Kur’ân’ı hatmettim, onu okuyarak sonuna kadar ulaştım”, denmesi de bundandır.¹⁴ Bazen de “katıyyet” ifade eder. Nitekim meliklerin fermanlarındaki hatm (mühür) hükmün katıyetini (kesinlik) ifade eder.¹⁵ “Ḥatm” (mühürleme) ve “ketm” (gizleme) kardeş kelimelerdir. Çünkü bir şeyi üzerini kapatıp mühürleyerek örtüp gizlemenin amacı, onu güvenceye almak, ona ulaşılmasını engellemektir.¹⁶

Özetlersek Arapça kökü “**خ ت م**” olan ḥatm kavramının, mühürlemek, örtmek, tamamlamak, bitirmek, sona erdirmek, bir şeyi tamamlayıp sonuna ulaşmak manalarında kullanıldığını görüyoruz.

2.1.2 “Ḥatm” (**خَتْمٌ**) Kavramının Kur’ân’da Kullanılış Şekilleri

“Ḥatm” kavramı Kur’ân-ı Kerîm’de aynı kökten gelen farklı şekilleriyle birlikte sekiz yerde geçmektedir.¹⁷ Bunlardan Bakara Sûresi 7. âyet, En‘âm Sûresi 46. âyet ve

¹⁰ İsfahânî, “ḥatm”, 275.

¹¹ İbrahim Mustafa vd., *el-Mu‘cemü’l-vasîl* (Kâhire: Mektebet-i Şürûgu’l- Devliyye, 2004), “ḥateme”, 218; Âsım Efendi, “htm”, 5/4941.

¹² Cebel, “ḥatm”, 1/530.

¹³ Ebu’l-Huseyn Ahmet b. Faris, *Mekayisu’l-Luga*, thk. Abdusselam Muhammed Harun (y.y., 1979), “ḥateme”, 2/245.

¹⁴ İsfahânî, “ḥatm”, 275; Mustafavî, “ḥatm”, 3/25.

¹⁵ Hasirîzâde, “ḥatemallâhu”, 1/378.

¹⁶ Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî (ö. 538/1144), *Keşşâf ‘an hakā’iki ğavâmidü’l-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fî vucûhi’l-te’vîl* (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l İlmiyye, 1407/1987), 1/48.

¹⁷ Muhammed Fuâd b. Abdülbâkî b. Sâlih el-Misrî, *el-Mu‘cemü’l-müfehres li-elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, (Kahire-Beyrut, Dâru’l- Kitabi’l- Mısriyye, 1364/1945), “ḥateme”, 227.

Câsiye Sûresi 23. âyetinde “hâteme” (حَتَمَ) şeklinde mâzi fiil kalıbında gelmiştir. Yâsîn Sûresi 65. âyetinde “nehtimu” (نَحْتِمُ) ve Şûra Sûresi 24. âyetinde “yehtimu” (يَحْتِمُ) şeklinde gelerek muzâri fiil kalıbında kullanılmıştır. Ahzâb Sûresi 40. âyetinde fâil kalıbında “hâteme” (حَاتَمَ) şeklinde getirilmiştir. Ayrıca Mutaaffîfîn Sûresi 25. âyetinde mef’ûl kalıbında “mehtûm” (مَحْتُومٌ) şeklinde; aynı sûrenin 26. âyetinde ise “hitâmu” (حِتَامُ) şeklinde mastar kalıpta gelmiştir.

“Hâtm” kelimesi, içerisinde yer aldığı âyetlerde genellikle kalbin ilahi mesajı anlayamayacak ve duyamayacak hâle geldiği safhayı ifade etmek için kullanılmıştır. Kur’ân’da kalbin içinde bulunduğu bu mühürlenme durumu istiâre yoluyla anlatılmıştır.¹⁸ Buna göre Rağîb el-İsfahânî (ö.502/1108), “hâtm” ifadesini, “Allah’ın belirlediği yasanın, âdetin gereğini yerine getirmesi” olarak ele alır ve şu değerlendirmede bulunur: “Batıl bir düşünce ve akidede veya haram kılınmış olan gayr-i meşru fiilleri işlemekte insan, ileri gidip hiçbir sûrette gerçeğe yönelip bakmazsa, bu hal onun günahları hep hoş ve güzel görmesine yol açar. Böylece onun, ilahî gerçeklere kapalı olması bakımından, sanki kalbine mühür vurulmuş gibi olur.”¹⁹

Kur’ân-ı Kerîm’de “hâtm” kavramının geçtiği âyetleri incelediğimizde konumuz olan kalplerin mühürlenmesi ile bağlantısını tespit ettiğimiz dört âyet-i kerime mevcuttur.²⁰ Çalışmamızın üçüncü bölümünde bu âyetler ile ilgili detaylı açıklamalar yapılacağından konuyu ilgili bölüme havale ediyoruz. Konumuz ile alakalı olmayan dört âyet ise kısaca şöyledir: Cenâb-ı Hak, Ahzâb Sûresi 40. âyetinde “حَاتَمَ النَّبِيِّنَ” “Peygamberlerin sonuncusudur.” ifadesi ile Hz. Muhammed’in (s.a.v.) peygamberlerin sonuncusu olduğundan; Yâsîn Sûresi 65. âyetinde “نَحْتِمُ عَلَى أَفْوَاهِهِمْ” “Onların ağızlarını mühürleriz.” âyeti ile ağızların mühürlenmesinden, bir engellemeden; Mutaaffîfîn Sûresi 25 ve 26. âyetlerde “Onlara mühürlenmiş, mührü de misk olan nefis bir içki sunulur.” buyruğu ile cennetteki mühürlü içecekten

¹⁸ İsfahânî, “hâtm”, 275.

¹⁹ İsfahânî, “hâtm”, 275.

²⁰ el-Bakara 2/7; el-En’âm 6/46; eş-Şûrâ 42/24; el-Câsiye 45/23.

bahsetmiştir. Kelimenin kökü aynı olmasına rağmen kalplerin mühürlenmesi ile bağlantısı olmadığı için bu âyetler tezimizin inceleme alanına dahil edilmemiştir.

2.2 “Tab” Kavramı Ve Kur’ân’da Kullanılış Şekilleri

2.2.1 “Ṭab” (طَبَّعَ) Kavramı

Kalbin mühürlenmesi ile alakalı diğer bir kavram ise “ṭab” kavramıdır. Arapça’da “ṭ-b-‘a” (ط ب ع), harflerinden türemiştir. “نَفَعَ” bâbından gelir. “طَبَّعَ يَطْبَعُ طَبْعًا” denir. Bu kavramın kelime anlamı şu şekildedir: “Ṭab’un” (طَبَّعَ), feth-i tâ ve sükûn-i bâ ile “bir şeyi bir sûretle tasvir etmek, biçimlendirmek, şekil vermek, bir şekil üzere yapmak, onu damgalamak ve mühürlemek, nakışlamak, basmak (para, kitap) ve resmetmek”²¹ manasındadır. Örneğin; “طَبَّعَ السَّكَّةَ” sikke basımı; “طَبَّعَ الدَّرَاهِمَ” para basımı gibi. “Sikke tab’ı yani altın, gümüş ve sair madenlerden akçe basımıdır ki günümüzde buna ‘darb’ denilir.”²²

Ṭab, “vurulduğu şeyde kalıcı ve ayrılmaz bir iz bırakma” anlamına gelmektedir. Bu niteliğiyle ṭab’da, kalıcılık ve süreklilik anlamı daha baskındır. Buna göre “dirhemi bastı” “ṭabe‘ad-dirheme ṭab’an” (طَبَّعَ الدِّرْهَمَ طَبْعًا) demek, metal üzerinde kalıcı bir iz bırakmayı ifade etmektedir. Yine “kalıcı ve değişmez olan insanın yaratılışında bulunan, doğuştan, fitrî, maya, huy, karakter, mizaç ve seciye”²³ için tab’ ifadesi kullanılmaktadır. Ṭabea’ fiili bir şeyi herhangi bir biçimde şekillendirmek anlamında kullanılsa da daha çok yaratılış açısından biçimlendirme anlamındadır.²⁴ Feth-i bâ ile “ṭabe” (طَبَّعَ); “kir, pas, murdarlık” manasına gelir.²⁵

²¹ Ebû Hilâl Askerî, *el-Furûku’l-Luğaviyye*, thk. Cemal Abdulğani Merğameş (Kâhire: Müessesetü’r- Risâle, 2002), 102; İsfahânî, “ṭab”, 515; İbn Manzûr, “ṭab”, 8/232; Mustafavî, “ṭab”, 7/67; Hasîrîzâde, “ṭabe‘a”, 2/43; Âsım Efendi, “ṭab”, 4/3434; *Türk Dil Kurumu*, “tab” (Erişim 11 Ekim 2020).

²² İsfahânî, “ṭab”, 515.

²³ Halîl b. Ahmed, “ṭab”, 3/36; İbn Manzûr, “ṭab”, 8/232; Mustafavî, “ṭab”, 7/67; Âsım Efendi, “ṭab”, 4/3434; *Türk Dil Kurumu*, “tab”.

²⁴ İsfahânî, “ṭab”, 515.

²⁵ Halîl b. Ahmed, “ṭab”, 3/35; Hasîrîzâde, “ṭabe‘a”, 2/43.

Bir diğerk manaları ise; “alıştırmak, kitlemek, mühürlemek,²⁶ ve örtmektir.”²⁷ Bazen de “doldurmak” anlamında kullanılır. Bu anlamda kullanılması ise şu sebeptendir. Bir kabın doldurulmuş olması, içindekinin bir kısmını almaya engel olan bir işaret gibidir.²⁸

Aynı kökten türeyen “Tıbbâ” (طِبَّاءٌ) kelimesi bazılarına göre “yemek, içmek gibi âdet haline gelmiş fiiller veya zorluk, kolaylık, cimrilik, cömertlik gibi yaratılıştan gelip yok olmayan sabit, düzenli bir şekilde devam eder duruma gelmiş, dengeli, istikrarlı huy ve ahlakî vasıflara” denir.²⁹

“Tâbe’un” (طَبَعَ) “Kendisiyle baskı ve mühür yapılan şey”. Bu kökten ism-i fâil “tâbi’un” (طَابِعٌ) şeklinde gelir. طَابِعٌ/Mühür’e, طَابِعٌ/mühür vuran denmesi, fiilin alete nispeti kabilindendir.³⁰

Bu kelime Türkçeye isim olarak “mühürlenmek” diye çevrilmiş olsa da خَتْمٌ’den daha genel;³¹ نَفْثٌ’ten ise daha has/özel bir anlam ifade eder.³² Çünkü “نَفْثٌ” “mühür, sikke ve kalıp veya el ile yapılanların tamamı” hakkında kullanılır. “طَبَعَ” ise “belirli, bilinen bir eşyaya” denir.³³ “طَبَعَ” “kalıcı, sürekli, ayrılmaz iz bırakma” anlamına gelmektedir. “طَبَعَ” edilen şeyde eserin sabit olması ve onu bağlamasıdır. خَتْمٌ’in yapısında ise kalıcılık ve süreklilik anlamı söz konusu değildir.³⁴ “خَتْمٌ” genel olarak “bir şeyin tamamlandığını, amel veya eylemin sona erdirildiğini bildiren bir sözdür.”³⁵ “طَبَعَ” bir şeyin künhüne (varoluşuna) delalet eden alamettir. İnsanın “طَبَعَ” edilmesi de o halin kişiden zail olmamasıdır. İnsanın tabiatının, onun mizacının sıcak ve soğuk oluşunun hakikatinin alametidir.³⁶

²⁶ İsfahânî, “tab”, 515. Bk. İbn Manzûr, “tab”, 8/232; Âsım Efendi, “tab”, 4/3434.

²⁷ Ebû Mansûr el- Mâturîdî (ö.333/944), *Te’vîlâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, çev. Yunus Vehbi Yavuz (İstanbul: Ensar Yayınları, 2017), 8/224.

²⁸ Halîl b. Ahmed, “tab”, 3/35; İsfahânî, “tab”, 515.

²⁹ İbn Manzûr, “tab”, 8/232; Âsım Efendi, “tab”, 4/3434.

³⁰ İsfahânî, “tab”, 515.

³¹ İsfahânî, “tab”, 515; Âsım Efendi, “tab”, 4/3434.

³² Mustafavî, “tab”, 7/68;

³³ Hasîrîzâde, “tabe’a”, 2/43.

³⁴ Askerî, *Furûku’l-Luğaviyye*, 102.

³⁵ İsfahânî, “hatm”, 275; Mustafavî, “tab”, 7/68.

³⁶ Askerî, *Furûku’l-Luğaviyye*, 102.

Birkaç cümle ile özetlemek gerekirse tab‘ kavramı mühürlemek manasında kullanılsa da kalıcı iz bırakma ve değişmezlik manası daha baskındır. Bu yüzden insanın fitratında bulunan, karakter, mizaç ve seciye için de tab‘ kavramı kullanılmıştır.

2.2.2 “Tab‘” (طَبَعَ) Kavramının Kur’ân’da Kullanılış Şekilleri

Kalbin mühürlenmesi anlamında Kur’ân’da geçen diğer bir kelime olan “tab‘” (طَبَعَ), Kur’ân’da “hatm” kelimesiyle hemen hemen aynı manada kullanılmıştır. Fakat “hatm”in yapısında “tab‘”daki süreklilik ve kalıcılık yoktur. “Hatm” bir şeyin tamamlandığını, sonlandırıldığını, engellendiğini belirtir.³⁷ “Tab‘” küfür karanlığı, bir başka şeyi örten ve kaplayan her şey demektir.³⁸

Tab‘ ifadesi, Kur’ân-ı Kerîm’de farklı fiil çekimleri ve istikaklarıyla on bir âyette³⁹ geçmektedir.⁴⁰ Nisâ Sûresi 155. âyet, Tevbe Sûresi 93.âyet, Nahl Sûresi 108. âyet ve Muhammed Sûresi, 16.âyette “taba‘a” (طَبَعَ) şeklinde mazi fiil kalıbında gelmiştir. A‘râf Sûresi 100. âyet ve Yûnus Sûresi 74.âyette “neṭbe‘u” (نَطَبَعَ); A‘râf Sûresi 101. âyette, Rûm Sûresi 59. âyette ve Mü‘min Sûresi 35. âyette “yeṭbe‘u” (يَطْبَعُ) şeklinde Mûnâfikûn Sûresi 3. âyette ise “ṭabi‘a” (طَبَعَ) şeklinde meçhul fiil kalıbında gelmiştir.

ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا فَطَبَعَ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ

“Bu, onların önce iman edip sonra inkâr etmeleri, bu yüzden de kalblerine mühür vurulması sebebiyledir. Artık onlar anlamazlar.”⁴¹

كَذَٰلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

“Allah, bilmeyenlerin kalblerini işte böyle mühürler.”⁴²

³⁷ Askerî, *el-Furûku'l-Luğaviyye*, 102.

³⁸ Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 6/17.

³⁹ en-Nisâ 4/155; el-A'raf 7/100,101; et-Tevbe 9/87,93; Yûnus 10/74; en-Nahl 16/108; er-Rûm 30/59; el-Mü'min 40/35; Muhammed 47/16; el-Mûnâfikûn 63/3.

⁴⁰ Abdülbâkî, “ṭabe‘a”, 425.

⁴¹ el-Mûnâfikûn 63/3.

⁴² er-Rûm 30/59.

كَذَلِكَ نَطْبَعُ عَلَى قُلُوبِ الْمُعْتَدِينَ

“İşte biz haddi aşanların kalblerini böylece mühürleriz.”⁴³ âyet-i kerimelerindeki “tab” kavramı “seciye” anlamındaki “طبع” ve “طبيعة” kelimeleri gibi değerlendirilmektedir. Çünkü bu, karakter ya da alışkanlık açısından nefsin bir biçimde şekillendirilmesidir; fakat daha çok yaratılış açısından biçimlendirme anlamında kullanılır.⁴⁴

Kur’ân-ı Kerim’de kalbin mühürlenmesi anlamında kullanılan “tab” kavramı; Allah’ın âyetlerini inkâr edenler,⁴⁵ Allah’ın nimetlerine karşı nankörlük eden kâfirler,⁴⁶ cihad çağrısına kulak vermeyip katılma imkanı bulunmasına rağmen katılmayan münafıklar,⁴⁷ peygamberlerin göstermiş oldukları mucizelere rağmen inanmayıp azgınlâşarak haddi aşanlar,⁴⁸ iman ettikten sonra isteyerek tekrar küfre dönenler,⁴⁹ bilgisizler,⁵⁰ kibirli ve zorbalar,⁵¹ gerçeklerden yüz çevirip nefsi arzularına uyarak hevalarının peşinden sürüklenenler⁵² için kullanılmıştır. Tab’ edilme, Kur’ân’da münafık kalbinin bir özelliği olmasının yanı sıra kafir kalbi de nitelendirmektedir.

Hulasâ, “hatm” kavramı bir tamamlandığını, sonlandırıldığı, bir şeyin karara bağlandığı son aşamayı ve uç noktayı; bir şeyin kapatılması için mühür vurmaya ifade eder. “Tab” kavramı kalıcı, değişmez, fıtratta ve karakterde meydana gelen iz anlamında kullanılır. “Tab” ve “hatm” kavramlarının her ikisi de Kur’ân’da kalbin, hak ve hakikate kapatılıp gerçekleri göremeyecek hale gelmesini ifade etmektedir.

⁴³ Yûnus 10/74.

⁴⁴ İsfahânî, “tab”.

⁴⁵ en-Nisâ 4/155.

⁴⁶ el-A’râf 7/100,101.

⁴⁷ et-Tevbe 9/87,93.

⁴⁸ Yûnus 10/74.

⁴⁹ en-Nahl 16/108; el-Münâfikûn 63/3.

⁵⁰ er-Rûm 30/59.

⁵¹ el-Mü’min 40/35.

⁵² Muhammed 47/16.

2.3 Konuyla İlgili Yakın Manada Kullanılan Kavramlar

Kur’ân-ı Kerîm’de konuyla ilgili olarak kullanılan birkaç kavramı da kısaca belirtmeden geçmek istemiyoruz.

2.3.1 “Kufî” (كُفِّي) Kavramı

Kalbin mühürlenmesi ile irtibatlandırılan ve kalbin maruz kaldığı bu halin bir başka şeklini anlatan kavram “kufî” (كُفِّي) kelimesidir. “Kilit”⁵³ manasına gelen bu kelime Kur’ân’da cem‘ olarak “akfâl” (أَكْفَال) şeklinde kullanılmıştır.⁵⁴ “İnsanın itaat etmesini, hak ve hakikate ulaşmasını engelleyen şey” anlamındadır.⁵⁵ Kur’ân’da “hakikatin kalbe nüfuz edememe” manasında kullanılmıştır.⁵⁶ Muhammed Sûresi 24. âyette örneğini görmekteyiz.

أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا

“Onlar Kur’ân’ı okuyup düşünmüyorlar mı? Yoksa kalplerin üzerinde kilitleri mi var?”

2.3.2 “Ekinne” (اَكِنَّة) Kavramı

Bir diğer kelime “ekinne”dir (اَكِنَّة). Müfredi “kinân”dır (كِنَان). “Bir şeyi örtmek, korumak, kat kat örtü, perde” manasına gelir.⁵⁷ Kur’ân’da, “kalplerinde iman etmeye, anlamaya engel olan manevi bir örtü, perde” şeklinde kullanılmıştır.

وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ وَجَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ اَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا وَإِنْ يَرَوْا كَلِمَةً لَا يُؤْمِنُوا بِهَا حَتَّى إِذَا جَاءُوكَ يُجَادِلُونَكَ يَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ هَذَا إِلَّا آسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ

“İçlerinden, (Kur’ân okurken) seni dinleyenler de var. Onu anlamamaları için kalplerini örtü ile kapattırıp kulaklarına ağırlık koyarız. Her türlü mucizeyi görseler

⁵³ Halîl b. Ahmed, “kufî” 3/419.

⁵⁴ İsfahânî, “kufî” 679.

⁵⁵ İsfahânî, “kufî” 679; İbn Manzûr, “kufî” 11/562.

⁵⁶ İbn Manzûr, “kufî” 11/562.

⁵⁷ İbn Manzûr, “kinne” 13/360.

de onlara inanmazlar. Hatta tartışmak üzere sana geldiklerinde inkar edenler, 'Bu (Kur'ân) evvelkilerin masallarından başka bir şey değil' derler."⁵⁸

M. Hamdi Yazır (ö. 1361/1942) "Hak Dini Kur'ân Dili" adlı meşhur eserinde bu âyeti tefsirinde izah ederken Bakara Sûresi'nin **حَتَّمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ** "Allah onların kalplerini mühürledi." (el-Bakara, 2/7) âyetinin anlamının bulunduğunu⁵⁹ söylemiştir.

2.3.3 "Kasvet" (قَسْوَة) Kavramı

İnkarcı kalpleri belirten diğer kavram da "kasvet"tir (قَسْوَة). "Katılık, sertlik, inatçılık, kuruluk, taş gibi sert olmak" anlamlarına gelir.⁶⁰ Kur'ân-ı Kerîm'de altı âyette⁶¹ geçmektedir. ⁶² Âyet-i kerimelerde, inkarcıların inanma kabiliyetlerini yitirmiş kalplerinin katılığı taşlara benzetilmiş hatta taştan daha da katıdır. Çünkü taşların nicesi vardır ki ondan ırmaklar kaynar; çatlayıp bağrından su fışkırır bazı taşlar da vardır ki, Allah korkusuyla yerinden düşer.⁶³ Fakat bu kafirlerin kalplerinde hiçbir fayda yoktur. Onların taş kalpleri başkaları bir yana kendilerine bile bir fayda sağlamaz. Kur'ân'da "kasvet" ifadesi ile getirilen bu aşama, "*Allah onların kalplerini mühürlemiştir.*" âyetindeki haberin tahakkuk ettiği bir durumdur. Artık ne imana yol kalmıştır ne de küfürden kurtuluş çaresi. Böyle bir neticeye kul yönelmiş Allah da yaratmıştır.

2.4 "Kalb" Kavramı

2.4.1 "Kalb" (قَلْب) Kavramının Anlamı

Arapça bir kelime olan "kalb" (قَلْب), "q-l-b" (ق-ل-ب), kökünden türemiş bir mastardır.⁶⁴ Cem'îsi "eklebe" (أَكَلَبَ) veya "kulûb" (قُلُوب) olarak gelmektedir.⁶⁵ Kelime anlamı

⁵⁸ el-En'âm 6/25; Ayrıca bk. el- İsrâ 17/46; el- Kehf 18/57; Fussilet 41/5.

⁵⁹ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1361/1942), *Hak Dini Kur'ân Dili*, sad. İsmail Karaçam vd. (İstanbul: Azim Dağıtım, 2020), 3/447.

⁶⁰ Halîl b. Ahmed, "kasâ" 3/390; İsfahânî, "k-s-v", 671.

⁶¹ el-Bakara 2/74; el-Mâide 5/13; el-En'âm 6/43; el-Hac 22/53; ez-Zümer 39/22; el-Hadîd 57/16.

⁶² Abdülbâkî, "kaset", "el-kâsiye", "kasvetün", 545.

⁶³ el-Bakara 2/74.

⁶⁴ قَلْب-يَقْلِب-قَلْبًا

⁶⁵ İbn Manzûr, "kalb", 1/685.

olarak “bir şeyi bir hâlden başka bir hâle çevirmek, döndürmek,⁶⁶ üstte olanı alta getirmek, içtekini dışa çevirmek,⁶⁷ yüzünü tersine ve önünü ardına getirmek, alt üst etmek,⁶⁸ ekmeği çevirmek,⁶⁹ kalbe isabet eden hastalıktan dolayı yatakta bir o yana bir bu yana dönmek,⁷⁰ fuâd, akıl veya herhangi bir şeyin özü”⁷¹ manalarına gelmektedir. Çokça değişmesi/aşırı değişkenliği, insanı kendi yolundan alıkoyması ve insanın ruh, ilim, şecaat vb. maddi manevi varlığının özünü oluşturmasından dolayı da kalbe kalp denilmiştir.⁷² “Bir şeyin yönünün ya da yüzeyinin değiştirildiğini” anlatmak için fiilin sülâsi kalıbı kullanılırken,⁷³ “bir şeyin çok çevrilip döndürüldüğünü” anlatmak için de tef’îl babı kullanılmıştır.⁷⁴ el-kâlib, el-kalpâ’, el-kulb, el-kılâb, el- kulleb, el- kalûb, el- kalb-kulb de “k-l-b” kökünün isim iştikaklarıdır. Manaları ise kısaca şu şekildedir: “el-kâlib” (الْقَالِبُ), “kızarmış hurma koruğu, kızarıklık”, “el-kalbâ” (الْقَلْبَاءُ) “devrik, sarkık dudak”,⁷⁵ “el-kulb” (الْقُلْبُ), “gümüştan yapılmış bilezik ve kolda dönmesinden teşbihle beyaz yılan”,⁷⁶ “el-kılâb” (الْقِلَابُ), “kurt, çobanları ve koyunları fırl fırl döndürdüğü için”,⁷⁷ “el-kulleb” (الْقُلَّابُ), “zihin, akıl, rüşd ve fetânetinin kemâli veya tecrübesinin çokluğu sebebiyle işleri her yönüyle taklîb-i fıkır edebilen, her işi suhûletle halledebilen idrâk ve anlayış sahibi kişi”,⁷⁸ “el-kalûb” (الْقَلُوبُ), “davranışlarında veya manevi hallerinde farklı davranışlar sergileyen kişi”,⁷⁹ “el-kalb-kulb” (الْقَلْبُ-قُلْبُ), “soyu pâk ve hâlis olan”⁸⁰ demektir.

Kalp kavramı, literatürde başlıca iki manada kullanılmıştır: Birincisi, tıbbın uğraştığı, insan bedeninin merkezi olan, göğsün sol tarafındaki boşlukta bulunan yumruk

⁶⁶ Halîl b. Ahmed, “kalb”, 3/421. Bk. İsfahânî, “kalb”, 681; Âsım Efendi, “kalb”, 1/616; Hasîrîzâde, “kalbun”, 2/189.

⁶⁷ İbn Manzûr, “kalb”, 1/686; Âsım Efendi, “kalb”, 1/616.

⁶⁸ Hasîrîzâde, “kalbun”, 2/189.

⁶⁹ İbn Manzûr, “kalb”, 1/686.

⁷⁰ İbn Manzûr, “kalb”, 1/685.

⁷¹ Âsım Efendi, “kalb”, 1/617.

⁷² İsfahânî, “kalb”, 681.

⁷³ İbn Manzûr, “kalb”, 1/686.

⁷⁴ İbn Manzûr, “kalb”, 1/685.

⁷⁵ Halîl b. Ahmed, “kalb”, 3/421; Âsım Efendi, “kalb”, 1/618-619.

⁷⁶ Halîl b. Ahmed, “kalb”, 3/421; Âsım Efendi, “kalb”, 1/617-618.

⁷⁷ Halîl b. Ahmed, “kalb”, 3/421; Âsım Efendi, “kalb”, 1/618.

⁷⁸ Âsım Efendi, “kalb”, 1/619.

⁷⁹ Âsım Efendi, “kalb”, 1/619.

⁸⁰ Âsım Efendi, “kalb”, 1/617.

büyüklüğündeki bir et parçası olan cismanî kalp; ikincisi, his, irade, akıl, şuur gibi kuvvelerin menbâi olan ve latife-i Rabbanî olarak nitelendirilen⁸¹ ruhânî kalp.

Konuyu daha ayrıntılı ele alan Elmalılı M. Hamdi Yazır tefsirinde, kalbin “yürek” ve “gönül” olmak üzere iki manaya geldiğini belirterek şöyle devam etmektedir: “Bunlardan birisi göğsün sol tarafında sol memenin altına doğru konulmuş bir tür çam kozalağı şekline benzer bir sûrette ve vücuttaki etlerin hiçbirine benzemeyen, hem sinirlerin hem de kasların dokusunun esaslarını bünyesinde toplayan özel bir ettir ki atar ve toplar bütün damarların köküdür. İçinde butaynleri yani karıncıkları ve kulakçıkları vardır. İnsanın a‘zâ ve organları içinde kendi kendine hareket eden odur. Ruha ait iticilik ondan başlar. Bu, motoru kendinde, kendi kendine açılıp kapanan bir tulumbadır. Kan dolaşımı buna borçludur. Bununla birlikte bu hareketin solunum ve akciğer hareketiyle de bir bağlantısı ve paralelliği vardır. İkincisi, ruhanî, ilahî bir lütuf olan ve bütün şuur, vicdan, duygu ve sezgilerimizin, düşünme kuvvetimizin kaynağı yani manevî alemimizin merkezi bulunan, yeri belli olmayan kalptir ki, “insan ruhu” (nefs-i nâtika) da denilir. İnsanın asıl gerçeği bu kalptir. İnsanın anlayışlı, bilgin, arif olan bölünmez kısmı; konuşulan, azarlanan, talepte bulunulan ve sorumlu olan özü budur. Bütün benliğimiz öncelikle bundandır. Bunun için anlayan ‘ben’, anlaşılan ‘ben’in içindedir. Ben ruhuma, cismime aklıma, irademe bundan geçerim. Bu sanki ruhumuzun bir gözüdür. Sezgi bunun bakışı, akıl bunun ruhu, irade bunun kuvvetidir. Bunu, ruhumuzun kendisi şeklinde anlayanlar da çoktur.”⁸²

Kelamda “nazar ve istidlal”; fıkıhta “kıyas ve rey” anlamında kullanılmıştır. Tasavvufta da kalp, genellikle iki manada kullanılmıştır.⁸³ Mutasavvıflar insanın hakikatinin cismani kalp ile alakası olan ruhanî kalp olduğunu belirtmişler ve bu kalbe “hakikat-ı insaniyye” demişlerdir. Filozoflar ise buna “nefs-i nâtika” demişlerdir.

⁸¹ Muhammed A‘lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid et-Tehânevî el-Fârûkî (ö. 1158/1745’ten sonra), *Keşşâfû ıstılâhâtî’l-fünûn ve’l-’ulûm* (İstanbul: Karaman Yayınları, 1984/1404), 2/117.

⁸² Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 1/240.

⁸³ Birincisi, insanın göğsünün sol tarafında sol memenin altına doğru yerleştirilen çam kozalağı şeklinde bir et parçasıdır. İkincisi ise cismani kalple alakası olan melekûti boyutu ve aynı zamanda şuur, vicdan, idrak, duygu, akıl ve irade gücünün merkezi olan rabbanî ve ruhânî bir latifedir. (Ebu Hamid Muhammed b. Yakub, el-Gazali, *İhya’u Ulûm’id-Dîn*, [İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2010], 3/8-9).

Allah’a muhatap olan sorumlu tutulan, ceza gören, mükafat alan hep bu nûrânî cevherdir.⁸⁴

Kalp dini ve tasavvufî bağlamda bilgi ve düşüncenin kaynağı ve aracıdır.⁸⁵ İnsanı diğer canlılar arasında üstün bir konuma getiren⁸⁶ kalp, vehim ve hevâdan uzak tutulduğu zaman hakkı/gerçeği yansıtan bir ayna fonksiyonunu icra eder.⁸⁷ Kalp insanın çekirdeği, ebedü’l-âbâda açılmış bir pencere⁸⁸ ve âyine-i Samed’dır.⁸⁹ Bütün duyguların şahı, efendisi olması, amellerin sıhhatinin ona bağlı olması, iman, niyet gibi esasların onda bitmesinden dolayı es-Samed isminin aynasıdır, denilebilir. Allah kalbin bâtınına iman, marifet ve muhabbeti için yaratmış, zahirini ise sair şeylere amâde etmiştir.

Mekansız olan ruhanî kalbin bütün beden ve cisim olan kalp ile bir ilişkisi vardır. Fakat alimler ve filozoflar bu ilginin şeklini, nasıllığını önceden ve bizzat bedenini hangi noktasiyla ilgilendiğini tayin etmede hayrete düşmüşlerdir. Bu ilgi fiziki özelliklerin cisimlere, vasıfların vasıf sahiplerine ilgisi gibi midir? Bir aleti kullananın, alete ilgisi gibi midir? Bir yerde oturanın, o yerle ilgisi gibi midir? Maddi kuvvetle manevi kuvvetin ilgisi nedir?⁹⁰ Latife-i Rabbaniye olan kalbin insanın maneviyatına yaptığı hizmet, cism-i sanevberînin yani çam kozalağı şeklindeki bir et parçası olan kalbin cesede yaptığı hizmet gibidir. Nasıl ki bedenini bütün bölümlerine hayat suyu vererek canlandıran cismanî kalp bir hayat makinesidir ve maddi hayat onun işlemesiyle ayakta durur. Sekteye uğradığı zaman cesed de sukûta uğrar. Bunun gibi o latife-i Rabbaniye olan ruhânî kalp, amelleri, hâl, hareket ve maneviyâtın tamamını hakiki bir nur-u hayat ile canlandırır, ışıklandırır; nur-u imanın sönmesiyle mahiyeti, hareketsiz

⁸⁴ Gazali, *İhya*, 3/8-9.

⁸⁵ Süleyman Uludağ, “Kalp” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 6 Ekim 2020).

⁸⁶ Sa’düddîn Mes’ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî (ö. 792/1390), *Şerhu’l-Makâsîd* (Beyrut: Âlemu’l-Kütüb, 1989), 1/330.

⁸⁷ Musa Carullah, *Kitâbu’s-Sünne*, çev. Mehmet Görmez (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1998), 50.

⁸⁸ Bediüzzaman Saîd Nursî, *Mesnevi-i Nûriye* (İstanbul: Altınbaşak Neşriyat, 2015), 114.

⁸⁹ Bediüzzaman Saîd Nursî, *Sözler Mecmuası* (İstanbul: Altınbaşak Neşriyat, 2013), 73.

⁹⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 1/241.

ölü (meyyit-i gayr-ı müteharrik) gibi bir heykelden ibaret kalır.⁹¹ Çünkü kalp iman ve inkar mahallidir. İman da inkar da kalbin fiilidir.⁹²

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan yola çıkarak görüşlerini zikretmeye çalıştığımız alimlerimize göre kalbin maddi ve manevi boyutu vardır. Mühürlenmiş taraf kalbin manevi boyutudur.

2.4.2 “Kalb” (قَلْبٌ) Kavramının Kur’ân’da Kullanılış Şekilleri

“Kalb” (قَلْبٌ) kelimesi Kur’ân’da müfred, tesniye ve cemi’ yapısıyla yüz otuz iki yerde geçmektedir. Altı yerde tekil ve yalın halde; on üç yerde de tekil fakat bitişik zamirlerle kullanılmıştır. Bir yerde tesniye olarak, yirmi bir yerde ise yalın halde çoğul olarak geçmiştir. Doksan dokuz yerde de cem’i ve bitişik zamirlerle kullanılmıştır.⁹³

Kur’ân-ı Kerîm’de kalp kelimesinin geçtiği âyetler incelendiğinde, kalbin mahiyeti ve tarifi üzerinde değil işlevleri ve nitelikleri üzerinde durulduğu⁹⁴ görülmektedir. İnsanın gerçek benliği, iç dünyasını oluşturan ölümsüz hakikati ve ölümsüzü yakalayan ince kavrayış, duyular üstü hakikati anlama, idrak etme sezme yetisi⁹⁵, anlama, kavrama, düşünme ve şeylerin hakikatini bilme yönünü, başka bir ifadeyle insanı insan yapan ve diğer canlılardan ayıran temel niteliği dile getirilmektedir.⁹⁶ İnsanın idrak eden, anlayan, bilen ve kavrayan tarafı kalptir.⁹⁷ Bu sebepten ötürü Allah Teâla tarafından muhatap ve mükellef tutulan, iyi olduğu zaman mükafatlandırılan, kötü olduğu zaman da cezalandırılan⁹⁸ latife bu kalptir. Marifetullahın ve muhabbetullahın da ana merkezi kalptir. Bu yüzden sadece dil ile ikrar edilen iman

⁹¹ Bediüzzaman Saîd Nursî, *İşâratü'l-İ'câz* (İstanbul: Altınbaşak Neşriyat, 2015), 71-72.

⁹² Süleyman Uludağ, “Kalp”.

⁹³ Abdülbâkî, “kalp”, 549-551.

⁹⁴ Süleyman Uludağ, “Kalp”.

⁹⁵ Gazali, *İhya*, 3/8; Abdülbaki Güneş, *Kur’ân’da Kalp Kavramının Semantik Analizi* (İstanbul: Ahenk Yayınları, 2003), 4.

⁹⁶ Süleyman Uludağ, “Kalp”.

⁹⁷ el-A'râf 7/179; el-Hac 22/46; Kâf 50/37.

⁹⁸ Gazali, *İhya*, 3/9.

kabul görmemiştir. Kalbin de tasdiki şarttır. Dünyevî ve uhrevî kurtuluş kalbin imanı ile mümkündür.

Kur’ân-ı Kerîm’de anlama yetisinden yoksun olanların âyetleri anlayamayacaklarına dikkat çekilmektedir. “Şüphesiz bunda, akli (kalbi) olan yahut hazır bulunup kulak veren kimseler için bir öğüt vardır.”⁹⁹ Zira gerçeği, hakkı, hakikati görmeye engel olan körlük, kafadaki gözlerin körlüğü değil, kalplerin körlüğü yani basiret ve bilinç körlüğüdür.¹⁰⁰

Kur’ân-ı Kerîm’de kalp kavramını ve ilgili kavramları içeren âyetlerde olumlu ve olumsuz, menfî ve müsbet nitelikler ihtiva edilmiştir. Bu âyetler insanın maddî yönüyle değil manevî boyutuyla alakalıdır. Kur’ân’da kalp ile ilgili olarak geçen nitelik ve işlevlerin bazılarını örnekleriyle birlikte ele almaya çalışalım.

1-Kalp, vahyin iniş yeridir. (Sadece peygamber için.)

قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَىٰ لِلْمُؤْمِنِينَ

“De ki: Her kim Cebrail’e düşman ise, bilsin ki o, Allah’ın izni ile Kur’ân’ı; önceki kitapları doğrulayıcı, müminler için de bir hidâyet rehberi ve müjde verici olarak senin kalbine indirmiştir.”¹⁰¹

2- Kalp iman mahallîdir.

يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ لَا يَحْزُنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ مِنَ الَّذِينَ قَالُوا آمَنَّا بِأَفْوَاهِهِمْ وَلَمْ تُؤْمِنْ قُلُوبُهُمْ وَمِنَ الَّذِينَ هَادُوا سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ سَمَّاعُونَ لِقَوْمٍ آخَرِينَ لَمْ يَأْتُوكَ يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ مِنْ بَعْدِ مَوَاضِعِهِ يَقُولُونَ إِنْ أُوتِيتُمْ هَذَا فَخُذُوهُ وَإِنْ لَمْ تُؤْتَوْهُ فَاحْذَرُوا وَمَنْ يَرِدِ اللَّهُ فِتْنَتَهُ فَلَنْ تَمْلِكَ لَهُ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا أُولَٰئِكَ الَّذِينَ لَمْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَظْهَرَهُمْ قُلُوبُهُمْ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ

⁹⁹ Kâf 50/37.

¹⁰⁰ “Yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı ki, düşünecek kalpleri, işitecek kulakları olsun? (Dolaştılar, ama ibret alamadılar). Çünkü gerçekte gözler değil, göğüslerdeki kalpler (kalp gözleri) kör olur.” (el-Hac 22/46).

¹⁰¹ el-Bakara 2/97. Ayrıca bk. el-Furkân 25/32; eş-Şuarâ 26/194.

“Ey Peygamber! Kalpten inanmadıkları halde, ağızlarıyla ‘İnandık’ diyenler (münafıklar) ile Yahudilerden küfürde yarışanlar seni üzmesin. Onlar (Yahudiler) yalan uydurmak için seni dinlerler, sana gelmeyen bir topluluk hesabına dinlerler. Kelimelerin (ifade içindeki) yerlerini bildikten sonra yerlerini değiştirir ve şöyle derler: ‘Eğer size şu hüküm verilirse, onu tutun. O verilmezse sakının.’ Allah kimin azaba uğramasını istemişse artık sen onun için asla Allah’a karşı hiçbir şey yapamazsın. Onlar, Allah’ın kalplerini temizlemeyi istemediği kimselerdir. Onlara dünyada bir rüsvaylık, ahirette ise yine onlara büyük bir azap vardır.”¹⁰²

3- İmansızlığın yani inkarın yeri de kalptir.

إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ قُلُوبُهُمْ مُنْكَرَةٌ وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ

“Sizin ilâhınız tek bir ilâhtır. Ahirete inanmayanların kalpleri bunu inkar etmekte, kendileri de büyüklük taslamaktadırlar.”¹⁰³

4- Anlama, kavrama ve düşünme merkezi kalptir.

رَضُوا بِأَن يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِ وَطُبِعَ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ

“Onlar geride kalan (kadın ve çocuk)larla birlikte olmaya razı oldular ve kalpleri mühürlendi. Artık onlar anlamazlar.”¹⁰⁴

5- Allah’ın kalplerde olanı bilmesi.

أَوَلَمْ يَكُنِ الَّذِينَ يَتْلُمُ اللَّهُ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَعْرَضَ عَنْهُمْ وَعِظُهُمْ وَقُلْ لَهُمْ فِي أَنْفُسِهِمْ قَوْلًا بَلِيغًا

“Onlar, Allah’ın kalplerindeki bildiği kimselerdir. Öyleyse onlara aldırma. Onlara öğüt ver ve onlara, kendileri hakkında etkili ve güzel söz söyle.”¹⁰⁵

¹⁰² el-Mâide 5/41. Ayrıca bk. el-Mücâdele 58/22.

¹⁰³ en-Nahl 16/22.

¹⁰⁴ et-Tevbe 9/87. Ayrıca bk. el-En’âm 6/25; el-A’râf 7/179; el-İsra 17/46; el-Hac 22/46.

¹⁰⁵ en-Nisâ 4/63. Ayrıca bk. Âl-i İmrân 3/29,118,119,154; el-Mâide 5/7; el-Enfâl 8/43,70.

6-Kalp, Allah tarafından İslâm'a açılır.

وَاعْلَمُوا أَنَّ فِيكُمْ رَسُولَ اللَّهِ لَوْ يُطِيعُكُمْ فِي كَثِيرٍ مِّنَ الْأَمْرِ لَعَنِتُّمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانَ وَزَيَّنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ
وَكَرَّهَ إِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ أُولَٰئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ

“Bilin ki aranızda Allah’ın elçisi bulunmaktadır. Eğer o, birçok işlerde size uysaydı, sıkıntıya düşerdiniz. Fakat Allah, size imanı sevdirmiş ve onu gönüllerinize güzel göstermiş; inkarı, fasıklığı ve (İslâm’ın emirlerine) karşı çıkmayı da çirkin göstermiştir. İşte bunlar doğru yolda olanların ta kendileridir.”¹⁰⁶

7-Kalbin mutmain olması.

وَمَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَىٰ لَكُمْ وَلِتَطْمَئِنَّ قُلُوبُكُم بِهِ وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ

“Allah bunu size sırf bir müjde olsun ve kalpleriniz bununla yatışsın (tatmin olsun) diye yaptı. Yardım ve zafer ancak mutlak güç sahibi, hüküm ve hikmet sahibi Allah katındadır.”¹⁰⁷

8- Sevgi/muhabbet.

وَاعْلَمُوا أَنَّ فِيكُمْ رَسُولَ اللَّهِ لَوْ يُطِيعُكُمْ فِي كَثِيرٍ مِّنَ الْأَمْرِ لَعَنِتُّمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانَ وَزَيَّنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ
وَكَرَّهَ إِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ أُولَٰئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ

“Bilin ki aranızda Allah’ın elçisi bulunmaktadır. Eğer o, birçok işlerde size uysaydı, sıkıntıya düşerdiniz. Fakat Allah, size imanı sevdirmiş ve onu gönüllerinize güzel göstermiş; inkarı, fasıklığı ve (İslâm’ın emirlerine) karşı çıkmayı da çirkin göstermiştir. İşte bunlar doğru yolda olanların ta kendileridir.”¹⁰⁸

9-Re’fet ve merhamet.

¹⁰⁶ el-Hucurât 49/7. Ayrıca bk. el-En’âm 6/125; ez-Zümer 39/22; el-Mücâdele 58/22.

¹⁰⁷ Âl-i İmrân 3/126. Ayrıca bk. el-Bakara 2/235,260; Âl-i İmrân 3/126; el-Mâide 5/113; el-Enfâl 8/10; er-Ra’d 13/28.

¹⁰⁸ el-Hucurât 49/7.

ثُمَّ قَفَّيْنَا عَلَىٰ آثَارِهِم بِرُسُلِنَا وَقَفَّيْنَا بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ وَآتَيْنَاهُ الْإِنْجِيلَ وَجَعَلْنَا فِي قُلُوبِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ رَأْفَةً وَرَحْمَةً ۚ وَرَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا مَا كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ إِلَّا ابْتِغَاءَ رِضْوَانِ اللَّهِ فَمَا رَعَوْهَا حَقَّ رِعَايَتِهَا فَآتَيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا مِنْهُمْ أَجْرَهُمْ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ

“Sonra bunların peşinden ard arda peygamberlerimizi gönderdik. Onların arkasından da Meryem oğlu İsa’yı gönderdik, ona İncil’i verdik ve kendisine uyanların kalplerine şefkat ve merhamet duygusu koyduk. (Kendiliklerinden) icat ettikleri ruhbanlığa gelince; biz onu onlara farz kılmamıştık. Allah’ın rızasını kazanmak için onu kendileri icat etmişlerdi. Fakat ona da gereği gibi uymadılar. Biz de içlerinden iman edenlere mükafatlarını verdik. Fakat onlardan birçoğu da fâsık kimselerdir.”¹⁰⁹

10- Ürperen duyarlı kalp.

أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ وَلَا يَكُونُوا كَالَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلُ فَطُلِّعَ عَلَيْهِمُ الْأَمْدُ فَفَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ

“İman edenlerin Allah’ı zikretmekten ve inen haktan dolayı kalplerinin saygı ile ürpermesinin zamanı gelmedi mi? Daha önce kendilerine kitap verilip de üzerinden uzun zaman geçen, böylece kalpleri katılaştıranlar gibi olmasınlar. Onlardan birçoğu fâsık kimselerdir.”¹¹⁰

11- Sorumlu kalp.

وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَٰئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا

“Hakkında kesin bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme. Çünkü kulak, göz ve kalp, bunların hepsi ondan sorumludur.”¹¹¹

12-İsteme ve reddetme.

¹⁰⁹ el-Hadîd 57/27.

¹¹⁰ el-Hadîd 57/16.

¹¹¹ el-İsrâ 17/36.

كَيْفَ وَإِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ لَا يَرْقُبُوا فِيكُمْ إِلَّا وَلَا ذِمَّةً يُرْضُونَكُمْ بِأَفْوَهِهِمْ وَتَأْبَى قُلُوبُهُمْ وَأَكْثَرُهُمْ فَاسِقُونَ

“Onların bir ahdi nasıl olabilir ki! Eğer onlar size üstün gelselerdi, sizin hakkınızda ne akrabalık (bağlarını), ne de antlaşma (yükümlülüğünü) gözetirlerdi. Ağızlarıyla sizi hoşnut etmeye çalışıyorlar, oysa kalpleri buna karşı çıkıyor. Onların pek çoğu fasık kimselerdir.”¹¹²

13- Kalbin kılıflı, perdeli ve paslı olması.

وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ وَجَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا وَإِنْ يَرَوْا كَلِمَةً لَا يُؤْمِنُوهَا بِهَا حَتَّى إِذَا جَاءُوكَ يُجَادِلُونَكَ يَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ هَذَا إِلَّا آسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ

“İçlerinden, (Kur’ân okurken) seni dinleyenler var. Onu anlamamaları için kalpleri üzerine perdeler (gereriz), kulaklarına ağırlık koyarız. Her türlü mucizeyi görseler de onlara inanmazlar. Hatta tartışmak üzere sana geldiklerinde inkar edenler, ‘Bu (Kur’ân) evvelkilerin masallarından başka bir şey değil’ derler.”¹¹³

14-Mühürlü kalp.

خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةً وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

“Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözleri üzerinde de bir perde vardır. Onlar için büyük bir azap vardır.”¹¹⁴

15-Nifâkın yeri kalp.

يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ لَا يَحْزُنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ مِنَ الَّذِينَ قَالُوا آمَنَّا بِأَفْوَهِهِمْ وَلَمْ تُؤْمِنْ قُلُوبُهُمْ

¹¹² et-Tevbe 9/8.

¹¹³ el-En’âm 6/25. Ayrıca bk. el-Bakara 2/88; en-Nisâ 4/155; el-İsrâ 17/46; el-Kehf 18/57; Fussilet 41/5.

¹¹⁴ el-Bakara 2/7. Ayrıca bk. en-Nisâ 4/155; el-En’âm 6/46; el-A’râf 7/101; et-Tevbe 9/87; Yûnus 10/74; en-Nahl 16/108; el-Mü’min 40/35; eş-Şûra 42/24; el-Câsiye 45/23; Muhammed 47/16; el-Münâfikûn 63/3.

“Ey Peygamber! Kalpten inanmadıkları hâlde, ağızlarıyla “İnandık” diyenler (münafıklar) ile Yahudilerden küfürde yarışanlar seni üzmesin...”¹¹⁵

16- Hastalıklı kalp.

فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ

“Kalplerinde münafıklıktan kaynaklanan bir hastalık vardır. Allah da onların hastalıklarını artırmıştır. Söyledikleri yalana karşılık da onlara elem dolu bir azap vardır.”¹¹⁶

17-Kinin ve öfkenin kalpte bulunması.

وَيَذْهَبُ غَيِّظَ قُلُوبِهِمْ وَيَتُوبُ اللَّهُ عَلَى مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

“Ve onların kalplerindeki öfkeyi gidersin. Allah, dilediğinin tövbesini kabul eder. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”¹¹⁷

18- Kalbin korku duyması.

وَلَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ عِنْدَهُ إِلَّا لِمَنْ أَذِنَ لَهُ حَتَّىٰ إِذَا فُزِّعَ عَنْ قُلُوبِهِمْ قَالُوا مَاذَا قَالَ رَبُّكُمْ قَالُوا الْحَقُّ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ

“Allah katında, O’nun izin verdiği kimseden başkasının şefaati yarar sağlamaz. (Şefaati için izin verilip de) kalplerinden korku giderilince birbirlerine, ‘Rabbimiz ne söyledi?’ diye sorarlar. Onlar da ‘Gerçeği’ diye cevap verirler. O, yücedir, büyüktür.”¹¹⁸

¹¹⁵ el-Mâide 5/41. Ayrıca bk. Âl-i İmrân 3/167; el-Fetih 48/11; et-Tevbe 9/ 64,77.

¹¹⁶ el-Bakara 2/10. Ayrıca bk. el-Mâide 5/52; el-Enfâl 8/49; et-Tevbe 9/125; en-Nûr 24/50; el-Ahzâb, 33/12, 32, 60; Muhammed 47/20,29; el-Müddessir,74/31.

¹¹⁷ et-Tevbe 9/15. Ayrıca bk. el-A`râf 7/43; ez-Zümer 39/45; el-Haşr 59/10.

¹¹⁸ Sebe’ 34/23. Ayrıca bk. Âl-i İmrân 3/151; el-Enfâl 8/12; el-Ahzâb 33/26.

19-Kalbin şüphe/tereddüt duyması.

إِنَّمَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَارْتَابَتْ قُلُوبُهُمْ فَهُمْ فِي رَيْبِهِمْ يَتَرَدَّدُونَ

*“Ancak Allah’a ve ahiret gününe inanmayan, kalpleri şüpheye düşüp kendileri de o şüphelerinin içinde bocalayan kimseler senden izin isterler.”*¹¹⁹

Bunların dışında taşlaşma,¹²⁰ örtülme,¹²¹ oyalanma,¹²² gaflet içinde olma,¹²³ kendi yaptıklarından dolayı eğrilme,¹²⁴ vesvese alma,¹²⁵ gibi menfî işlev ve niteliklere sahip olan kalp; zikretme,¹²⁶ takvalı olma,¹²⁷ güven ve huzur içinde olma,¹²⁸ hidâyet merkezi olma¹²⁹ gibi müsbet özellikleri de bünyesinde ihtivâ eder. Kısaca kalp, insanın psikolojik ve inanç dünyasında olup biten her faaliyetin; içten ve dıştan gelen her türlü devinimin gerçekleştiği bir alandır.¹³⁰

İnsan kendindeki psikolojik yetenek olan bu kalp vasıtasıyla ilahi âyetleri anlayabilmekte, olay ve hâdiselerden dersler çıkarabilmektedir. Fakat insanın kendi iradesiyle yaptığı bazı olumsuz fiiliyâtтан dolayı bu yetenek körelmekte ve görevini yerine getiremez hâle gelmektedir. *“Verdikleri sağlam sözü bozmalarından, Allah’ın âyetlerini inkar etmelerinden, peygamberleri haksız yere öldürmelerinden ve ‘kalplerimiz muhafazalıdır’ demelerinden dolayı (başlarına türlü belâlar verdik. Onların kalpleri muhafazalı değildir), tam aksine inkarları sebebiyle Allah onların kalplerini mühürlemiştir. Artık onlar anlamazlar.”*¹³¹

2.4.3 Kur’ân’da Kalb Kavramı ile İlgili Yakın Manalı Kelimeler

Kur’ân-ı Kerîm’de kalp ile yakın manaya gelen lafızlar ile karşılaşmaktayız. Bunlardan fuâd ve şadr genellikle eş anlamlı kullanılırken; akıl, nefs, lübb, nuhâ, zer‘

¹¹⁹ et-Tevbe 9/45. Ayrıca bk. et-Tevbe 9/110.

¹²⁰ el-Bakara 2/74.

¹²¹ el-Bakara 2/88.

¹²² el-Enbiyâ 21/3.

¹²³ el-Mü’minûn 23/63.

¹²⁴ es-Saf 61/5.

¹²⁵ en-Nâs 114/4.

¹²⁶ el-Kehf 18/28.

¹²⁷ el-Hac 22/32.

¹²⁸ el-Fetih 48/4, 18.

¹²⁹ et-Tegâbün 64/11.

¹³⁰ Güneş, Kur’ân’da Kalp Kavramının Semantik Analizi, 5.

¹³¹ en-Nisâ 4/155.

gibi kavramlar yakın anlamda kullanılmıştır. Konumuzun içeriğini teşkil eden kalplerin mühürlenmesi ile ilgili âyetlerde fuâd, sadr veya diğer yakın manalı kelimelerin değil, kalp kavramının bizzat kendisinin kullanıldığını görmekteyiz. Kalp ile yakın anlamda kullanılan her bir kavramı açıklamak çalışmanın kapsamını aşabileceğinden konumuz dışına çıkmamak adına yer yer kalp ile eş anlamda kullanıldığını gördüğümüz “fuâd” (فُؤَاد) ve “şadr” (صَدْر) kavramlarını kısaca açıkladık.

2.4.3.1 Fuâd (فُؤَاد)

“F-e-d” (ف أ د) kökünden türeyen “fuâd” (فُؤَاد) kelimesinin cem’i “ef’ide” (أَفْنِدَةٌ)¹³² dir.¹³³ Kur’ân-ı Kerîm’de beş âyette tekil, on bir âyette çoğul olmak üzere toplam on altı âyette geçmektedir.¹³⁴ Sözlükte “tutuşma, kızartma¹³⁵, bir şeyi pişirme¹³⁶, akıl, kalp, gönül” demektir.¹³⁷ Kalbin bu şekilde isimlendirilmesinin nedeni sevgi ve acı gibi duygular sebebiyle yanıp tutuşmasıdır.¹³⁸

İsfahânî, “Fuâd tıpkı kalp gibidir.”¹³⁹ derken; İbn Manzûr “Kalbin ortası, kalbin kılıfıdır.”¹⁴⁰ der. Aynı zamanda İsfahânî şunu da ekler: “Kalp, yanıp tutuştuğunda fuâd adını almaktadır.”¹⁴¹ “Sezme, anlama ve bir şeyin mahiyetini kavrama gücü” anlamına gelen fuâd kelimesi, Kur’ân-ı Kerîm’de daha çok “insanın derunî, vicdanî âlemine ve gönül dünyasına hitap etmek”¹⁴² maksadıyla kullanılmıştır.¹⁴³

Türkçe’de ise “yürek” diye adlandırdığımız “çam kozalağına benzeyen et parçasına” kalp, buna taalluk eden latîfe-i Rabbânî’ye de fuâd ismi verilmiştir.¹⁴⁴ Fuâd ile kalp

¹³² “فَأَجْعَلْ أَفْنِدَةً مِّنَ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ” (İbrâhîm 14/37)

¹³³ Âsım Efendi, “f-e-d”, 2/1533; İsfahânî, “f-e-d”, 646.

¹³⁴ Abdülbâkî, “el-fu’âdü”, 510.

¹³⁵ İsfahânî, “f-e-d”, 646.

¹³⁶ Âsım Efendi, “f-e-d”, 2/1533.

¹³⁷ Bekir Topaloğlu - Hayreddin Karaman, *Arapça-Türkçe Yeni Kâmûs*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), “el-fu’âdü”, 289.

¹³⁸ İbn Manzûr, “f-e-d”, 3/328-329.

¹³⁹ İsfahânî, “f-e-d”, 646.

¹⁴⁰ İbn Manzûr, “f-e-d”, 3/329.

¹⁴¹ İsfahânî, “f-e-d”, 646.

¹⁴² Bk. İbrâhîm 14/37; el-İsrâ 17/36; el-Kasâs 28/10.

¹⁴³ Süleyman Hayri Bolay, “Akıl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/246.

¹⁴⁴ Âsım Efendi, “f-e-d”, 2/1533.

arasında bir kullanım farkı daha vardır. Seven, isteyen, arzulayan, acı çeken yanan kalp, fuâd olarak isimlendirilmiştir.¹⁴⁵

“Fuâd” kelimesinin, “ḥatm ve ṭab” kavramları ile birlikte kullanıldığı herhangi bir âyet mevcut değildir.

2.4.3.2 Sadr (صَدْر)

Arapça’da “ş-d-r” (ص د ر) kökünden türemiş mastardır. Çoğulu “sudûr” (صُدُور) dur.¹⁴⁶ Kur’ân-ı Kerîm’de kırk altı yerde geçmektedir.¹⁴⁷

Sözlükte; “bir şeyin önü, başlangıcı, evveli, merkezi, bir bölümü, bir kısmı ve başkan” manalarında kullanılır.¹⁴⁸ “Okun vasatından öte inceldiği yerine doğru olan kısma” “denir.¹⁴⁹ “Göğüs, sîne” manasındadır.¹⁵⁰ “Vücudun bir organıdır.”¹⁵¹ (قَالَ رَبِّ اشْرَحْ لِي) “Rabbim, göğsümü aç.” (Tâhâ, 20/25)

Şadr kelimesi kalbi içine alması ya da kalbin, sadrın bir parçası olması hasebiyle Kur’ân’da kalp manasında kullanılmıştır.¹⁵² Bir âyet-i kerime ile örnek vermek gerekirse Allah Teâla En’âm Sûresi 125. âyette şöyle buyurmuştur:

فَمَنْ يَرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَنْ يَرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصْعَدُ فِي السَّمَاءِ كَذَلِكَ يَجْعَلُ اللَّهُ الرَّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ
onun göğsünü İslâm’a açar. Kimi de saptırmak isterse, onun da göğsünü çıkıyormuşçasına daraltır, sıkar. Allah, inanmayanlara azap (ve sıkıntıyı) işte böyle verir.”

¹⁴⁵ Fatma Çalık, “Bir Semantik Analiz Denemesi: Kur’ân’da ‘Kalp’ Kavramı”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20/2 (2011), 182-183.

¹⁴⁶ İsfahânî, “şadr”, 477; İbn Manzûr, “şadr”, 4/446.

¹⁴⁷ Abdülbâkî “şadr”, 403-404.

¹⁴⁸ Halîl b. Ahmed, “şadr” 2/383; Cevherî, “şadr” 2/709; İsfahânî, “şadr”, 477; İbn Manzûr, “şadr”, 4/445.

¹⁴⁹ Âsım Efendi, “ş-d-r”, 2/2091.

¹⁵⁰ Halîl b. Ahmed, “şadr” 2/383; Mehmed b. Mustafâ el-Vânî (ö. 1000/1592), *Vankulu Lugatı*, çev. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014), 1/808.

¹⁵¹ İsfahânî, “şadr”, 477.

¹⁵² Âsım Efendi, “ş-d-r”, 2/2091.

Elmalılı, tefsirinde; göğüs genişliği kuvvete, teneffüs ve tahammüle delalet ettiğini, göğsün açılması, geniş geniş nefes almasının da kalbi ferahlattığını belirtmiştir. Ve bu şekilde göğsün ferahlaması hem kuvvet ve tahammülden hem de sevinme ve ferahlamadan kinaye olur,¹⁵³ der.

Kısaca sadr, kalp manasında kullanılmıştır. Çünkü daralan göğüs değil, göğüs içindeki kalptir. Yani bütün kullanılmış fakat bütünün cüz’i kastedilmiştir. “Şadr” kelimesinin “tab” kavramı ile birlikte kullanıldığı âyet yoktur. Fakat “hatm” kavramı ile kullanımı Şûra Sûresi 24. âyette mevcuttur.

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا فَإِنْ يَشَأِ اللَّهُ يُخْتِمْ عَلَىٰ قُلُوبِهِ وَيَمُحِ اللَّهُ الْبَاطِلَ وَيُحِقُّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ

“Yoksa ‘Yalan uydurup Allah’a iftira etti’ mi diyorlar. Eğer Allah dilerse senin kalbini mühürler. Allah batılı yok eder, hakkı sözleriyle gerçekleştirir. Şüphesiz O, göğüslerin özünü (kalplerde olanları) hakkıyla bilendir.” (eş-Şûra 42/24).

2.4.4 “Kalb” Kavramının Türkçede Kullanım Alanı

“Kalp” kelimesi Arapçadan Türkçeye intikal etmiş bir kelimedir. Türkçede de Arapçada kullanılan manalardan farklı bir manada kullanılmamıştır. Arapçadaki temel anlamları korunmuştur. İsim olarak; “Göğüs orta boşluğunda, iki akciğer arasında, vücudun her yanından gelen kirli kanı akciğerlere ve oradan gelen temiz kanı da vücuda dağıtan organ, yürek ve hastalık adı” mecaz olarak ise; “Sevgi, gönül, bir ülkenin, bir kuruluşun işleyiş, yönetim ve varlığını sürdürme bakımından en önde gelen yeri ve duygu, his”¹⁵⁴ manalarında kullanımı vardır. Kalp, Türkçede pek çok atasözü ve deyim içerisinde kendisine yer bulmuştur. Örneğin “kalbe (veya kalbine) doğmak, kalbe dokunmak, kalbe işlemek, kalbi (veya kalbini) yerinden oynamak (veya fırlamak), kalbi ağzına gelmek, kalbi boş olmak, kalbi çarpmak, kalbi dayanmamak, kalbi dolu olmak, kalbi ferahlamak, kalbi kararmak, kalbine girmek, kalbine göre,

¹⁵³ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 3/567.

¹⁵⁴ *Türk Dil Kurumu*, “Kalp”, (Erişim 7 Ekim 2020).

kalbine saplanmak, kalbini açmak, kalbini burmak, kalbini çalmak, (birinin) kalbini doldurmak, kalbini eritmek, kalbini okumak, kalbin yolu mideden geçer, kalbi parçalanmak, kalbi sıkışmak, kalbi sızlamak, kalbi yıkmak kolay yapmak zordur, kalbi yırtılmak, kalbiyle konuşmak, kalp (veya kalbini) kazanmak (veya fethetmek), kalp (veya kalbini) kırmak, kalp kalbe karşıdır, (birinde) kalp olmamak”. Bununla beraber Türkçede kalp ile oluşturulan birleşik kelimeler de mevcuttur. Birkaç tane örnek gerekirse “kalp acısı, kalp ağrısı, kalp aksesu, kalp çarpıntısı, kalp krizi, kalp sektesi, kalp spazmı, kalp yarası, kalp yetmezliği, sekteikalp, suni kalp, yapay kalp, kalbi kırık, kalbi selim, kalbi temiz”¹⁵⁵ vb. kelimeleri sıralayabiliriz.

Türkçe’de kullanılan “kalbetmek” (bir halden bir başka hale çevirmek), “inkılâb” (devrim / bir halden bir başka hale geçiş veya geçirme) bu köktendir. Kur’ân-ı Kerîm’de 16 yerde geçen “fuâd” kelimesi Türkçede gönül anlamında kullanılmıştır.¹⁵⁶

Sonuç olarak diyebiliriz ki Türkçede gönül olarak da isimlendirilen “Kalp” kavramının kökü Arapça olsa da dilimizde kullanım alanı oldukça geniştir ve önemli bir yere sahiptir.

Bu bölümde konumuzu ilgilendiren kavramlar irdelenerek açıklanmaya çalışılmıştır. Kavramların bu bölümünde açıklanması diğer bölümlerde açıklamaya çalışacağımız âyetlerin anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Şimdi “Hâteme” (حَتْم) Fiilini İçeren Âyetlerin Tefsiri’ni yapmak üzere diğer bölüme geçiyoruz.

¹⁵⁵ *Türk Dil Kurumu*, “Kalp”, (Erişim 8 Ekim 2020).

¹⁵⁶ Ahmet Kalkan, *Ansiklopedik Kur'an Kavramları ve Güncel Yansımaları* (İstanbul: Kalemder Yayınları, 2011), 1/314.

3. “HATEME” (حَتَمَ) FİİLİNİ İÇEREN ÂYETLERİN TEFSİRİ

Bu bölümde “hateme” (حَتَمَ) fiilini içeren dört farklı sûreden dört farklı âyet tefsir edilmeye çalışılmıştır. Âyetler tefsir edilirken öncelikle âyetin metni ve meâli; daha doğru anlaşılabilmesi için varsa nüzûl sebebine yer verilmiştir. Ardından âyette geçen bazı kavramlar belirtilerek, sibâk ve siyâk uyumu içerisinde âyetin tefsiri yapılmıştır.

3.1 Bakara Sûresi 7. Âyet

3.1.1 Âyetin Genel Özellikleri

Âyetin Metni ve Meâli

حَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةً وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

“Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözleri üzerinde de bir perde vardır. Onlar için büyük bir azap vardır.”

Âyetin Nüzûl Sebebi

Âyetin nüzûl sebebi verilirken anlam bütünlüğü açısından Bakara Sûresi 6. âyetiyle birlikte ele alınmıştır. Çünkü âyetin nüzûl sebebi araştırıldığında 6. âyetin nüzûl sebebi belirtilmiş, konumuz olan 7. âyet ise devamı niteliğinde verilmiştir.

Hiz. Peygamber (s.a.v.), İslam’ın tertemiz ruhlara inşirah veren havasına daveti kabul etmeyenlerin ve bildikleri halde inat ve inkarlarında ısrar eden putperest müşriklerin, gazaba uğramış Yahudilerin ve teslisin girift çıkmazında bocalayan Hristiyanların bu hallerine için için üzülyordu. Çünkü o büyük Peygamber’in (s.a.v.) tek düşüncesi bütün insanların hidâyete erişmesi, Allah’ın tayin ettiği doğru yolu bulmasıydı. Bunca iyi niyet, temiz düşünce, azim ve gayretlere rağmen müşrikler inatla şöyle diyorlardı: *“Bizi davet edegeldiğin şeyden kalplerimiz örtüler içindedir. Kulaklarımızda da bir*

*ağırlık ve bizimle senin aranda bir perde vardır!”*¹⁵⁷ Bunun üzerine Allah Teâla onların artık iman etmeyeceğini, çünkü kalplerinin tamamen kapandığını, dünya ve ahiret hayatını saadete çevirecek hayat kanunlarına, şuursuzca isyan ettiklerini ve yine en ağır cezayı bu kanundan göreceklerini ebedi ve ezeli ilmiyle bildiği için Peygamber’in (s.a.v.) onlar hakkında beslediği ümidin bir netice vermeyeceğini ve bu hususta elde olmayarak üzülmemesinin meseleyi halletmeyeceğini beyanla bu iki âyeti indirdiği, belirtilmiştir.¹⁵⁸ Ancak kalpleri örtüler ardında kalan, hakkı idrakten kaçınan kafirlerden kasıt kimler olduğu hususunda müfessirler bir takım farklı görüşler beyan etmişlerdir. Bir kısmı, bunların kendilerini Allah’ın, *“Hakkı bile bile gizleyenler.”*¹⁵⁹ diye vafsettiği inatçı Yahudi ileri gelenleri olduğunu söylemişlerdir. İbn Abbas (r.a.) bu görüştedir.¹⁶⁰ Ona göre, Medine ve civarındaki Yahudi ileri gelenleridir ki, bir gün Yahudilerin ileri gelenlerinden bir grup Peygamberimiz’e (s.a.v.) gelerek *“الم”* ve *“المص”* gibi hurûf-u mukatta‘anın manasını sormuşlardı. Peygamberimizden gerekli cevabı almalarına rağmen iman etmemişler, inkar ederek huzurundan ayrılmışlardı. Bunun üzerine Yüce Allah peygamberine *“Sen onları korkutsan da korkutmasan da müsavidir, onlar imana gelmezler”*¹⁶¹ âyetini indirmiştir.¹⁶²

Diğer bazı müfessirlere göre bu âyet-i kerime Arap müşrikleri hakkında inmiştir. Utbe b. Rebîa (ö. 2/624), Velîd b. Mugîre (ö. 1/622), Ebû'l-Hakem (Ebû Cehl) Amr b. Hişâm (ö. 2/624), Abdullâh b. Ebî Ümeyye (ö. 8/629-30), Ümeyye b. Halef (ö. 2/624), Amr b. Vehb, Âs b. Vâil (ö. 1/622), Hâris b. Amr, Nadr b. Hâris (ö. 2/624), Mut‘im b. Adî (ö. 2/623), Âmir b. Halid, Ebû'l-Bahterî b. Hişâm (ö. 2/624) bunlar arasındadır.¹⁶³ Bu âyetlerin Arap müşrikler yahut Yahudiler hakkında nazil olduğuna dair iki rivâyet vardır. Manaları ise bütün kafirlere şamildir.

¹⁵⁷ Fussilet 41/5.

¹⁵⁸ Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et- Taberî (ö. 310/923), *Câmi ‘u’l-beyân ‘an te’vili âyi’l-‘Kur’ân* (Mekke: Dâru’t-Terbiyeti ve’t- Tirâs, ts.), 1/253.

¹⁵⁹ el-Bakara 2/42.

¹⁶⁰ Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Vâhidî (ö. 468/1076), *Esbâbü’n-nüzûl* (Riyad: Dâru’l-Mîmân, 1426/ 2005),123; Râzî, *Mefâtihu’l- ğayb*, 2/284.

¹⁶¹ el-Bakara 2/6.

¹⁶² Ebû'l -Leys Semerkandî (ö. 373/983), *Tefsirü’l-‘Kur’âni’l-Kerîm*, sad. Mehmet Karadeniz (İstanbul: Sezgin Neşriyat, 1996), 1/66

¹⁶³ Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî (ö. 150/767), *Tefsir-i Mukâtil b. Süleymân* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l- Arabî, 1423/2002), 1/88.

Rabi' b. Enes'ten¹⁶⁴ Ahzâb (Hendek) muharebesi hakkında nazil olduğu da rivâyet edilmiştir. Bilindiğine göre; Mekkelilerle beraber çöllerinde yaşayan bütün bedevi müşrikler İslamiyet'i söndürmek için Medine'yi muhasara etmişlerdi. İslamiyet'e karşı gösterdikleri bu şiddet karşısında Hazreti Peygamber'in onları korkutup korkutmaması onlar üzerine müsavî olup onların iman etmeyeceklerine dair olan Bakara 6 ve 7. âyetleri nazil oldu.¹⁶⁵

Taberî, Abdullah b. Abbas'tan nakledilen birinci görüşün tercihe şayan olduğunu zikretmiş ve gerekçe olarak şunları özetle söylemiştir: "Allah Teâla bundan önceki âyetlerde ehl-i kitaptan iman edenlerini övmüştür. Bu âyetlerde de yine ehl-i kitabın iman etmeyenlerinden haber vermesi ve onları kınaması uygundur. Zira onların sıfatları farklı olsa da hepsi ehl-i kitaptır. Böylece Allah Teâla, ehl-i kitabın iman edenleriyle iman etmeyenlerini karşılaştırarak birlikte zikretmiştir."¹⁶⁶

Bu âyette zikredilen kafirlerden maksadın ehl-i kitap olan kafirler olduğunun diğer bir delilin de şu olduğu söylenmektedir: "Allah Teala, bundan sonra gelen âyetlerde, münafıklara ve Hz. Adem ve Havva kıssasına değindikten sonra tekrar ehl-i kitaptan bahsetmiştir. Mademki önce ehl-i kitabın müminleri söz konusu edilmiş ve yine ehl-i kitaba dönülmüştür. O halde bunların arasında zikredilen maksatta ehl-i kitap olan kafirlerdir."¹⁶⁷

3.1.2 Âyette Yer Alan Bazı Kavramlar

Âyette yer alan "hatm" ve "kalb" kavramlarını giriş kısmında detaylı bir şekilde ele aldığımız için burada tekrar inceleme ihtiyacı duyulmamıştır. Bu yüzden doğrudan "gîşâve" kavramına geçilmiştir.

¹⁶⁴ Tabiinin tefsir ve hadis alimlerinden, ismi Rebi' olup, el- Horasanî, el- Basrî, el- Bekrî lakaplarıyla tanınır. Doğum tarihi bilinmemesine rağmen, vefatı 139 veya 140 (m.757) seneleri olduğu rivâyet edilir. Hadis ilminde sika(güvenilir) bir alimdir.

¹⁶⁵ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî (ö. 911/1505), *Esbâbü'n-nüzûl* (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi'l-Segâfiyye, 1422/2002), 11.

¹⁶⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/260.

¹⁶⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/254.

“Ğiřâve” (غِشَاوَة)

“Ğişâve” fiâle veznindedir. “Ğaşşâhu” fiilinden gelir ki; ¹⁶⁸ “kılıç ve semer kaplaması, ¹⁶⁹ sûtire, ¹⁷⁰ örtü, perde, kapak, kendisiyle örtülen şey, ¹⁷¹ demektir. Araplar, bir kimse bir şeyin üzerine perde çektiğinde “ğaşşâhu” derler. “Kıyamet” manasına gelen “ğâşiye” de bu köktendir. O da verdiği korkularla insanları sarar. ¹⁷² Birisi bayıldığı zaman “غُشِيَ عَلَيْهِ” denilmesi de bu manadadır. ¹⁷³ Bazen de “cehennem ateşi” manasında kullanılır ve “yüreği ihata eden ince zara” denir ki çıkarıldığında sahibi helak olur. ¹⁷⁴

“Ğişâve”, Kur’ân’da “basireti örten, görmeye engel olan perde” anlamında ¹⁷⁵ kullanılmaktadır. “Kalp aynasının yüzünde oluşan pastır. Basiret gözü yorulur da bu, kalp aynasının yüzünü kaplar.” ¹⁷⁶ Bu tabir mecaz yollu kullanılmıştır. İnatçı kafirlerin basiretinin kapanması, eşyayı göremeyen âmânın haline benzetilmiştir. “Ğişâve”nin “gündüz görüp gece görmeme” manasına geldiğini söyleyenlerin de olduğu belirtilmiştir. Bu manayla; inkarcılar gaflet içinde görebiliyor, ibretle göremiyorlar. Allah’ın açık belgelerini, varlığına, birliğine delâlet eden âyetlerini, kendi küfürlerinin kesif karanlığı içinde müşahade edemiyorlar. ¹⁷⁷

Âyetteki “غِشَاوَة” tabiri, gözün yalnız ön cihete hakim ve nazır olduğuna işaretler ki, eğer bir perde ile o cihetten alakası kesilirse, bütün bütün kör kalır. Ayrıca “غِشَاوَة” deki tenvin ise; onların gözleri üstündeki perde, bilinmeyen bir perde olup, ondan sakınmanın mümkün olmadığına işaretler. ¹⁷⁸

¹⁶⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 2/291.

¹⁶⁹ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü’l-‘Ayn*, 3/281.

¹⁷⁰ Hasîrîzâde, *en-Nûru’l-Furkân*, 2/120.

¹⁷¹ İsfahânî, “ğâşy”, 607; İbn Manzûr, “ğışâ”, 15/126; Âsım Efendi, “ğâşy”, 6/5907.

¹⁷² Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’ân Tefsiri* (İstanbul: Anadolu Yayınları, 1991), 1/45.

¹⁷³ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 2/296.

¹⁷⁴ Âsım Efendi, “ğâşy”, 6/5907.

¹⁷⁵ İbn Manzûr, “ğışâ”, 15/126.

¹⁷⁶ Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-Şerif Cürçânî (ö. 816/1413), *Kitâbu’t-Ta’rifât*, çev. Arif Erkan (İstanbul: Bahar Yayınları, 1997), 166.

¹⁷⁷ Yıldırım, *Asrın Kur’ân Tefsiri*, 1/72.

¹⁷⁸ Saîd Nursî, *İşâratü’l-İ‘câz*, 71.

“‘Azâb” (عَذَابٌ)

“‘Azâb” kavramı “‘azb” kökünden türemiş isimdir.¹⁷⁹ Kişiyi “darb, dövme, acı, açlık ve susuzluk gibi sebeplerden ötürü acı çektiren¹⁸⁰, şiddetli eziyet,¹⁸¹ meşakkat veren ve hayatın tatlılığını, lezzet ve halvetini yok eden¹⁸² ceza, işkence,¹⁸³ ve ukûbettir.”¹⁸⁴

Rağıb el-İsfahânî, “Müfredât” adlı eserinde bu kelime ile ilgili şunları söylemiştir: “‘عَذَابٌ’ ‘şiddetli eziyet vermek’¹⁸⁵ ve ‘العَذَابُ مَاءٌ’ ‘Hoş/Tatlı soğuk sudur.’¹⁸⁶ Bu kelimenin kökü konusunda ihtilaf edilmiştir. Kimisine göre kişinin aşırı susuzluk nedeniyle yemeyi, uykuyu terk etmesi sebebiyle bu manaya gelen ‘عَذَابُ الرَّجُلِ’ (‘Azâbe’r-raculu) sözünden gelmektedir. Yani açlık (Buna şiddetli susuzluğu ekleyenler de vardır.) ve uykusuzluk sebebiyle çekilen rahatsızlığı dile getirir. İsm-i fail; ‘عَذَابٌ’ ve ‘عَذُوبٌ’ formlarında gelir. Şu halde ‘تَعَذِيبٌ’ kelimesinin asıl anlamı, insanı azaba; yani aç ve uykusuz kalmaya zorlamaktır. Kimisi de söz konusu kelimenin ‘عَذِبٌ’ (tatlı/hoş) kökünden geldiğini söyler.”¹⁸⁷

“‘Azâb” kavramı, binâ ve mana bakımlarından tıpkı “en-Nikâl” kelimesi gibidir. Nitekim “‘Azebe ani’ş-şey’i” ve “Nekâle ani’ş-şey’i” denir ki bu “kaçınmak, sakınmak, geri durmak” gibi manalara gelir. Nitekim “mau’l-‘azâb’ denilince, bu ifade, içildiğinde tatlılığı ve akıcılığı, kireç vb. taşımaması nedeniyle susuzluğu tümüyle önleyen tatlı su demektir. İşte bunun içindir ki, bu tür tatlı suya “nukah ve furat” denmiştir. Daha sonra bu kelimenin mana kapsamı genişleterek, aşırı acı ve sıkıntı veren her şeye bundan böyle azap adı verilmiştir. Gerçi bu kelime ile ifade olunan ‘azab manası, her ne kadar cezalandırma anlamında canı olan birini düşmanlık

¹⁷⁹ Yusuf Şevki Yavuz, “Azab” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/302.

¹⁸⁰ Halîl b. Ahmed, “‘azb”, 3/119; Muhammed Abdül - Muhammed Reşid Rıza, *Tefsiru’l-Kur’âni’l-Hakîm, Tefsiru’l - Menâr* (İstanbul, Ekin Yayınları, 2014), 1/193.

¹⁸¹ İsfahânî, “‘azb”, 554; Hasîrîzâde, “‘azbün”, 2/83.

¹⁸² Ömer Çelik, *Hakkın Daveti Kur’ân’ı Kerim Meâli ve Tefsiri* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2013), 1/69.

¹⁸³ Topaloğlu - Karaman, “‘azûbe”, 248.

¹⁸⁴ Vâni, “‘azb”, 1/191.

¹⁸⁵ “‘Kesinlikle onu ağır bir şekilde cezalandıracağım.” (en-Neml 27/ 21); Ayrıca bk. el-Bakara 2/ 10; el-Enfâl 8/33; el-Hicr 15/50; el-İsrâ 17/15; es-Saffât 37/9.

¹⁸⁶ هَذَا عَذْبٌ فَرَاتٌ “Bu tatlı, susuzluğu giderici.” (el-Furkân 25/53).

¹⁸⁷ İsfahânî, “‘azb”, 555.

beslemekten men‘ eden bir şey olmasa da, yine de aşırı şiddet uygulamak manasınadır.¹⁸⁸

Allah Teâla âyetin sonunda Rasulullah’a karşı çıkan Yahudî hahamları için büyük bir azap olduğunu, onun, Allah tarafından getirdiklerinin doğru olduğunu bildikleri hâlde, yalanlamalarının cezası olarak böyle bir azabı hak ettiklerini beyan etmektedir.¹⁸⁹

“Azâb” kavramının Bakara Sûresi 7. âyette nekra yani belirsizlik ifade eden bir kelime olarak gelmesi ise, bu kelimenin ifade ettiği mananın dünya ehli tarafından bilinemeyen, müphem ve meçhul bir anlam ifade etmesi sebebiyledir. Ayrıca kafirlerin gözlerinde, insanların hiç tanımadığı türden bir örtünün bulunduğunu ifade eder. Bu perde Allah’ın âyetlerini görmeme, onlardan kör olma örtüsüdür. Onlar için büyük elem ve acılar arasından aslını Allah’tan başkasının bilemeyeceği büyük bir azabın olduğunu göstermek için bu şekilde gelmiştir.¹⁹⁰ Çünkü bu ahiret hayatı ile alakalı azaptır. Bu itibarla gayb alemini ilgilendiren bir husustur.¹⁹¹

Bu kelimenin aşağıda açıklayacağımız “azîm” kelimesi ile nitelenmiş olması da söz konusu azabın hem kemiyet hem de keyfiyet açısından çok büyük bir azap olduğunu gösterir. Bu da çok şiddetli, acı, ızdırap veren ve oldukça uzun bir zaman dilimi devam eden azap demektir.¹⁹²

“Azîm” (عَظِيم)

“Azm” kökünden türeyen “azîm” kavramını izah etmeden önce “azm” kelimesinin manasını kısaca açıklamamız yerinde olacaktır.

“Azm” “kemik” demektir. Çoğulu “izâm” olarak gelir. فَخَلَقْنَا الْمُنْضَغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَهَا¹⁹³ “العِظَامُ لَحْمًا” “Bir çiğnemlik etten kemikler yarattık, kemiklere de et giydirdik.” (el-

¹⁸⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 2/296; Abduh - Reşid Rıza, *Tefsiru’l-Menâr*, 1/194.

¹⁸⁹ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 1/268.

¹⁹⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 2/296.

¹⁹¹ Abduh - Reşid Rıza, *Tefsiru’l-Menâr*, 1/194.

¹⁹² Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beydâvî (ö. 685/1286), *Envâru’t-tenzîl ve esrâru’t-te’vîl* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, 1418/1997), 1/43.

¹⁹³ Halîl b. Ahmed, “azm”, 3/186.

Mü'minûn 23/14) âyette geçen “عِظَامٌ” kelimesi de kemik anlamında kullanılmıştır. Aynı zamanda bu âyette iki kez geçen “عِظَامٌ” kelimesi bazı kıraatlerde “عَظْمٌ” şeklinde de okunmuştur.¹⁹⁴

“Azîm” “büyük, ulu, koca, kocaman, cesim, iri, muhteşem, kuvvetli, şiddetli, derecesi yüksek, ehemmiyetli, mühim, müthiş” gibi anlamlar ihtiva eder.¹⁹⁵ “عِظْمَةُ الذَّرَاعِ” “kolun kalın olan kısmı” “عِظْمُ الرَّحْلِ” “kayıssız semer tahtası” gibi anlamlarda kullanıldıktan sonra İsfahânî’nin deyiimiyle bu kelime bütün büyük şeyler için istiâre edilmiş ve ister gözle görülsün ister akılla bilinsin ister madde ister de mana olsun bu anlamda kullanılır olmuştur. Allah Teâla buyurur ki: “قُلْ إِنِّي أَخَافُ أَنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ” “De ki: Ben, Rabbime isyan edersem, **büyük** günün azabından korkarım (ez-Zümer 39/13); “قُلْ هُوَ نَبَأٌ عَظِيمٌ” “De ki; bu **büyük** bir haberdır” (Sâd 38/67); “عَنِ النَّبَأِ” “Birbirlerine neyi soruyorlar? O **büyük** haberi mi? (en-Nebe’ 78/1-2); “وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ هَذَا الْقُرْآنُ عَلَى رَجُلٍ مِنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ” “Bu Kur’an, iki şehrin birinden bir **büyük** adama indirmeli değil miydi? dediler.” (ez-Zuhrûf 43/31)¹⁹⁶ Görüldüğü gibi bu âyet-i kerimelerin hepsinde ‘azîm kavramı “büyük” manasında kullanılmıştır.

‘Azîm kelimesi, “azîz” manasına da gelir ve pek büyük, pek azametli, pek değerli manasını verir.¹⁹⁷ İbn Manzûr, “azîm” kavramını yüce ve büyük olan Allah azze ve cellenin sıfatlarından der ve şöyle tarif eder: “Kadr ü kıymeti akıl hudûdunun üstüne çıkan ve bu sûretle kühü ve hakikatini ihâta etmenin tasavvur bile edilemediği varlık. Allah’ın azameti; keyfiyeti bilinmeyen, tarif edilemeyen, sınır getirilemeyen ve hiçbir şeyle misallendirilemeyen bir azamettir. Kula düşen, Allah’ın, kendisini vafsettiği şekilde azamet sahibi olduğunu bilmektir.”¹⁹⁸

‘Azîm kavramı, “emirlerine hiçbir şekilde karşı gelmek mümkün olmayan ve aciz bırakılamayan, zatının ve sıfatlarının mahiyeti anlaşılamayacak kadar ulu varlık,”

¹⁹⁴ Bu, İbn Amir eş-Şanî’nin ve Şube’nin Asım’dan naklettiği kıraattir. Bk. İrşâdu’l-Muhtedi, 453.

¹⁹⁵ Halîl b. Ahmed, “azm”, 3/186; İbrahim Mustafa vd., *el-Mu‘cemü’l-vasît*, “azüme”, 609-610.

¹⁹⁶ İsfahânî, “azm”, 573.

¹⁹⁷ Ebü’l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *el-Vücûh ve’n-nezâir*, haz. Ali Özek (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1993), 126. Mukâtil, şu âyetlerdeki “Azîz” kelimesinin “Azîm” mânâsına geldiğini söyler: es-Sâd 82; Hûd 91; eş-Şuarâ 44; en-Neml 34; Yûsuf, 30, 51, 78, 88.

¹⁹⁸ İbn Manzûr, “azm”, 12/409.

şeklinde de tarif edilmiştir. “‘Azîm”’in, mutlak olarak sadece Allah’a isim olabileceği bildirilmiştir. Çünkü hiçbir zaman aciz bırakılamayan kadir-i mutlak ve hakiki manada ‘azîm, sadece Allah’tır. ‘Azîm, kütle ve hacmi veya manevî özellikleri ifade etmek üzere cisimler için de kullanılır, lakin bu manada Allah’a nisbet edilmesi mümkün değildir.

“‘Azîm” kelimesi madde için kullanıldığında onun cüzleri, bitişik olanlarda kullanılması asıldır. “Kebîr” kelimesi ise cüzleri ayrı olanlarda kullanılır. Fakat bazen “‘azîm” kelimesi, cüzleri ayrı olan şeyler için de kullanılır. Şu örneklerde olduğu gibi: “Büyük bir ordu” “جيش عظیم” “Büyük bir mal” “مال عظیم” Bu örneklerdeki azîm kelimesi, kesîr/çok anlamındadır.¹⁹⁹

“‘Azîm” ve “kebîr” kelimeleri ikisi de büyüklüğü ifade eder. “‘Azîm” kelimesinin zıddı “hakîr” iken “kebîr” kelimesinin zıddı “sağîr” (küçük) kelimesidir. Hakîr kelimesi sağîrden daha aşağıyı ifade ettiği gibi; ‘azîm kelimesi de kebîr kelimesinden daha üstte olanı ifade eder. Buradaki âyette, azap “‘azim” kelimesiyle vasıflandırılması, diğer azaplarla mukayese edildiğinde, diğer azapların buna nispetle küçük kaldığını anlatır. “‘Azim” kelimesinin bilinmezlik ifade eden elif-lâmsız gelişi, bu azabın kühünün Allah dışında kimsenin bilemeyeceği kadar büyük olduğunu bildirir.²⁰⁰

3.1.3 Âyetin Sibâk-Siyâk İlişkisi

Sibâk ise bir şeyin öncesini, geçmişini, üst tarafını ve başlangıcını; siyâk ise sözün gelişi, sevkedilişi, ifade şekli ve anlatım biçimini ifade etmektedir. Buna göre sibâk ve siyâk, herhangi bir metindeki kelime, cümle ve ibârelerin oluşturduğu anlam bütünlüğü demektir. Sibâk ve siyâk bir terkip olarak kullanıldığında doğal olarak sibâk

¹⁹⁹ İsfahânî, “‘a-z-m”, 573.

²⁰⁰ Beydâvî, *Envâru’l-tenzîl*, 1/43.

ile sözün öncesine, geçmişine ya da baş tarafına atıfta bulunulduğu, siyâk ile de sözün gayesine ve yöneldiği şeye atıfta bulunulduğu söylenebilir.²⁰¹

Kur’ân’ın doğru anlaşılıp tefsir edilmesine katkı sağlayan en önemli mana ilimlerinden birisi de sibâk-siyâk münasebetidir. Kur’ân’ın içerdiği naslar arasında mantıksal bir anlam ilişkisinin bulunması zaruridir. Bu ilişki hem âyetler hem de sûreler arasında söz konusudur. Hatta bazı alimlere göre sûrelerin başlarıyla sonları, bir sûrenin sonuyla diğer sûrenin başı arasında da mana bakımından makul bir irtibat ve insicam mevcuttur.²⁰² Bu yüzden sibâk-siyâk münasebetini göstermeden bir âyeti tefsir etmek, o âyette kastedilen manadan uzaklaşılmasına sebep olur.²⁰³

Âyetin Öncesi ile Münâsebeti

Allah Teâla sûrenin başındaki âyetlerde en evvel Kur’ân’ın senasıyla başlamış sonra müminleri övmüş, dünya ve ahirette felah bulacaklarını bildirmiştir. Ondaki sonraki iki âyette kafirlerin maddi ve ruhi durumlarını, kötü niyetlerini ve bunun sonucu dâhar olacakları azapları ve feci akıbetlerini açıklamıştır.

Bu âyetin önceki âyetlerle bağlantısı şu şekilde izah edilmiştir: “Allah Teâla bundan önceki âyetlerde müminlerin vasıflarını zikrettikten sonra, iki sınıf arasındaki farkı açıkça göstermek için bu âyetlerde de kafirlerin vasıflarını anlattı. Esasen iyilerle kötülerini mukayese etmek ve bahtiyarlarla bedbahtlar arasındaki farkı göstermek hususunda Kur’ân-ı Kerîm’in üslubu da budur, ‘Zira eşya zıddıyla bilinir.’”²⁰⁴

Bir önceki âyette Cenâb-ı Hak, *إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ* “*İnkâr edenleri uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir, asla iman etmezler.*” (Bakara Sûresi, 6. âyet) buyurmuştur. Kafirlerin iman etmeyeceklerini beyan ettikten sonra 7. âyette iman etmemelerinin sebebi olan “hatm”ı bildirmiştir.²⁰⁵ Önceki hükmün sebebi bu âyetle açıklanmıştır.²⁰⁶ “لَا يُؤْمِنُونَ”nin âyetin sonundaki “خَتْمٌ” ifadesi ile irtibatını

²⁰¹ Muhsin Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2018), 256.

²⁰² Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2014), 202.

²⁰³ Halis Albayrak, *Kur’ân’ın Bütünlüğü Üzerine* (İstanbul: Şûle Yayınları, 2011), 47.

²⁰⁴ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü’l-ı tefâsîr* (Kâhire: Dâru’s-Sâbûnî, 1417/1997), 1/27.

²⁰⁵ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 2/291.

²⁰⁶ İbn Âşur, *et-Tahrîr ve’l-tenvîr*, 1/254.

Said Nursî (ö.1960) şöyle açıklamıştır: “‘خَتَمَ’ nin âyetin sonundaki ‘لَا يُؤْمِنُونَ’ ifadesi ile irtibatı onun arkasından zikredilmesini cezanın cürme tereddübü kabilindendir. Yani onlar, vaktâ ki cüz-i ihtiyarilerini ifsad etmekle imana gelmediler. Kalplerinin hatmiyle tecziye edildiler.”²⁰⁷

“وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ” cümlesinin bir önceki cümle ile münasebeti ise şudur: Önceki cümlede kelimeler küfrün dünyaya ait acı semerelerine işaret ederken bu cümle ile küfrün ahiretteki semeresinin cehennem zakkumu olduğuna işaret edilmiştir.²⁰⁸

Âyetin Sonrası ile Münâsebeti

Yüce Allah Bakara Sûresi sekizinci âyetinde: “İnsanlardan birtakımları da vardır ki...” ifadesi ile devam etmektedir. Bu âyetten yirminci âyete kadar bir başka taifeden, gruptan söz etmektedir. Bu grup kafirlere göre daha özel ve oldukça farklı olan bir gruptur. Bunlar münafıklardır; inananları arkadan vuran, kafirlerin en zararlı cinsi olan ve küfür ile iman arasında dolaşır gibi görünenlerdir.²⁰⁹

Müfessirler, bu âyetin münafıkların nitelikleri hakkında olduğunda ittifak etmişlerdir. Allah, mü’min, kafir ve münafık olmak üzere, üç sınıf insandan bahsetmiştir. Buna göre, önce içleri dışları tertemiz, kalpleri imanla dolu ihlas sahibi müminlerle söze başlamış, sonra nitelikleri inkar ve inada dayanan kafirleri zikretmiş, daha sonra da kalbi söylediğinin tersi olan ve diliyle iman ettiğini söyleyen kimselerin durumunu vasfetmiştir.²¹⁰ Bakara Sûresi’nde mü’minler hakkında dört âyet; sözleri ve fiilleri bir olan belli kafirler hakkında ancak iki âyet indirildiği halde, sözleri fiillerine benzemeyen münafıklar hakkında on üç âyet indirilmiştir.²¹¹

3.1.4 Âyetin Tefsiri

Anlam bütünlüğü açısından Bakara Sûresinin 7. âyetini²¹² 6. âyetle²¹³ birlikte ele alıp izah etmeye çalışacağız.

²⁰⁷ Saîd Nursî, *İşâratü'l-İ'câz*, 70.

²⁰⁸ Saîd Nursî, *İşâratü'l-İ'câz*, 71.

²⁰⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/247.

²¹⁰ Râzî, *Mefâtihü'l-ğayb*, 2/299.

²¹¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/247.

²¹² خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةً وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ “Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözleri üzerinde de bir perde vardır. Onlar için büyük bir azap vardır.” (el-Bakara 2/7).

²¹³ إِنَّ الدِّينَ كُفْرًا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ “Küfre saplananlara gelince, onları uyarırsan da, uyarırsan da, onlar için birdir, asla inanmazlar.” (el-Bakara 2/6).

İman, tevhid/birleme üslubuyla inanılması gerekenlerin hepsine parçalanmaz, bölünme kabul etmez bir bağlılıkla uymak; küfür de onlardan birinin bile olsun bulunmamasıdır. Yani küfür için iman edilecek şeylerin hiçbirine inanmamak şart değildir. Birine veya bir bölümüne inanmamak da küfürdür. İman bir bütünlüğü gerektirir. Küfür ise onun tersi olduğundan, bir kısmı ile inkar vâki olur. Tamamının inkarına bağlı olmaz.²¹⁴

Bu âyet-i kerimeler bütün yer ve zamanlarda görülen kafirliğin temel özelliklerini yansıtır. Onların iman etmedikleri ve uyarıların bunlar üzerinde etkili olmadığını belirtmek için Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: *إِنَّ الدِّينَ كَفَرُوا سَوَاءً عَلَيْهِمْ ءَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ* “Küfre saplananlara gelince, onları uyarsan da, uyarmasan da, onlar için birdir, inanmazlar. Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözleri üzerinde de bir perde vardır. Onlar için büyük bir azap vardır.” (el-Bakara 2/6-7). Bu âyetlerde takva sahiplerinin tablosu ile kafirlerin tablosu arasında tam bir karşıtlık, kesin bir bağdaşmazlık olduğunu görüyoruz. Sebebine gelince, Allah’ın kitabı takva sahipleri için hidâyet kaynağı iken, kafirler için onları uyarmak ya da uyarmamak bir oluyor. Bunun yanında takva sahiplerinin ruhlarında açık olan pencereler, kafirler için kapalıdır. Gerek kendileri ile varlık bütünü ve bu varlığın yaratıcısı arasında ve gerekse kendileri ile görünen ve görünmeyen arasında ilişki kuran bağlar. Müslüman için bitişik olan bu bağ kafirler için bütünüyle kesiktir.²¹⁵

Âyette “كَفَرُوا” şeklinde geçmiş zaman kipinin kullanılması, inkar edenlerden küfrü, bilinçli ve kesin bir kararlılıkla seçenlerin kastedildiğini göstermektedir. Çünkü Arap dilinde, geçmiş zaman kipi kullanıldığında geçmiş zaman kastedilmiyorsa, manaya kesinlik kazandırmak hedeflenmiş demektir. Aslında, “الْكَافِرُونَ” (el-kafirûn/inkar edenler) şeklinde isim olarak değil de “كَفَرُوا” (keferû/ inkar ettiler) şeklinde fiil kipinin seçilmiş olması bile, inkarın eylemsel yönünü göstermektedir. O halde âyette, kesin olarak inkarı seçen ve inkarlarını eyleme dönüştüren kişiler kastedilmektedir. Bunlar İslam’ın çağrısına önyargılı ve inatçı bir tavırla karşı çıkmış kimselerdir. Bilinçli bir biçimde ve bir muhakeme sonucu bir inkar söz konusu değildir. Bu nedenle

²¹⁴ Elmalılı, Hak Dini Kur’ân Dili, 1/239.

²¹⁵ Seyyid b. Kutub (ö. 1966), *Fî Zilâli'l-Kur’ân* (Beyrût: Darü’ş-şürûk, 1405/1985), 1/53.

uyarılmaları da uyarılmamaları da birdir. Böylesi kimselerle karşılaşıldığında onlara hakikati açıklamak için emek vermek, vakti boşa harcamak olur.²¹⁶

Bu âyetlerin içerdiği hükmün bütün kafirleri kapsamadığı açıktır. Çünkü inanıp peygamberleri doğrulayanların çoğu inanmadan önce kafir idiler. Onların ne kalpleri ne de kulakları mühürlenmiştir. O halde bu âyetler kafirler içerisinde yer alan belirli bazı kimseler hakkındadır. Özellikle de ehl-i kitap olan kafirler olduğu belirtilmiştir.²¹⁷ Âyette bahsedilen kafirler, küfrün kalplerinde kök saldığı için iman yeteneğini yitirecek noktaya gelmiş inatçı, kalplerini hakka, düşünmeye yani İslam’a kapatan kafirlerdir. Allah onların kalplerini mühürlemek sûretiyle daha dünyada iken cezalandırmıştır. O (c.c.), kulunu azapla cezalandırdığı gibi, ebedi bir sapıklıkla da cezalandırabilir.²¹⁸ Uyarıları dinlemeyecek kadar inkar psikolojisine saplanmış insanların kalpleri mühürlenmektedir.

“خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ” “Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir.”

Bu cümle ile kalp, imanın nuru ile Cenâb-ı Hakk’ın isim ve sıfatlarını yansıtan bir ayna, hayattar, ziyadar, mükemmelliklerin kaynağı olduğu halde; küfrün tercih edilmesiyle karanlık, ıssız, zararlı haşere yuvasına inkılap edildiği için mühürlendiğine işaret edilmiştir.²¹⁹ Ayrıca خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ cümlesindeki خَتَمَ fiili, kafirlerin dalâletlerini tasvir eden temsili bir üsluba işarettir. Şöyle ki: “Kalp gözü, sanki cevâhire bir hazine olmak üzere Cenâb-ı Hak tarafından yapılan bir binadır. Vaktâ ki sû’-i ihtiyârlarıyla ifsâda uğradı. Ve cevherlere yapılan yerler, yılanlar ve akreplerle doldu. Kapısı hatmedildi ki, o sârî hastalıktan başkaları mutazarrır olmasın.”²²⁰

Mühürlenmenin nasıl olacağı çeşitli şekillerde izah edilmiştir: A‘meş²²¹ diyor ki: “Mücâhid bize elini göstererek şöyle dedi: ‘Kalplerin bu yumruk gibi olduğunu söylüyorlardı. O, bir günah işlediğinde bunlardan biri kapanır.’ Mücâhid bunu

²¹⁶ M. Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur’ân Tefsiri* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2012), 1/30-31.

²¹⁷ Taberî, *Câmiü’l-beyân*, 1/253.

²¹⁸ İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350), *Bedâi’u’t-tefsir*, çev. Harun Ögmüş - Ahmet Ağırakça (İstanbul: Polen Yayınları, 2011), 1/155-156.

²¹⁹ Saîd Nursî, *İşâratü’l-İ‘câz*, 64.

²²⁰ Saîd Nursî, *İşâratü’l-İ‘câz*, 70-71.

²²¹ Ebû Muhammed Süleymân b. Mihrân el-Kûfî (ö. 148/765). Hadis, kıraat ve ferâiz sahalarındaki bilgisiyle tanınan tâbiîn nesline mensup âlim. Geniş bilgi için bk. DİA, “A‘meş” md., Müellif: Mücteba Uğur.

söylerken serçe parmağını gösterdi. Sonra diğer bir parmağını göstererek: ‘Kul, bir günah işlediğinde o da böyle kapanır.’ Başka bir parmağını göstererek yine: ‘Kul günah işlediğinde bu da böyle kapanır.’ dedi ve böylece bütün parmaklarını kapattı ve devamla şöyle dedi: ‘Sonra bu kalbin üzeri bir mühürle mühürlenir.’”²²²

Abdullah b. Kesîr,²²³ yine Mücâhid’in şunları söylediğini rivâyet etmiştir: “Paslanma, mühürlenmeden daha hafif, mühürlenme de kilitlenmeden daha hafiftir. Bunların en dehşetlisi kilitlenmedir.”²²⁴

Diğer bir kısım âlimler, kalplerin mühürlenmesinin mecazi bir ifade olduğunu belirtmişlerdir. Allah Teâla, bu âyet-i kerimesinde bildirmiştir ki bir önceki âyette zikredilen kafirler, davet edildikleri hakkı dinlemekten yüz çevirmişler ve bunu gururlarına yedirememişlerdir. Haktan yüz çevirdiği ve iman konusunda büyüklük tasladığı için hidâyet onların kalplerine ulaşamamaktadır. Onların kalplerinin ve kulaklarının sanki mühürle kapatılmış gibi olduğu, gözlerine ise adeta bir perdenin çekilmiş ve idrak ile aralarına engel konulmuş gibi olduğu belirtilmiş olmaktadır. Buradaki mühürlenmekten maksat, mecazi bir ifadedir.²²⁵ Kafirlerin hakkı dinlemediklerini beyan eder.”²²⁶

İyi ya da kötü bir şeyin sürekli yapılması insanda alışkanlık, tutku meydana getirir. Sürekli o işi yapmak ister. Hatta, elinde olmadan sürekli yapar durur. Sürekli kötülük yapması halinde bu durum insanda, alışkanlık haline gelir; kişi alışkanlığının tutsağı olur. Hayatını bu tutsaklıkta devam ettirir gider. İşte burada konu edinilen kafirler de kötülük ede ede kötülüğü alışkanlık haline getirip, gönülleri paslanmış, başka bir şey yapamaz olmuşlardır.²²⁷ Yüce Allah durup dururken kulunun kalbini ve kulaklarını mühürlemez. Bunu yaparsa, zalim olur ki, haşa Allah bundan münezzehtir. Bu sebeple kalbin mühürlenmesi, yine kulun yaptıklarından kaynaklanmaktadır. Peygamberin

²²² Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 1/258.

²²³ Ebû Ma'bed Abdullâh b. Kesîr b. Amr ed-Dârî (ö. 120/738). Yedi kıraat imamından biri, tâbiî. (Geniş bilgi için bk. DÎA, “İbn Kesîr, Ebû Ma'bed” md. Müellif: Tayyar Altıkulaç)

²²⁴ Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 1/259.

²²⁵ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/52.

²²⁶ Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 1/260.

²²⁷ Hakkı Yılmaz, *Tebyînu'l-Kur'ân İşte Kur'ân* (İstanbul: İşaret Yayınları, 2009), 9/87.

uyarısına kulak asmayan, ilahi vahyi dinlemeyen ve nihâyet Allah’a iman etmeyen insanın kalbi ve kulakları mühürlenmeyi hak etmiştir.²²⁸

“خَتَمَ” geçişli bir fiil olduğu halde عَلَى harf-i ceri ile zikredilmesi, hatmedilen kalbin dünyaya bakan kapısı değil, ancak ahirete bakan kapısının kapatıldığına işarettir. Sanki o mühür, kalplerinin üstünde sabit bir damgadır. Ve silinmez bir alamettir ki, daima melaikeye görünür.²²⁹

وَعَلَى سَمْعِهِمْ kelimesiyle, küfür sebebiyle kulağa ait pek büyük bir nimeti kaybettiklerine işaret edilmiştir. Hatta kulaktaki zar, imanın nuru ile ışıklandığı zaman, kainattan gelen manevi nidaları işitir. Lisan-ı hal ile yapılan zikirleri, tesbihatları fehmeder. Fakat o kulak, küfür ile tıkandığı zaman, o leziz, manevi, seslerden mahrum kalır.²³⁰ Belagat açısından bakıldığında وَعَلَى سَمْعِهِمْ ifadesinde عَلَى harf-i cerinin tekrar edilmiş olması her birinin mühürlenmiş olduğunu daha güçlü bir şekilde ifade edilmesindendir.²³¹

“وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ” “Onların gözleri üzerinde perde vardır.” Dolayısıyla hidâyet nurunu göremez, hakkı işitemez, anlayamaz ve idrak edemezler. Zira onların gözleri ve kulakları sanki kalın perdelerle kapatılmıştır. Onların gözlerine ne ışık ve ne de hidâyet sızabilir.²³² Bundan dolayı hakkı görüp de ona uyamazlar, işitip de onu koruyamazlar.

Ebû Hayyân²³³ şöyle der: “Allah, hakkı kabul etmedikleri için kulaklarını ve hidâyet nurunu görmek istemedikleri için de gözlerini, menfezleri kapatılmış, kendisine yararı olan herhangi bir şeyin içeri girmesine engel olan bir örtü ile örtülmüş ve üzeri mühürlenmiş bir kaba benzetti. Yani bu organlar sıhhatli olmalarına ve idrak

²²⁸ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’ân Tefsiri* (İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2005), 1/202.

²²⁹ Saîd Nursî, *İşâratü'l-İ'câz*, 71.

²³⁰ Saîd Nursî, *İşâratü'l-İ'câz*, 64.

²³¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/52.

²³² Kutub, *fî Zilâli'l-Kur’ân*, 1/53.

²³³ Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344). Endülüs’lü dil âlimi ve müfessir. (Geniş bilgi için bk. DİA “Ebû Hayyân el-Endelüsî” md., Müellif: Mahmut Kafes)

güçlerinin yerinde olmasına rağmen, hayrı görme, işitme ve onu kabul etme melekelerinden mahrumdurlar.”²³⁴

Kulakların mühürlenmesi; kafirlerin hakka kulaklarını tıkamış olduklarından dolayı onu duymada sağır olmalarıdır. Duyup işittiklerini de anlamak için dinlememişlerdir. Kim hakkı anlamaktan yüz çevirirse, o kimse sadece kuru kuruya bir ses işitmiş olur.²³⁵ Kulaklar da kalbin işitmeye ulaşması ve Allah'ın kelamı, Rasûlü'nün hadisleri ve dostlarının hükmü ile amel etmesi için yaratılmıştır. Kulak ve gözler açmakla emredilince onları açar, kapatmakla emredilince kapatır. Şu kafirler ne zamanki Allah'a isyanda bu azaları kullandılar bu durum son derece nankörlük oldu. O'nun emanetlerine hainlik ettiler. Bu durum son derece azgınlıktır. Şüphesiz ahirette hüsranda olanlar onlar olacaktır.²³⁶

Gözün perdeli olması; ilgi göstermemek, alaka duymamak, söylenene tepki göstermek ve anlamamak manalarını ifade eder. Gözüne perde çekilen veya gözü perdeli olan insanlar, aklını kullanıp düşünemeyen ve basiret sahibi olamayanlardır. Bir meseleye alaka duymak, onunla ilgilenmek ve onun üzerinde düşünmek, basiretin alt yapısını oluşturmaktadır. Başka bir ifadeyle, düşünme alışkanlığı insanın gözündeki perdeleri kaldırmaktadır.²³⁷ Gözler ancak kalp için yaratılmış olup onunla karanlıkta hidâyet bulur, yerin semânın acaibliklerine onunla bakar.

“وَعَلَىٰ أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ” ifadesini Saîd Nursî şu şekilde açıklamıştır: “Bu cümle ile rû'ye, yani göze ait büyük bir ni'met-i basariyenin küfür ile gaib olduğuna işaret edilmiştir. Zîrâ gözün nûru, nûr-u îmânla ışıklanırsa ve kavîleşirse, bütün kâinât gül ve reyhanlar ile müzeyyen bir cennet şeklinde görünür. Gözün gözbebeği de bal arısı gibi, bütün kâinât safhalarında menkuş gül ve çiçek gibi delillerinden, burhânlarından alacağı ibret, fikret, ünsiyet gibi üsâre ve şıralarından vicdanda o tatlı, îmânlı balları yapar. Eğer o göz küfür zulmetiyle kör olursa, dünya genişliğiyle beraber bir hapis-hâne

²³⁴ Sâbûnî, *Safvetü 't-tefâsîr*, 1/46.

²³⁵ Abduh - Reşid Rıza, *Tefsîru 'l-Menâr*, 1/192.

²³⁶ Seyyid Alaeddin Ali b. Yahya es-Semerkindî (ö. 860/1456), *Bahru 'l-ulûm* (Şamile yayın tarihi: 8 Zilhicce 1431), 1/25.

²³⁷ Bayraklı, *Kur'ân Tefsiri*, 1/206.

şekline girer. Bütün hakâik-i kevnîye, nazarında gizlenir. Kâinât ondan tevahhuş eder. Kalbi ahzân ve ekdâr ile dolar.”²³⁸

“وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ” “Onlar için büyük bir azap vardır.” Onlar için ahirette şiddetli ve sonsuz bir azap vardır. Allah’ın âyetlerini yalanlamaları, küfürleri ve cürümleri sebebiyle,²³⁹ onlar için kurtuluş yoktur. Çünkü bunlarda, yukarıda anlatılan iman ve ahirete şeksiz inanma yoktur. Allah, Allah’ın kitabı, peygamber, ahiret denildikçe o mühürlü kalpler kıvrılır, çarpınır, o mühürlü kulaklar uğuldar, o perdeli gözler deprenir etrafa yalpa vurur. Öldükten sonra da cehennem azabını boylarlar.²⁴⁰ “وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ” cümlesi, küfrün ahiretteki neticesini belirtmektedir. Küfür şeceresinin ahirete ait zakkum gibi semeresine işaret edilmiştir.²⁴¹

Netice itibariyle Bakara Sûresinin altıncı ve yedinci âyetleri, ilahi disiplini reddeden muhteris inkarcıların bu aşırılığına karşılık Allah’ın kendi kanunları gereği olarak onların gözlerine perde çekilerek kalplerine mühür vurulduğunu ve artık iman etmelerine bir yol kalmadığını en özlü bir ifadeyle beyan etmiştir. Ayrıca küfrün nefret edilecek ne kadar büyük bir musibet ve her şeyden zararlı olduğu belirtilmiştir. Küfrün lezzeti değil tam tersine elemi vardır; güzelliği, iyiliği, ihsanı değil cezası, azabı vardır.

3.2 En’âm Sûresi 46. Âyet

Âyetin Metni ve Meâli

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَخَذَ اللَّهُ سَمْعَكُمْ وَأَبْصَارَكُمْ وَخَتَمَ عَلَى قُلُوبِكُمْ مَنْ إِلَهَ غَيْرِ اللَّهِ يَأْتِيَكُمْ بِهِ أَنْظَرُ كَيْفَ نَصَرَفُ الْآيَاتِ
ثُمَّ هُمْ يَصْدِفُونَ

“De ki: ‘Ne dersiniz; eğer Allah sizin kulağınızı ve gözlerinizi alır, kalplerinizi de mühürlerse, Allah’tan başka onu size (geri) getirecek ilâh kimmiş?’ Bak, biz âyetleri değişik biçimlerde nasıl açıklıyoruz, sonra onlar nasıl yüz çeviriyorlar?”

²³⁸ Saîd Nursî, *İşâratü'l-İ'câz*, 65.

²³⁹ Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, 1/27.

²⁴⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/245-246.

²⁴¹ Saîd Nursî, *İşâratü'l-İ'câz*, 65.

3.2.1 Âyette Yer Alan Bazı Kavramlar

Sem‘ (سَمْعُ)

“سَمْعُ” kavramı sözlükte; “işitme duyusu, işitilen şey, kulak,²⁴² kulağın kendisiyle sesleri işittiği yeti, kulağın işlevi,²⁴³ seslerin idrak edilmesi”²⁴⁴ manalarına gelir. Sem‘, kulak deliği içine yayılmış sinirde bulunan bir kuvvettir ki, sesin keyfiyeti ile biçimlenen (titreşen) havanın, kulak deliğine ulaşması yoluyla bu kuvvet sesleri algılar.²⁴⁵ Kimi zaman algılama kimi zaman da boyun eğme şeklinde görülür. Manayı tasavvur ve tefekkür etmektir.²⁴⁶ Terim olarak “Allah’ın, işitmeye konu teşkil eden her şeyi tam bir yetkinlikle işitmesi” diye tanımlanır.²⁴⁷

“سَمِعَ” fiilinden türemiş bir mastardır. Cem‘i “أَسْمَاعُ” (esmâ‘)²⁴⁸ ve “أَسْمَعُ” (esmu‘)²⁴⁹ şeklinde gelir. Sem‘ kavramı, Kur’ân-ı Kerîm’de bu kökten türeyen çeşitli kelimelerle birçok âyette²⁵⁰ Allah’a nisbet edilmiştir. Bu zengin kullanım söz konusu sıfatın içerdiği anlamların daha iyi kavranmasına yardımcı olmakta ve diğer ilâhî sıfatlarla ilişkisini belirtmektedir.²⁵¹

Kur’ân âyetlerinde “işitme” fiili işitilen sözdeki anlamın idrak edilmesi, kavranmasıyla ilgilidir. “İşittim” demek, işitilen sözle verilen mesajı anlamak demektir. Kişi, işittiği sözdeki anlama sadece aklı ile değil kalbi ile ulaşacaktır. Bunun aksi bir işitme, hayvanların işitmesi gibidir, hayvanlar işittikleri sözün anlamına ulaşamaz kavrayamaz. Nitekim *“Andolsun biz, cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmış olduk. Bunların kalpleri vardır ama onlarla kavrayamazlar; gözleri vardır ama onlarla göremezler; kulakları vardır ama onlarla işitemezler.”*

²⁴² Halîl b. Ahmed, “sem‘”, 2/275; Âsım Efendi, “s-m-‘a”, 4/3380; Hasîrîzâde, “semmâ‘üne”, 1/509.

²⁴³ İsfahânî, “s-m-‘a”, 425.

²⁴⁴ İbrahim Mustafa vd., “semi‘a”, 449.

²⁴⁵ Cürçânî, “sem‘”, 123.

²⁴⁶ İsfahânî, “s-m-‘a”, 425.

²⁴⁷ Metin Yurdagür, “Sem‘”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/452.

²⁴⁸ İbn Manzûr, “sem‘”, 8/162.

²⁴⁹ Âsım Efendi, “s-m-‘a”, 4/3380.

²⁵⁰ Abdülbâkî, “semi‘a”, 358-361.

²⁵¹ Yurdagür, “Sem‘”, 36/452.

*Onlar hayvanlar gibidir, hatta daha da şaşkındırlar. İşte asıl gafiller onlardır.”*²⁵² âyetinde de Cenâb-ı Hak nasıl bir işitme duyusuna sahip olduklarını açıklamıştır.

“Ebsâra” (أَبْصَارَ)

“بَصْرٌ” kelimesi “görme organına/göze,²⁵³ görme duyusuna,²⁵⁴ görme özelliğine,²⁵⁵ gözde görmek için yaratılan kuvvete”²⁵⁶ denir. “İlim gibi bilmek,²⁵⁷ idrak”²⁵⁸ manasında da kullanılmıştır. Allah Teâla buyurur ki: *إِلَّا كَلِمَاحِ الْبَصَرِ* “Bir göz kırpması gibidir.” (en-Nahl 161/77) “بَصْرٌ” kelimesinin cem’i “أَبْصَارَ” şeklindedir.²⁵⁹

Gözdeki görme gücüne “بَصْرٌ” denmektedir; kalbin anlamayı sağlayan kuvveti, eşyayı idrak gücüne ise “بَصِيرَةٌ” ve “بَصْرٌ” adı verilmektedir.²⁶⁰ *لَقَدْ كُنْتَ فِي غَفْلَةٍ مِنْ هَذَا فَكَشَفْنَا عَنْكَ* “Andolsun ki sen bundan gaflette idin. Şimdi gaflet perdeni açtık; artık bugün gözün keskindir.” (Kâf, 50/22). Göze neredeyse basiret adı hiç verilmez. Gözle görmeye “أَبْصَرْتُ”; kalp ile görmeye ise, “أَبْصُرْتُ” ve “بَصُرْتُ” denmektedir. *قَالَ* “Ben onların görmediklerini gördüm.” (Tâhâ, 20/96). Kalbin görmesi ile beraber olmadığı zaman sadece gözle görmeye “بَصُرْتُ” denmesi çok nadirdir.²⁶¹

İnsanın başarı, renkleri, şekilleri, ışıkları ve bunlar arasındaki ahengi görüp bir bilgi halinde kalbe havale eder; basiret ise, bu parça bilgileri veya külli malumatı yeniden tahlil ve terkibe tabi tutarak onları marifete çevirir. Eşyanın hakikatlerini ve içlerini, beden gözünün, eşyanın sûretlerini ve dış yüzlerini gördüğü gibi görür.²⁶² “بَصْرٌ” kalbe nüfuz eder. İçgörünün kaynağıdır.²⁶³

²⁵² el-A‘râf 7/179. Bk. el-A‘râf 7/198; eş-Şuarâ, 26/ 212; Lokmân 31/7.

²⁵³ Halîl b. Ahmed, “bşr”, 1/141; İsfahânî, “b-ş-r”, 127.

²⁵⁴ Halîl b. Ahmed, “bşr”, 1/141.

²⁵⁵ İbn Manzûr, “b-ş-r”, 4/64.

²⁵⁶ Vâni, “b-ş-r”, 1/688; Hasîrîzâde, “beşâiru”, 1/207.

²⁵⁷ Vâni, “b-ş-r”, 1/688.

²⁵⁸ Halîl b. Ahmed, “bşr”, 1/141.

²⁵⁹ İsfahânî, “b-ş-r”, 127; İbn Manzûr, “b-ş-r”, 4/64.

²⁶⁰ Halîl b. Ahmed, “bşr”, 1/141; İsfahânî, “b-ş-r”, 127.

²⁶¹ İsfahânî, “b-ş-r”, 127.

²⁶² Cürçânî, “başiret”, 49.

²⁶³ Halîl b. Ahmed, “bşr”, 1/141.

“بَصَرَ” aynı zamanda Cenâb-ı Hakk’ın görmeye konu olan şeyleri tam olarak idrak ettiğini ifade eden bir kemal sıfatıdır. Kur’ân-ı Kerîm’de basar kelimesi bu şekilde masdar kalıbıyla Allah’ın sıfatı olarak geçmez; ancak âyet ve hadislerde Allah’a nispet edilen görme sıfatı Arapça basar, nazar ve rü’yet kelimelerinin türevleriyle ifade edilmiştir.²⁶⁴

Âyet-i kerimedeki “Allah’ın gözleri alması” en önemli organlardan olan gözdeki menfaatin alınması, ondan faydalanmanın engellenmesi anlamında kullanıldığı belirtilmiştir.²⁶⁵ Kalbe nüfuz edemeyen basar da dinin özünü ve hakikati idrak edemez.

3.2.2 Âyetin Sibâk-Siyâk İlişkisi

Âyetin Öncesi ile Münâsebeti

En’âm Sûresi, her yönden övgüye, hamde layık olanın sadece Allah olduğunu insanlara bildirmekle başlıyor. Tevhid inancı, Allah’ın ilim, irade, kudret, adalet sıfatları; peygamberlik, vahiy, yeniden dirilme, müşrik ve inkarcı kimselerin bâtil inançlarının reddedilmesi, doğru inanca ulaşmanın yolları, vb. itikadi konulardan bahsedilmektedir. Dünya hayatının sadece oyun ve eğlenceden ibaret olduğu belirtilerek ahiret yurduna dikkat çekilmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber’in şahsına ve risâletine yapılan itirazlar cevaplandırılmış, uğradıkları sıkıntılar yüzünden kaygıya ve üzüntüye kapılan Hz. Peygamber’e teselli ve ümit verilmiştir. Din ve Allah duygusunun insanın fitratında var olduğu bedene yerleşen her ruhun bu inançla donatıldığı hatırlatılmıştır. Azap ve felaket anlarında, kıyamet gününde dinsizlerin, inkarcıların ve putperestlerin her şeyin üstünde var olan yüce bir kudrete el açıp dua etmeleri, çoğunun, “Allah” diye inleyip Allah’a sığınmaları, Allah’a ortak koştuklarını unutmaları bundandır.

39. âyetten itibaren bir sebep-sonuç ilişkiler zinciri açıklanmaktadır. Allah’ın âyetlerini yalanlama ve şirk, cezanın ters etki yapmasına yani kalplerin katılaşmasına,

²⁶⁴ Metin Yurdagür, “Basar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/101.

²⁶⁵ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur’ânî'l-Azîm*, 3/230.

onun da şeytanın davranışları süslemesine sebep olduğu görülmektedir. 42 ve 43. âyetle yoksulluk şeklinde uygulanan ceza, kalplerinin yumuşaması yerine katılığının artmasına sebep olurken; 44. âyetle, bu sefer de başka bir metot uygulandığı görülmektedir. *“Derken onlar kendilerine hatırlatılanı unuttuklarında, (önce) üzerlerine her şeyin kapılarını açtık.”* Bu sefer de Allah Teâla onları bol nimetler vererek denemeye tabi tutmuştur. Bollukla denemenin neticesi ne oldu peki? 44. âyetin son kısmı bunu açıklamaktadır. *“Sonra kendilerine verilenle sevinip şımardıkları sırada, onları ansızın yakaladık da bir anda tüm ümitlerini kaybedip yıkıldılar.”* Bu ani yakalayışın sonunda da 45. âyetle o toplumun kökünün kesildiği belirtilmektedir. *“Böylece zulmeden o toplumun kökü kesildi.”*

Âyetin Sonrası ile Münâsebeti

Mevzumuz olan el-En‘âm 6/46. âyetle Allah’ın varlığına, kudretinin eşsizliğine delâlet eden ve her biri başlı başına bir mucize sayılan kulak, göz ve kalp nimetlerine dikkatler çekilmektedir. 47. âyetle Rasulullah’a (s.a.v.): *“De ki”* buyruğu ile başlayan bir emir daha gelmektedir ve bunca açık belgeler karşısında hâlâ Allah’ı inkar edenlere, kendileri için hazırlanan azap haber verilmektedir. Müşrikler 46. âyetteki beklenen sahnenin etkisinden kurtulmadan 47. âyet onları ileride olacak yeni bir olguyla karşılamaktadır. Zalim oldukları yani müşrik oldukları halde yok olacakları ortam gösterilmektedir. Ansızın gelip çattığı ya da karşı karşıya kaldıkları, habersizken ya da uyanırken meydana geldiği zamanki zalimlerin yerle bir edilişleri çizilmektedir.²⁶⁶

Sonra da peygamberlerin iki asıl görevi olan müjdeci ve uyarıcı olarak gönderildikleri; kurtuluşun onlara uymakla gerçekleşeceği bildiriliyor. Kur’ân ile daha çok, ahirete iman eden kişileri uyarmanın yarar sağlayacağı anlatılıyor. Peygamberin gaybı bilmediği; gaybın anahtarlarının yalnızca Allah’ın katında olduğu ve gaybı ancak O’nun bildiği anlatılmaktadır. Allah’ın şanı, yüceliği, hakimiyeti, kulları üzerindeki nimeti ve onları sıkıntılardan kurtarması sonraki âyetlerde yer almaktadır.

²⁶⁶ Kutub, *fî Zilâli’l-Kur’ân*, 4/17.

Sûrenin devamında Hz. İbrahim'in aklıyla ve gözlemleriyle Cenâb-ı Hakk'ın varlığı ve birliği hakkında kesin bilgi ve inanca ulaşması ve kavmi ile tevhit mücadelesi anlatılmaktadır. Allah'ın varlığı ve birliği ile ilgili kozmolojik deliller geniş bir şekilde sıralanmaktadır. Sûrenin son kısmında da İslâm ahlakının başta gelen kuralları ihtiva edilmektedir.

3.2.3 Âyetin Tefsiri

En'âm Sûresi 46. âyet²⁶⁷ Peygamberimiz'e (s.a.v.) karşı *قُلْ “De ki”* buyruğu ile başlamaktadır. Peki Peygamberimiz'in (s.a.v.) muhatabı olarak bu buyrukta kim veya kimler kastedilmektedir? İncelediğimiz klasik ve modern tefsir kaynaklarında bu konuda farklı izahlar bulunmaktadır. “Mekke ehline”,²⁶⁸ “kafirlerle”,²⁶⁹ “o inatçı yalancılara”,²⁷⁰ “kitabına karşı çıkıp yalanlayanlara”,²⁷¹ “müşriklere”²⁷² şeklindeki hitaplar bu izahlardan bazılarıdır. Burada şunu söyleyebiliriz ki bu hitaplar peygamberi yalanlayıp Allah'a ortak koşanların farklı biçimlerde betimlenmeleridir. En'âm Sûresinin 91, 92, 93, 151, 152 ve 153. âyetleri hariç diğer âyetler Mekki âyetler²⁷³ olduğuna göre bu muhatapların Mekke'deki müşrikler olduğu kanısına varabiliriz.

“De ki: ‘Ne dersiniz; eğer Allah sizin kulağınızı ve gözlerinizi alır, kalplerinizi de mühürlerse...” Bu âyet-i celîlede insan uzuvlarından üçü zikredilmiştir. Allah'ın varlığına, birliğine, eşsiz kudretine delalet eden üç önemli organ. İşitme, görme ve anlama. Zira bunlar insan azalarının en önemlileri ve en şereflieleridir.²⁷⁴ İnsanın dış dünyasıyla temasını sağlayan en yararlı üç araç. İşitme görmeye yardımcı olur, bu ikisi

²⁶⁷ *قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَخَذَ اللَّهُ سَمْعَكُمْ وَابْصَارَكُمْ وَخَتَمَ عَلَى قُلُوبِكُمْ مَنْ إِلَهَ غَيْرِ اللَّهِ يَأْتِيَكُمْ بِهِ أَنْظَرُ كَيْفَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ ثُمَّ هُمْ يَصْدِفُونَ* “De ki: ‘Ne dersiniz; eğer Allah sizin kulağınızı ve gözlerinizi alır, kalplerinizi de mühürlerse, Allah'tan başka onu size (geri) getirecek ilâh kimmiş?’ Bak, biz âyetleri değişik biçimlerde nasıl açıklıyoruz, sonra onlar nasıl yüz çeviriyorlar?”

²⁶⁸ Celâluddin el-Mahallî - Celâluddin es-Süyûtî, *Tefsirü'l-Celâleyn* (Kâhire: Dâru'l- Hadîs, ts.), 169; İsmâil Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725), *Rûhu'l-beyân* (Beyrût: Dâru'l- fikr, ts.), 3/32.

²⁶⁹ Ebu'l-Leys Semerkandî, *Tefsiru'l-Kur'an*, 2/289; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 11/365.

²⁷⁰ Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr (ö. 774/1373), *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azîm* (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1419/1998), 3/230.

²⁷¹ İbn Kesîr, *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/230.

²⁷² Abdüh - Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menâr*, 7/614; Çelik, *Hakkın Daveti*, 2/87.

²⁷³ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 2/380.

²⁷⁴ H. Tahsin Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2013), 4/222.

ise kalbin anlamasını sağlar.²⁷⁵ Bu üç aza kullanılamaz hale geldiğinde insanın nizam ve hareketleri bozulur, işleri fesada gider, din ve dünya maslahatları batıl olur.²⁷⁶

İnsanı insan yapan bu kıymetli uzuvları veren Cenâb-ı Hak dilerse mevcut sağır, körler, akıl hastası olanlar, bayılanlar ve ölenlerde yaptığı gibi istediği zaman geri alabilir.²⁷⁷ Zira “*De ki: ‘O sizi yaratan ve size kulaklar, gözler ve kalpler verendir...’*” (el-Mülk 67/23) buyrulmaktadır. Veren nasıl ki Allah ise alacak olan da elbette O’dur. Aynı zamanda kulağın, gözün, aklın alınmasından kasıt, onlardaki menfaatin alınması;²⁷⁸ kulaklardan ve gözlerden meşru dairede faydalanmaktan engellenmesi kastedilmiş olabilir.²⁷⁹

Fahreddin er-Râzî (ö.606/1210), bu âyetin burada getirilmesinin gayesi, “Hür, irade sahibi ve hakîm bir yaratıcının varlığına delil olacak hususları zikretmektir.” der. Ve şu şekilde devam eder: “Bunun izahı şudur: İnsanın en şerefli (kıymetli) uzuvları, kulak, göz ve kalptir. Binâenaleyh kulak, duyma kuvvetinin; göz, görme kuvvetinin; kalp ise, hayat, akıl ve ilmin yeridir. Bundan dolayı, eğer bu uzuvlardan bu özellikler kaybolursa, insanın durumu bozulur hem dinî hem de dünyevî hususlardaki menfaatleri yok olur. Halbuki insanda bu kuvvetleri yaratmaya ve onları çeşitli afetlerle korkulardan korumaya sadece Allah’ın kâdir olduğu zarurî (açık ve kesin) olarak bilinmektedir. Durum böyle olunca, bu yüce nimetleri ve güzel iyilikleri veren de Allah olmuş olur. Böylece de ta’zîme, medh-ü senâya ve kulluğa sadece Allah’ın müstehak olduğunu söylemek gerekir. İşte bu da putlara tapmanın fâsîd ve yanlış bir yol olduğuna delâlet eder.”²⁸⁰

Âyetteki, “*Kalplerinizin üstüne bir de mühür vurursa*” ifadesinin hangi manaya geldiği hususunda müfessirler şu izahları yapmışlardır:

²⁷⁵ Yıldırım, *Asrın Kur’ân Tefsiri*, 4/1894.

²⁷⁶ Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl*, 4/222.

²⁷⁷ Mukâtl, *Tefsir-i Mukâtl b. Süleymân*, 1/561; Çelik, *Hakkın Daveti*, 2/87.

²⁷⁸ Yahya es-Semerkandî, *Bahrü’l-ulûm*, 2/468.

²⁷⁹ İbn Kesîr, *Tefsirü’l-Kur’ânî’l-Azîm*, 3/230.

²⁸⁰ Râzî, *Mefâtiḥü’l-gayb*, 12/536.

1. İbn Abbas (r.a.): “Allah onların kalplerini mühürler de bu sebepten dolayı hidâyeti akledip düşünemezler...” manasında olduğunu söylemiştir.

2. Mukatıl b. Süleyman, “Allah sizin akıllarınızı ve anlayışınızı giderir de böylece deliler gibi olursanız...”²⁸¹ manasındadır, der.

3. Bu âyetteki “hatm” dan kasıt, ölmektir yani, “Allah sizin kalplerinizi öldürürse” demektir.²⁸²

Özetle “kalbin mühürlenmesi” akli ve fehmi gideren bir örtü ile örtülüp²⁸³ düşünme ve anlama güçlerinden yoksun bırakılarak²⁸⁴ hayır ve hidâyeti anlamayacak bir hale getirip bütün şuurun alınmasıdır.²⁸⁵

Peki “Allah’tan başka onu size getirecek ilâh kim?” Yani işitir kulaklarınız, görür gözleriniz, duyar kalpleriniz var; bunları görüyor, biliyorsunuz değil mi? İnsanlığınızın en şerefli güçleri olan bu araçları size veren Allah dilerse sağır, körler, yanılanlar, delirenler, uyuyanlar, bayılanlar, ölenlerde yaptığı gibi sizden de alabilir. Bunu da görüyor, biliyorsunuz değil mi? Allah bunlardan birini veya hepsini alırsa sağırın kulakları, körlerin gözleri açıldığı, delilerin ayıldığı, uyuyanların uyandığı gibi dilediği zaman yine verebiliyor. Bunu da görüyorsunuz değil mi? Peki ama Allah bunları alır ve vermek istemezse size onları alıp getirecek geri verebilecek hiçbir kimse, Allah’tan başka hiçbir kudret düşünülebilir mi? Ve hele sizin ilâh diye tapındıklarınızdan birinin bunları iade edebilmesine imkan var mıdır? Hayır, değil mi? O halde Allah’ın varlığını ve birliğini ve kudretini nasıl inkar ediyorsunuz? Ve nasıl oluyor da Allah’tan başka ilâh var diyorsunuz? Ve nasıl oluyor da öldükten sonra dirilmenin ve kıyametin imkanına ve bunları Rasulüne tebliğ edebileceğine inanmıyorsunuz?²⁸⁶ Kuşkusuz bu da müşrikler aleyhine ileri sürülmüş olan başka bir

²⁸¹ Mukatıl, *Tefsir-i Mukatıl b. Süleymân*, 1/561.

²⁸² Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 12/537; Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 3/471.

²⁸³ Yahya es-Semerkandî, *Bahru’l-ulûm*, 1/449.

²⁸⁴ Mevdûdî *Tefhîmu’l-Kur’ân*, 1/550.

²⁸⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 3/471.

²⁸⁶ Yahya es-Semerkandî, *Bahru’l-ulûm*, 1/449; Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 3/471.

delildir.²⁸⁷ Müşrikler, putları Allah’a ortak koşsalar da yaratanın yalnızca Allah olduğunu bilmektedirler. Nitekim dünyanın, göklerin ve bunlardaki bütün varlıkların gerçek sahip ve mâlikinin kim olduğu sorulduğunda Allah olduğu cevabını verecekleri Mü’minûn Sûresi’nin 84-89. âyetlerinde²⁸⁸ belirtilmiştir. Muhatabın ve özellikle müşriklerin akıl ve anlayışlarına hitap eden âyetlerde Allah’ın sınırsız kudretine dikkat çekilmektedir. En’âm Sûresi 46. âyette bu kudretle, insanın en dikkat çekici yeteneklerinden olan işitme ve görme duyularıyla akıl gücünün yok edilmesi halinde, Allah’tan başka, onu bu imkanlara yeniden kavuşturacak bir kudret bulunmadığı vurgulanmaktadır.²⁸⁹

“*Bak, biz âyetleri değişik biçimlerde nasıl açıklıyoruz...*” Yani onları farklı ifadelerle nasıl belirleyip tekrarlıyoruz. Beyân ediyor, geniş geniş açıklıyoruz. Bazen ilmî delillerle, bazen kevnî âyetlerle, bazen tenzîlî âyetlerle,²⁹⁰ bazen akla hitap eden mukaddimelerle, bazen terğib ve terhip ile,²⁹¹ bazen kulakları, gözleri ve kalpleri almakla²⁹² bazen teşvik edici ya da korkutucu bir yöntemle, bazen de eski milletlerin durumlarına dikkat çekerek²⁹³ uyarıcı ve hatırlatıcı bir üslupla izah ediyoruz. Haddâdî²⁹⁴ der ki: “‘Tasrîf-açıklamak’tan amaç, anlamı en güzel bir biçimde ifade eden yönle dikkat çekmektir.”²⁹⁵

“*Sonra onlar nasıl yüz çeviriyorlar?*” Yani bu âyetler açık seçik bir şekilde onlara açıklandıktan sonra yine de yüz çeviriyorlar.²⁹⁶ Âyette geçen “sonra” ifadesi onların bu halinin ne kadarda akıldan uzak olduğunu gösterir.²⁹⁷ Çünkü tevhide ve nübüvvete

²⁸⁷ Bursevî, *Rûhû'l-beyân*, 1992.

²⁸⁸ “De ki: ‘Eğer biliyorsanız söyleyin: Yer ve yerde bulunanlar kime aittir?’ ‘Allah’ındır’ diyecekler. ‘Öyle ise siz hiç düşünüp öğüt almaz mısınız?’ de. De ki: Yedi kat göklerin Rabbi, büyük Arş’ın Rabbi kimdir? ‘Allah’ın’dır’ diyecekler. ‘Öyle ise O’na karşı gelmekten sakınmaz mısınız?’ de. De ki: ‘Eğer biliyorsanız söyleyin: Her şeyin hükümrânlığı elinde olan, kendisi koruyan, kendisine karşı korunulamaz olan kimdir? ‘Allah’ın’dır’ diyecekler. ‘Öyle ise nasıl aldanıyorsunuz’ de.” (el-Mü’minûn 23/84-89).

²⁸⁹ Karaman vd., *Kur’ân Yolu*, 2/405.

²⁹⁰ Yahya es-Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, 1/449.

²⁹¹ Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, 2/162.

²⁹² Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî (ö. 597/1201), *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, çev. Abdulvehhab Öztürk (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2009), 2/186; Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 3/471.

²⁹³ Yahya es-Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, 1/449; Mukâtil, *Tefsîr-i Mukâtil b. Süleymân*, 1/561.

²⁹⁴ Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Haddâdî es-Semerkandî (ö. 400/1010’dan sonra). Kıraat, tefsir, Arap dili ve edebiyatı âlimi.

²⁹⁵ Bursevî, *Rûhû'l-beyân*, 1992.

²⁹⁶ Saîd Havva, *el- Esâs fî't-tefsîr*, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Şâmil Yayınevi, 1989), 2/356-357.

²⁹⁷ Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, 2/162.

delâlet eden âyetleri müşahade ettikten sonra yüz çevirmeleri normal şartlarda çok uzaktır.²⁹⁸ Değişik biçimlerde açıklanan âyetleri gördükleri halde hâlâ yüz çevirenler hastalıktan ötürü yabancı yönlere giden, bir tarafa eğilim yürüyen deveye benzetilmektedir.²⁹⁹

Bu âyet-i kerime, Peygamber Efendimiz’e (s.a.v.), kafirlere karşı nasıl ikna edici deliller ileri sürmesi gerektiğini öğretmekte; bu inkarcıların putlaştırdıkları diğer şeylerin herhangi bir iş yapmaktan aciz olduklarını beyân etmekte, bunlara tapanların, akıllarını kullandıkları takdirde, kendilerine çeşitli duyu organlarını bahşeden Rablerine derhal teslim olmaları gerektiğini anlatmaktadır.³⁰⁰

Sonuç olarak bu âyet-i kerime ile kulak, göz ve kalp insanı insan yapan, insan olmanın olmazsa olmazını oluşturan organların işlevini yitirmesi ile Allah’tan gayrı taptıkları sahte tanrılar arasındaki ilişki gündeme getirilerek, şirkin kökü kazınmaktadır. Eğer Allah kulakları sağır, gözleri kör ve kalpleri mühürlü hale getirirse, sahte tanrıların bunları işler hale getirip getiremeyeceği gözler önüne serilerek, bu organların işleminin arkasındaki gücün Allah’a ait olduğu hatırlatılmaktadır. Allah Teâla’nın kudreti olmazsa ne kulak işitir ne göz görür ve ne de kalp anlayabilir.

3.3 Şûra Sûresi 24. Âyet

Âyetin Metni ve Meâli

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا فَإِنْ يَشَأِ اللَّهُ يَخْتِمْ عَلَىٰ قَلْبِكَ وَيَمْحُ اللَّهُ الْبَاطِلَ وَيُحِقُّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ

“Yoksa ‘Yalan uydurup Allah’a iftira etti’ mi diyorlar. Eğer Allah dilerse senin kalbini mühürler. Allah batılı yok eder, hakkı sözleriyle gerçekleştirir. Şüphesiz O, göğüslerin özünü (kalplerde olanları) hakkıyla bilendir.”

²⁹⁸ Yahya es-Semerkandî, *Bahru’l-ulûm*, 2/468-469.

²⁹⁹ Kutub, *fî Zilâli’l-Kur’ân*, 4/17.

³⁰⁰ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 11/365.

3.3.1 Âyette Yer Alan Bazı Kavramlar

“Keziben” (كَذِبًا)

“Kızb” “كَذِبًا” kavramı كَذَبَ kökünden gelen ve Kur’ân’da değişik versiyonları bulunan bir kavramdır. Sözlüklerde كَذَبَ fiili ve türevleriyle ilgili şu bilgilere yer verilmiştir.

كَذَبَ “bir şeyin gerçeğe aykırı, asılsız bir şekilde haber veya bilgi verilmesidir.”³⁰¹ “Yalan söylemek”³⁰² demektir. “Doğruluğun (sıdk) karşıtı, söz vakıaya uygun olmamak” diye tanımlanır. Zira haberin doğruluğu vakıaya uygunluğu, yalan olması aykırılığı ile bilinir.³⁰³ عَلَى (-alâ) harf-i cer’i ilebirlikte kullanıldığında “iftira etmek, hata etmek, gerçekleşmemek”³⁰⁴ anlamlarına gelir. İsfahânî, yalanın hem söylenen sözde hem de yapılan işte olabileceğini belirtmiştir.³⁰⁵

Kelime ikinci bâbda كَذَبَ يَكْذِبُ كَذْبًا (كَذْبًا كَذْبَةً كَذَبًا) şeklinde kullanılmaktadır.³⁰⁶ Kur’ân-ı Kerîm’de كَذَبَ ve türevleri 280 yerde geçmektedir.³⁰⁷ Bunların çoğu “bir şeyi yalana nisbet etmek” anlamında “tekzib” mastarından türeyen fiil ve isimlerdir. Esasen kişiyle ilgili olan tekzib “kişinin yalancı olduğunu ileri sürme, onu yalancılıkla suçlama”, olay ve haberle ilgili olan ise “onu yalan sayma” manasına gelir³⁰⁸ ve bu yönüyle inkarla örtüşür. Kur’ân’da, genellikle eski peygamberlerin inkarcı kavimlerinin ve putperest Arapların Allah’ın dini, peygamberi ve kitapları, kıyamet, ahiret, uhrevî yargılama ve adalet, cehennem ve azap, Allah’ın nimetleri, hakikat ve doğruluk gibi genelde imana ilişkin konulardaki yalanlayıcı, reddedici tutumlarıyla bunun kendileri için doğuracağı zararlar anlatılır. Bu âyetlerde tekzib “ilâhî vahyin inkarı, Allah tarafından gönderilen hakikatin reddedilmesi” anlamını içerir. “Kezib” kelimesi de âyetlerde otuz üç yerde geçer; bunların çoğunda “uydurma, yakıştıрма” anlamındaki iftira kavramıyla birlikte “Allah hakkında yalan uydurma, O’nun birliği, aşkınlığı ve yetkinliğiyle bağdaşmayan

³⁰¹ İbrahim Mustafa vd., “kezebe”, 780.

³⁰² Halîl b. Ahmed, “kzb”, 4/16; İsfahânî, “k-z-b”, 704; Vâni, “k-z-b”, 1/227.

³⁰³ İbn Manzûr, “k-z-b”, 1/704.

³⁰⁴ Topaloğlu - Karaman, “kezebe”, 342.

³⁰⁵ İsfahânî, “k-z-b”, 704.

³⁰⁶ İbn Manzûr, “k-z-b”, 1/704; İsfahânî, “k-z-b”, 704.

³⁰⁷ Abdülbâkî, “kezebe”, 598-602.

³⁰⁸ Halîl b. Ahmed, “kzb”, 4/16.

iddialar ileri sürme” manasında kullanılır.³⁰⁹ Müslüman olduklarını ileri süren münafıklar Allah’a ve resulüne yalan söylemişlerdir.³¹⁰ Bir âyette gerçeği konuşana dürüst (sâdık), gerçek dışı konuşana yalancı (kâzib) denilmiştir.³¹¹ Birçok âyette inkarcılar ve münafıklar hakkında, Allah’ın gönderdiği açık hakikatleri yalan saymaları sebebiyle “yalancılar” ifadesi kullanılmış, ayrıca peygamberlerini yalancı (kâzib/kezzâb) diye suçlayan kavimlerden söz edilmiştir (el-A‘râf 7/66; Hûd 11/27; eş-Şuarâ 26/186).³¹²

Mevzûmuz olan Şûra Sûresi 24. âyette geçen كَذِبًا (Keziben) kavramı Kur’ân-ı Kerîm’de on beş kez geçmektedir (el-En‘âm 6/21,93,144; el-A‘râf 7/37,89; Yûnus 10/17; Hûd 11/18; el-Kehf 18/5,15; Tâhâ 20/61; el-Mü‘minûn 23/38; el-Ankebût, 29/68; Sebe’ 34/8; eş-Şûra 42/24; el-Cin 72/5).

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ

“Yalan sözlerle Allah’a iftira edenden veya O’nun âyetlerini yalan sayandan daha zalimi kimdir? Şüphe yok ki zalimler kurtuluşa eremezler.” (el-En‘âm 6/21)

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ قَالَ أُوحِيَ إِلَيَّ وَلَمْ يُوحَ إِلَيْهِ شَيْءٌ وَمَنْ قَالَ سَأُنْزِلُ مِثْلَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ

“Allah’a karşı yalan uydurandan yahut kendisine hiçbir şey vahyedilmemişken ‘Bana da vahiy geldi’ diyenden ve ‘Ben de Allah’ın indirdiği âyetlerin benzerini indireceğim’ diyenlerden daha zalim kim vardır?” (el-En‘âm 6/93).

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أُولَٰئِكَ يُعْرَضُونَ عَلَى رَبِّهِمْ وَيَقُولُ الْأَشْهَادُ هَٰؤُلَاءِ الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَى رَبِّهِمْ أَلَا نَعْتَهُ اللَّهُ عَلَى الظَّالِمِينَ

³⁰⁹ Âl-i İmrân 3/94; en-Nisâ 4/50; el-Mâide 5/103.

³¹⁰ et-Tevbe 9/90.

³¹¹ el- Mü‘min 40/28.

³¹² Mustafa Çağrı, “Yalan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/297-300.

“Yalan sözlerle Allah’a iftira edenden kim daha zalimdir? Onlar (kıyamet gününde) rablerinin huzuruna çıkarılacaklar, şahitler de ‘İşte bunlar rablerine iftira edenlerdir’ diyecekler. Bilin ki, Allah’ın lâneti zalimlerin üzerine olacaktır!” (Hûd 11/18).

Yukarıda örnek olarak belirttiğimiz En‘âm Sûresi 21 ve 93. âyetler ile Hûd Sûresi 18. âyette, Şûra Sûresi’nin 24. âyetindeki gibi اِفْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا şeklinde “ifterâ” ve “keziben” kavramları aynı kullanımla gelmiştir. Bu iki kavramın bir arada zikredilmesi ikisi arasında ilişki olduğunun göstergesidir. Kızb ve iftirâ kavramları birbirine yakın olmakla birlikte, aralarında küçük farklılıklar bulunmaktadır. Tekzib, Allah’a karşı açık istismar iken, iftirâ, inançsızlığın daha zor anlaşılır bir türüdür. İftirâda bulunanlar açıktan âyetleri yalanlamalarının yanı sıra dayanağı bulunmayan öyküler icat edip bunları ilahi kaynağa dayandırmaktadırlar.³¹³

“el-Bâtıl” (الباطل)

“الباطل” kelimesi, “بطل” “boşa gitmek, hükümsüz olmak” kökünden türemiştir. الباطل ise “hükümsüz, temelsiz”³¹⁴ demektir. باطل kelimesi حَقْ kelimesinin zıddıdır ve cem‘i ذَلِكَ بَانَ اللَّهُ هُوَ³¹⁵ incelendiğinde herhangi bir sabit ilkesi olmayan şey demektir.³¹⁵ الْحَقُّ وَأَنَّ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ هُوَ الْبَاطِلُ “Bu böyle. Çünkü Allah, hakkın ta kendisidir. O’nu bırakıp da taptıkları ise batılın ta kendisidir.” (el-Hac 22/62).³¹⁶

Bâtıl kavramı, kimi zaman söz ve fiillerin ölçü alınmasında da kullanılır. Fiil olarak ise “değiştirmek” demektir.³¹⁷

³¹³ Hidâyet Geze, *Kur’ân-ı Kerim’de ‘Kızb’ (Yalan) Kavramı* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009).

³¹⁴ Topaloğlu - Karaman, “betale”, 33.

³¹⁵ İbn Manzûr, “b-ṭ-l”, 11/56.

³¹⁶ İsfahânî, “b-ṭ-l”, 129.

³¹⁷ İsfahânî, “b-ṭ-l”, 129.

Bâtıl, Kur’ân-ı Kerîm’de “doğru olmayan, saçma,³¹⁸ asılsız,³¹⁹ değersiz, anlamsız, gayesiz, boş,³²⁰ temelsiz, haksız,³²¹ hakkın zıddı,³²² hakkı örten örtü,³²³ Allah’ın dışında ilâh diye tapınılan,³²⁴ boşa çıkan amel,³²⁵ gerçek bilgiye dayanmayan delil”³²⁶ gibi muhtelif manalarda kullanılmıştır. Kur’ân’da otuz altı defa geçmektedir.³²⁷

Kısaca “Bâtıl” Kur’ân, sünnet ve aklın yasakladığı reddettiği her şey, gerçekliği bulunmayan, yalan ve yanlış, asılsız, her türlü faydasız iş, söz ve davranış, sahih inançlara uygun olmayan hükümlerdir.

“el- Hakkü” (الْحَقُّ)

“ح ق ق” harflerinin bir araya gelerek teşkil ettiği “حَقٌّ” (Hakk) kavramı, “gerçek, sabit ve doğru olmak, gerekmek, bir şeyi gerçekleştirmek ve bir şeye yakinen muttali olmak” anlamlarında mastar ve “gerçek, sabit, doğru, varlığı kesin olan şey” anlamlarında isim olarak kullanılır.³²⁸ Cem‘isi ise “حُقُوقُ” (hukûk) veya “حِقَاقُ” (hıqâk) şeklinde gelir.³²⁹ Hakk kelimesi genellikle batılın zıddı olarak gösterilir.³³⁰

Râgıb el-İsfahânî (ö. 502/1108) “حَقٌّ” (hakk) kelimesini âyetlerden örnekler getirerek dört farklı anlamda kullanıldığını belirtmektedir.

Birincisi: Bir şeyi hikmetin gereği olarak yaratana “hakk” adı verilir. Bunun için Yüce Allah için, “O, haktır” denir. Allah Teâla’nın ismi veya sıfatı sayılmıştır. “فَدَلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ” “İşte O sizin gerçek Rabb’iniz olan Allah’tır.” (Yûnus 10/32).

³¹⁸ el-A‘râf 7/173.

³¹⁹ Fussilet 41/42.

³²⁰ Âl-i İmrân 3/191; Sâd 38/27.

³²¹ en-Nisâ 4/29.

³²² eş-Şûrâ 42/24; el-Kehf 18/56; el-Bakara 2/185.

³²³ el-Bakara 2/42.

³²⁴ Lokmân 31/30; el-Ankebût 29/52.

³²⁵ el-Bakara 2/264.

³²⁶ el-Mü‘min 40/5.

³²⁷ Abdülbâkî, “b-t-l”, 123-124.

³²⁸ Mustafa Çağrı, “Hak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/137.

³²⁹ İbn Manzûr, “h-k-k”, 10/49.

³³⁰ Halîl b. Ahmed, “h-k-k”, 1/339; İbn Manzûr, “h-k-k”, 10/49.

İkincisi: Hikmetin gereği olarak yaratılan şeye de “hak” adı verilir. Bu açıdan, “Yüce Allah’ın her fiili haktır” denir. Ölüm haktır, diriliş haktır denmesi gibi. “مَا خَلَقَ اللَّهُ ذَلِكَ إِلَّا بِالْحَقِّ” *“Allah bütün bunları hikmet ve fayda esasına göre yarattı.”* (Yûnus 10/5).

Üçüncüsü: Bir şeye, gerçekte olduğu şekilde uygun biçimde inanmaktır. “فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ” *“Bunun üzerine Allah iman edenleri, kendi izniyle, onların hakkında ayrılığa düştükleri gerçeğe iletti.”* (el-Bakara 2/213).

Dördüncüsü: Gerekliği yerde, gerekliği kadar, gerekliği zaman ortaya konan fiili hareket ve söze de hak adı verilir. “كَذَلِكَ حَقَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ عَلَى الَّذِينَ فَسَقُوا أَنَّهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ” *“Rabbinin yoldan çıkanlar hakkındaki, ‘Onlar artık imana gelmezler’ sözü, işte böylece gerçekleşmiştir.”* (Yûnus 10/33).³³¹

“Hak” kelimesi ve türevleri Kur’ân-ı Kerîm’de 247 yerde zikredilmektedir.³³² Bu âyetlerin çoğunda “batılın zıttı”³³³ olarak kullanılmıştır. Bunun dışında “gerçek söz,”³³⁴ doğru haber,³³⁵ doğru yol,³³⁶ aslına uygun bilgi ve inanç,³³⁷ delil,³³⁸ bir olayın iç yüzü,³³⁹ adalet,³⁴⁰ görev, ödev ve hüküm³⁴¹ gibi manalarda kullanılmıştır.

3.3.2 Âyetin Sibâk-Siyâk İlişkisi

Âyetin Öncesi ile Münasebeti

Şûrâ Sûresi’nin içeriği iki bölüm halinde incelenebilir. Allah’ın varlığı ve birliği; ahiret hayatı. Sûrede ayrıca nübüvvet konusuna temas edilmektedir.

³³¹ İsfahânî, “h-k-k”, 246.

³³² Abdülbakî, “h-k-k”, 208-212.

³³³ el-Bakara 2/42; en-Nisâ 4/105; el-Mâide 5/77.

³³⁴ el-A’râf 7/169.

³³⁵ el-Mü’minûn 23/62.

³³⁶ Yûnus 10/35.

³³⁷ Yûnus 10/36.

³³⁸ Yûnus 10/76-77.

³³⁹ Yûsuf 12/51.

³⁴⁰ el-Enbiyâ 21/112.

³⁴¹ el-Bakara 2/180.

Sûrenin ilk iki âyeti “hâ-mîm-ayn-sîn-kâf” harflerinin oluşturduğu hurûf-ı mukatta’a³⁴² ile başlamaktadır. Hurûf-u mukatta’a, Kur’ân’ın mucizeliğine dikkat çekmek, ilk harflerle ve alışılmamış bir başlama ile insanın iyice dikkat etmesini sağlamak için geldiği söylenmiştir³⁴³ ve 3. âyette de vahye dikkat çekilmiştir. Ardından göklerin ve yerin egemenlik ve yönetiminin Allah’a ait olduğu, eşi ve benzerinin olmadığı, rızık sadece O’nun verdiği, Kur’ân’ın Hz. Peygamber’e vahiy aracılığıyla Arapça olarak indirildiği vurgulanmaktadır. Allah Teâla’nın Müslüman ümmet için hayat sistemi olarak öngördüğü prensibin daha önce Hz. Nuh’a, İbrahim’e, Musa ve İsa’ya tavsiye edildiği, aynı prensibin Hz. Muhammed’e (s.a.v.) de vahyedildiği fakat nefsani arzularının baskısıyla büyük çoğunluğun buna uymadığı belirtilmekte ve Peygamber Efendimiz’e tevhid inancına çağrı yapması, kendisinin de indirilen kitaba uyması; dönüşün ancak Allah’a ait olduğu bildirilmektedir.

İkinci bölüm kıyametin kopmasını ve ahiret hayatını konu edinmektedir. Burada kıyametin gerçekleşeceğine inanmayanların onun çabuk kopmasını istediklerini; müminlerin ise kıyameti ciddiye aldığını ve o günün azabından korkan, titreyen olarak görüyoruz. Allah Teâla’nın kullarına lütuf ile muamele edici olduğunu, azaba müstehak olmalarına rağmen, asileri cezalandırmada acele etmediği bildirilmiştir. Sonra da takva sahipleri ile günahkarların, ahirette, o adalet ve hesap yurdundaki akıbetleri anlatılmıştır. Kullarına lütuf ile muamele ve onlara çokça ikram eden olduğunu açıkladıktan sonra, bu hayatta olduğu müddetçe insanın, saadete giden yolları elde etmek için hayırlar peşinde koşması gerektiğini, ahiret hayatında mutluluğu amaç edinenlerin büyük mükafatlara kavuşturulacağı, sadece fani hayatın refahı peşinde koşanlara da ondan bir pay verileceği, fakat bunların ahirette hiçbir nasiplerinin olmayacağı haber verilmektedir. 22. âyette zalimlerin kıyamet gününden ve azaptan korkup, titrediklerini görüyoruz. İnanıp yararlı işler işleyenler ise cennet

³⁴² “Ha Mim Ayn Sin Kaf. Hurûf-u mukatta’a, Kur’ân’dan yüz çevirenlerin dikkatlerini çeker. Zira ilk anda, kendi aralarındaki konuşmalarında alışık olmadıkları lafızlar, bir tokmak gibi kulaklarına vurmakta ve kendilerine söylenecek olan âyetlere karşı dikkatleri çekilmektedir. Bu harfler ve benzerlerinde Kur’ân’ın icazını gösteren işaretler vardır. Çünkü bu kitap, onların kendi aralarında konuştukları harf ve kelimelerden meydana gelmiştir. Buna rağmen Kur’ân’ın bir benzerini getirememeleri O’nun icazına büyük bir delildir. Büyük alim İbn Kesir şöyle der: “Sûre başlarında bu harflerin zikredilmesi, Kur’ân’ın icazını açıklamak ve insanların kendi konuşmalarında kullandıkları harf ve kelimelerden meydana geldiği halde onun bir benzerini getirmekten aciz olduklarını göstermek içindir.” (Sâbüni, *Safvetü’l-tefâsir*, 1/42-43).

³⁴³ Sâbüni, *Safvetü’l-tefâsir*, 3/123.

bahçelerinde güvenlikte, esenlik ve rahatlık dolu bir ortamda buluyoruz. İman etmeyenler ve inananların ahiret hayatları tasvirlerle gözler önüne serilmektedir.

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) cennet bahçelerinin ve müjdelerin sunulduğu sahnenin karşısında bunun için onlardan herhangi bir ücret istemediği hatırlatılıyor. *“Kim güzel bir amel işlerse onun güzelliğini artırırız.”* buyuruyor Cenâb-ı Hak. Söz konusu olan sadece ücret istememek değildir. Bunun yanı sıra iyilikler de artırılıyor, bol nimetler bahşediliyor. Bunların neticesinde ise bağışlanma ve şükür vardır. Sonraki ayetlerde Kur’ân-ı Kerîm’in uydurma ve iftira olduğunu söyleyenlerin sözü reddedilmiş, Peygamber’in -müşriklerin iddialarının aksine- vahyedilmeyen şeyleri hiçbir şekilde Allah’a nisbet edemeyeceği, Allah’ın zaten buna izin vermeyeceği belirtilmiştir. Âyetin sonunda da Allah’ın lütfunun geniş olduğu kullarının tövbesini kabul buyurduğu ifade edilmiştir.

Sûrenin başında Kur’ân’ın vahyin ürünü olduğu yani Allah tarafından geldiği söylenmişti. 24. âyette Cenâb-ı Hak, burada müşriklerin, “Bu, Allah’tan gelen bir vahiy değildir.” şeklindeki şüphelerini naklederek “Yoksa, ‘Yalan uydurup Allah’a iftira mı etti’ mi diyorlar” buyurmuştur. Aynı mevzu burada izah edilerek şüpheler izale edilmiştir.

Âyetin Sonrası ile Münâsebeti

Sûrenin bundan sonraki âyetlerinde tekrar Allah’ın varlığı ve birliği konusuna değinilerek tabiatın kuruluş ve işleyişinden örnekler verilmekte, iç ve dış alemdeki imanın delillerinden yola çıkarak hakikate ulaşılması istenmektedir. Dünya nimetlerinin geçiciliği hatırlatılarak Allah rızasını kazanmak için yapılan davranışların daha hayırlı, değerli ve kalıcı olduğu vurgulanmaktadır. Bu mükafatın iman etmenin yanında şu erdemlere de sahip bulunanların hakkı olduğu belirtilmektedir: Allah’a tevekkül, büyük günahlardan ve hayasızlıktan sakınma, öfkesine hakim olma, namaza devam etme, Allah rızası için harcama yapma, önemli işleri danışma yöntemiyle yürütme, haksızlığa karşı dayanışma içinde bulunma, affedici ve barışçı olma, güçlülere göğüs gerip sabır gösterme. Ardından tekrar ahiret hayatına temas edilerek kendilerine ve başkalarına zulmedenlerin o gün “Dünyaya dönmek için bir yol var

mı?” diye inledikleri o acınacak hallerinden söz edildikten sonra iman etmeyenlerin ölüm gelmeden önce ilahi davete icabet etmeleri istenmekte, yüz çevirdikleri takdirde Hz. Peygamber’in tebliğden başka yapacağı bir şeyin bulunmadığı, onların bekçisi olmadığı bildirilmektedir. İnsanlara evlat verme dahil göklerde ve yerde her şeyin Allah’ın tasarrufunda olduğu bir kez daha hatırlatılmaktadır.

Şûrâ Sûresi’nin son üç âyeti de vahiy ile ilgilidir. Bunların ilkinde Allah’ın insanla konuşma şekilleri olan doğrudan psikolojik muhtevaya intikal ettirme, perde arkasından duyurma ve bir elçi (Cebrâîl) vasıtasıyla bildirme hususuna temas edilmekte; diğer iki âyette Hz. Peygamber’in önceden herhangi bir hazırlık ve birikime sahip olmadığı halde ilahi vahye mazhar kılındığı ve Allah’a götüren doğru yola kılavuzluk ettiği ifade edilmektedir. Sûre tevhit ilkesini vurgulayan bir cümle ile sona ermektedir.³⁴⁴

Sûrenin sonunda vahyin geliş şekilleri açıklanarak Hz. Peygamber’e Kur’ân’ı uydurduğu, şeklindeki iftiralarının asılsız olduğu gözler önüne serilmektedir.

3.3.3 Âyetin Tefsiri

Allah Teâla bu âyet-i kerime: “*Kur’ân’ı Muhammed uydurdu*” diyen kafirlere cevap veriyor ve şâyet Hz. Muhammed (s.a.v.) böyle bir teşebbüste bulunmuş olsaydı ona engel olacağını beyan ediyor.³⁴⁵

Âyet-i kerime م edatı ile başlamaktadır. Zemahşerî (ö.538/1144) bu edatın munkatı‘ olan م olduğunu söylemiştir. Başındaki hemze ise azarlama, tevbîh ve kınama ifade eder. Buna göre adeta şöyle buyrulmaktadır. Vahyin uydurma olduğunu hem de iftiraların, yalanların en vahim, en çirkin ve en aşırısı olarak Allah adına

³⁴⁴ Bekir Topaloğlu, “Şûrâ Sûresi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/240.

³⁴⁵ Taberî, *Câmi ‘u l-beyân*, 21/531.

uydurulduğunu söylemeye gerçekten güçleri yeter mi?! (Bu, mümkün müdür? Asla!.)”³⁴⁶ Mevdûdî ise bu cümlede şiddetli bir sitem³⁴⁷ olduğunu söylemiştir.

Müşrikler, Peygamberimiz (s.a.v.) hakkında şöyle demişlerdir: “Muhammed Allah karşısında yalan yere iftira ederek, bu sözleri kendiliğinden uyduruyor.” Fakat bu söz geçersizdir, hiçbir mantıklı dayanağı yoktur, batıldır, daima zevale maruzdur.³⁴⁸ Çünkü Yüce Allah, kendisine hiçbir şey vahyedilmediği halde bir insanın kalkıp Allah tarafından kendisine vahiy geldiğini ileri sürmesine müsaade etmez.³⁴⁹ Allah’a yalan iftira etmeye kimse cüret edemez. Ancak Rabbini bilmeyen ve kalbi mühürlü olan kimse bunu yapar. Fakat basiret ve marifet sahibi, asla buna cesaret edemez. Onlar da Allah tarafından Hz. Muhammed’e (s.a.v.) vahiy geldiğini biliyorlardı. Fakat inatları yüzünden ona iftira edip yalanlıyorlardı.³⁵⁰ Oysa Kur’ân’ın Allah katından indirilme olduğunu ispatlayan deliller net ve açıktır. Kur’ân’ın yüksek ifadesi, derin ve kapsamlı manası, edebi kudreti karşısında şaşkına dönenler Kur’ân-ı Kerîm’in Allah’a karşı uydurulmuş bir kitap olduğunu iddia etmeye kalkıştılar.³⁵¹ “*Ağızlarından ne büyük söz çıkıyor! Onlar, yalandan başka bir şey söylemiyorlar.*” (el-Kehf 18/5).

Cenâb-ı Hak, müşriklerin peygamberimiz hakkında “Allah hakkında bir yalan uydurdu.” iddialarına “*Eğer Allah dilerse, kalbinin üzerini mühürler.*” diyerek cevap vermiştir. Âyetin bu beyanı üzerinde iki türlü tefsir varit olmuştur. Birincisi: “Allah dilerse senin kalbini, onların bu ve benzeri sözlerle yaptıkları ezalara karşı sabırla mukabelede bulunmanı sağlar,³⁵² seninle alay etmelerinin ve seni yalanlamalarının acısını hissettirmez,³⁵³ kalbini sabitleştirir. Böylece de sana, onların, ‘O, yalancı bir iftiracıdır’ şeklindeki sözleri, zor gelmez” şeklinde açıklanmıştır.³⁵⁴ İkincisi: “Allah dileseydi kafirlerin kalplerini mühürlediği gibi senin de kalbini mühürlerdi, böylece onlar hakkı batıldan ayıramadıkları gibi sen de gerçeği anlayamaz ve hakkı batıldan

³⁴⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/221; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 27/593.

³⁴⁷ Ebu’l-A’lâ el-Mevdûdî (ö. 1979), *Tefhîmu’l-Kur’ân Kur’ân’ın Anlamı ve Tefsiri*, çev. Muhammed Han Kayanî vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 2005), 5/239.

³⁴⁸ Mehmet Vehbi, *Hulâsatü’l-beyân fî tefsiri’l-Kurân* (İstanbul: Üç Dal Neşriyat, 1967), 13/5141.

³⁴⁹ Kutub, *fî Zilâli’l-Kur’ân*, 9/76.

³⁵⁰ Ebu’l-Leys Semerkandî, *Tefsiru’l-Kur’ân*, 3/243.

³⁵¹ Muhammed Mahmud Hicâzî, *Furkân Tefsiri*, çev. Mehmet Keskin (İstanbul: İlim Yayınları, ts.), 5/436.

³⁵² Celâluddin el-Mahallî, Celâluddin es-Süyûtî, *Tefsirü’l-Celâleyn*, 642.

³⁵³ Mâturîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 13/205.

³⁵⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 27/597.

ayıramazdın.³⁵⁵ Böylece de O'na (c.c.) yalanlar uydururdun. Çünkü, Allah'a yalanlar düzmeye, ancak böylesi kimseler cüret edebilir.” manasını kastetmiştir ki, bu sözün zikrediliş gayesi, bunun uzak bir şey olduğunu tam anlamıyla ifade etmektir.³⁵⁶ İbn Kesîr, âyetin bu kısmı ile ilgili şunları söylemiştir: “Eğer bu cahillerin ileri sürdükleri gibi Allah hakkında yalan iftira edecek olursan ‘senin kalbini mühürler’ yani şüphesiz senin kalbini mühürler ve sana verdiği Kur’ân’ı senden geri alır. Yüce Allah’ın şu buyruklarında dile getirildiği gibi: *‘Eğer bazı sözleri uydurup bize isnat etseydi, biz onu elbette kudretimizle alıverirdik sonra da kalbinin damarını elbette koparırdık. O zaman da sizden hiçbir kimse bunu ona yapmamıza engel olamazdı.’* (el-Hâkka 69/44-47).”³⁵⁷

Burada kullanılan üslup peygamberlerin efendisi olan bir zatın Allah’a karşı yalan uydurmasının imkansızlığını ifade etmektedir.³⁵⁸ Zira eğer onların dedikleri gibi Hz. Peygamber (s.a.v.) Allah’a iftira edecek olsaydı Allah Teâla katiyetle onu men eder bu iftirayı ona yaptırmazdı. Çünkü kalbini mühürler ve Kur’ân’ın manası kalbine girmediği gibi lafızlarını da lisanı söylemezdi, belki bir harfini bile söylemeye kadir olamazdı. Halbuki Allah Teâla onu men etmediği gibi zamanın iktizasına göre âyetleri vahy ediyor. Şu halde onların zannettikleri gibi Kur’ân, Peygamberimiz (s.a.v.) tarafından ortaya çıkarılmış batıl bir emir ve iftira değildir. Eğer iftira olmasaydı Allah Teâla onu söyletmezdi. Çünkü Allah’ın adeti, batılı mahvetmek ve hakkı ispat etmektir.³⁵⁹

“Allah batılı yok eder, hakkı sözleriyle gerçekleştirir.” ifadesinin iki şekilde yorumlanabileceği söylenmiştir: Birincisi; hak ehlini batıl ehline karşı muzaffer kılar ve hak ehli batıl ehline galip gelinceye kadar onlara yardım eder, böylece batılı mahveder, hakkı ortaya çıkarır. İkincisi; Allah, hakkı deliller ve kanıtlarla ortaya çıkarır, böylece herkes Allah’ın koyduğu delillerle hakkı batıldan ayırt eder ve iyice düşündüğünde hakkı tanır. Âyet-i kerime de bunu meâlen şöyle dile getirmektedir:

³⁵⁵ Mâturîdî, *Te’vilâtü'l-Kur’ân*, 13/205.

³⁵⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 27/597.

³⁵⁷ İbn Kesîr *Tefsirü'l-Kur’ânî'l-Azîm*, 7/187.

³⁵⁸ Hicâzî, *Furkân Tefsiri*, 5/436.

³⁵⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 27/597.

“Bütün dinlerin üzerindeki yerini alsın diye Rasulünü, doğru yol rehberi ve hak din ile gönderen O’dur; müşrikler hoşlanmasalar da!” (et-Tevbe 9/33).³⁶⁰

İbn Kesir, âyette geçen “كَلِمَاتٍ” “Kelimer” kavramından maksadın hüccet, belgeler ve deliller³⁶¹ olduğunu söylemiştir.

“Şüphesiz O, göğüslerin özünü (kalplerde olanları) hakkıyla bilendir.” Allah yaratıkların kalbinde olanı çok iyi bilendir.³⁶² O’nun bilgisinden hiçbir şey gizli kalmaz.³⁶³ Âyette “kalb”in geçmesinin nedeni şöyle açıklanmıştır. Hak ile batılın mücadelesi gönül işidir. Gönüldeki oluşumlar ya hakkın aydınlanmasını ve zaferini temin edecek veya batılın savunuculuğunu yapıp mağlup olacaktır. Ya hakkın ışığı gönülde yanmaya başlar ya da batılın sahteliği de orada oluşmaya başlar. Onun içindir ki: “Yüce Allah sinelerde olanları bilendir.” ifadesine yer verilmektedir.³⁶⁴

Bu âyet-i kerimenin ana temasının, Hz.Muhammed’e (s.a.v.) vahyedilen Kur’ân hakkında olduğunu söyleyebiliriz. Müşriklerin “Muhammed (s.a.v.) Allah’a iftira ediyor” diye söylentileri doğru olsa idi Allah Teâla rasulünün kalbini mühürleyip söyletmeyecekti. Bu da aşikare göstermektedir ki din adına Allah’a iftirada bulunmak, O’nun adına yalan söylemek kalbin mühürlenmesine sebep teşkil etmektedir. Eğer Kur’ân onların dedikleri gibi iftira ve batıl olsa idi, Allah’ın sünneti de batılı imha ve hakkı ispat etmek olduğu için, Allah’ın, Kur’ân’ı ispat etmesi hak olduğuna delalet etmektedir. Ayrıca Allah Teâla, herkesin içinden geçeni, kalbinde taşıdığı niyeti, ne niyetle hareket ettiğini bilmektedir. Haşa Hz. Peygamber için Kur’ân’ı uydurup Allah’a iftira ettiğini söylemek hatta düşünmek bile muhaldir.

³⁶⁰ Mâturîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 11/205.

³⁶¹ İbn Kesîr, *Tefsirü’l-Kur’ânî’l-Azîm*, 7/187.

³⁶² Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 21/532.

³⁶³ Ebu’l- Leys Semerkandî, *Tefsiru’l-Kur’ân*, 3/243.

³⁶⁴ Bayraklı, *Kur’ân Tefsiri*, 17/219-221.

3.4 Câsiye Sûresi 23. Âyet

3.4.1 Âyetin Genel Özellikleri

Âyetin Metni ve Meâli

أَفَرَأَيْتَ مَنْ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ وَأَضَلَّهُ اللَّهُ عَلَى عِلْمٍ وَخَتَمَ عَلَى سَمْعِهِ وَقَلْبِهِ وَجَعَلَ عَلَى بَصَرِهِ غِشَاوَةً فَمَنْ يَهْدِيهِ
مِنْ بَعْدِ اللَّهِ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ

“Nefsinin arzusunu ilâh edinen, Allah’ın; (hâlini) bildiği için saptırdığı ve kulağını ve kalbini mühürlediği, gözüne de perde çektiği kimseyi gördün mü? Şimdi onu Allah’tan başka kim doğru yola eriştirebilir? Hâlâ düşünüp ibret almayacak mısınız?”

Âyetin Nüzûl Sebebi

Bu âyet-i kerimenin nüzûl sebebi hakkında farklı rivâyetler mevcuttur. Şöyle ki: Maturîdî, “Bu âyeti Cenâb-ı Hak, ebediyen iman etmeyeceklerini bildiği bir kavim hakkında indirmiştir ve Rasulullah’ın (s.a.v.) onlarla uğraşmaması, ilgilenmemesi, başkalarıyla uğraşması, onların iman etmelerinden ümidini kesmesi gerektiğini, söylemektedir.”³⁶⁵ demiştir.

Nesâî, İbn Cerîr, İbnu’l-Münzir, Hâkim ve İbn Merdûye, İbn Abbâs’tan bildirdiklerine göre; “Araplardan bazıları bir taş tapardı. Ancak o taşın daha iyisini bulduğu zaman onu atıp yeni taş tapmaya başladılar. Bu konuda Yüce Allah: ‘Heva ve hevesini ilâh edinen, bilgisi olduğu halde Allah’ın şaşırttığı, kulağını ve kalbini mühürlediği, gözünü perdelediği kimseyi gördün mü?’ âyetini indirmiştir.”³⁶⁶ Taberî de Said b. Müseyyeb’ten (ö. 94/713) aynı rivâyeti³⁶⁷ nakletmiştir.

³⁶⁵ Mâturîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 13/359-361.

³⁶⁶ Abdurrahmân b. Ebî Bekr Celâlüddîn es-Süyûtî (ö. 911/1505) ed- *Dürri’l-mensûr fi’l- tefsir bi’l-me’sûr* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, ts.), 7/426.

³⁶⁷ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 22/76.

Mukâtil b. Süleyman, “Bu âyet-i kerime Rasulullah (s.a.v.) ile alay edenlerden biri olan Sehmoğullarından el-Hais b. Kays hakkında inmiştir. Bu kişi nefsinin arzu ettiği, sevdiği şeye ibadet ederdi.”³⁶⁸ demiştir.

Kurtubî, Mukâtil b. Süleyman’dan rivâyetle bu âyetin Ebu Cehil hakkında indiğini belirtmiştir. “Rivâyet edildiğine göre Ebu Cehil, bir gece Velid b. Muğire ile birlikte Beytullah’ı tavaf etti. Peygamber (s.a.v.) hakkında konuştular. Ebu Cehil şöyle dedi: ‘Vallahi, ben onun doğru söylediğini kesin olarak biliyorum’. Velid dedi ki: ‘Sus, bunu nerden anladın?’ Ebu Cehil: ‘Ey Abd-i Şems’in babası! Biz ona, çocukken ‘Sadık ve emin’ diyorduk. Akli olgunlaşıp rüşdü kemale erince, ona ‘yalancı ve hain’ demeye başladık. Vallahi, ben onun doğru söylediğini kesinlikle biliyorum’ dedi. Velid, ‘O halde, onu tasdik edip iman etmekten seni alıkoyan nedir?’ dedi. Ebu Cehil dedi ki: ‘Kureyş kızları benden, yenildiği için Ebu Talib’ in yetimine tabi oldu, diye söz ederler. Lat ve Uzza’ya yemin olsun, asla onun peşinden gitmem.’ Bunun üzerine; ‘Hevâsını tanrı edinen ve Allah’ın, hakkı bildiği halde saptırdığı, kulağını ve kalbini mühürlediği kimseyi gördün mü?’ meâlindeki âyet indi.”³⁶⁹

3.4.2 Âyette Yer Alan Bazı Kavramlar

“Hevâ” (هَوَايَ)

Hevâ kavramı üç harfli (sülâsî) “ه و ی” kökündendir. Bir isim olan hevâ, elif-i maksûre ile olup çoğulu “أهواء” (ehvâ’) olarak gelmektedir. Aynı “ه و ی” kökünden gelen “هَوَاءٌ” (hevâ’un) kelimesi ise, “boş anlamında” olup, çoğulu “أَهْوِيَّةٌ” (ehviyetün) şeklinde gelir.³⁷⁰

Hevâ, “insanın bir şeye olan sevgisi, muhabbeti ve o şeyin sevgisinin kalbe galip gelmesi veya onu ele geçirmesi,”³⁷¹ nefsin arzusu, isteği,³⁷² meyli, (genellikle kötü

³⁶⁸ Mukâtil, *Tefsir-i Mukâtil b. Süleyman*, 3/839.

³⁶⁹ Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî (ö. 671/1273), *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Şur’ân* (Kâhire: Dâru’l-Kütübi’l-Mısriyye, 1384/1974), 16/170.

³⁷⁰ Cevherî, 6/2537.

³⁷¹ Halîl b. Ahmed, “hevâ”, 4/333; İbn Manzur, “h-v-e”, 15/372.

³⁷² Cevherî, “h-v-y”, 6/2537; İbn Manzur, “h-v-e”, 15/372.

şeylere meyli için kullanılır), aşk,³⁷³ kapris, şehvete meyleden nefstir.”³⁷⁴ “Nefsin kötü arzu ve istekleri anlamına gelen hevâ, bir şeyi sevip iştiha etmek³⁷⁵ veya insan ruhunun şehvetlerden ve hayvani iştihadan doğan doğal eğilimidir.”³⁷⁶

Cürcânî, “şeriatın daveti olmadan, nefsin, lezzet duyduğu şehvetlere meyletmesidir.”³⁷⁷ der. Şâtıbî’ye göre, “insan hayatını düzenlemede dinin karşısına çıkışların genel adı, hevâdır.”³⁷⁸ İsfahânî’ye göre ise, “insanın gönülden şehvete meyletmesine hevâ dendiği gibi, şehvete meyleden gönle de bu isim verilmiştir.” Ayrıca bu ismi almasının nedeni, hevânın dünyada peşine takılanı her tür felakete; ahirette ise, “haviye”ye sürüklemesidir.³⁷⁹ “Haviye” cehennemin isimlerinden biridir.³⁸⁰

Hevâ, bir şeye karşı aşırı sevgi ve bağlılık, arzu ve istek, nefsin tabiatında olan hislerinin icabına göre hareket ederek yükseklerden yüz çevirip, süfli tarafa temayül göstermesi, benliğin şehvet tarafına geçerek ruha sırt çevirmesidir. İşte sapırtıcılığından dolayı nefsin bu türden süslü isteklerine tabi olmasının adına hevâ denir.³⁸¹

Kur’ân’da hepsi de olumsuz anlamda olmak üzere on âyette tekil (hevâ), on sekiz âyette çoğul (ehvâ’) olarak geçer.³⁸²

³⁷³ İbn Manzur, “h-v-e”, 15/372.

³⁷⁴ İbn Manzur, “h-v-e”, 15/371.

³⁷⁵ Şeyh Mehmet b. Pîr el-Birgivî (ö. 981/1573), *Tarîkat-ı Muhammediyye*, nşr. Ahmet Nâîlî (İstanbul: Osmaniye Matbaası, 1906), 1/46.

³⁷⁶ Toshihiko İzutsu, *Kur’ân’da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, çev. Selâhattin Ayaz, (İstanbul: Pınar Yayınları, 1991), 92.

³⁷⁷ Cürcânî, “hevâ”, 250.

³⁷⁸ Bk. İbrâhîm b. Mûsa eş-Şâtıbî (ö.1388/1977), *el-İ’tisâm*, çev. Ahmet İyibildiren (Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2011), 57-59.

³⁷⁹ İsfahânî, “h-v-y”, 849.

³⁸⁰ Halîl b. Ahmed, “hevâ”, 4/333.

³⁸¹ Mustafa Cora, *Kur’ân’a Göre “Hevâ”* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 19.

³⁸² Abdülbâkî, “h-v-y”, 740.

Yüce Allah hevâya uymayı, onun peşine takılmayı çok ağır bir dille tenkit etmiştir.³⁸³ Kur'ân'da genellikle en belirgin özelliğinin, nefsin kötü arzularının dürtüsü, onun sapması ve saptırması kaçınılmaz bir meyli olduğuna işaret edilmektedir.³⁸⁴

وَلَنْ تَرْضَىٰ عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَىٰ حَتَّىٰ تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ قُلْ إِنَّ هُدَى اللَّهِ هُوَ الْهُدَىٰ وَلَئِنَّ اتِّبَعْتُ أَهْوَاءَهُمْ بَعْدَ
الَّذِي جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ

“Sen onların dinlerine uymadıkça Yahudiler de Hristiyanlar da senden asla memnun kalmayacaklardır. De ki: ‘Asıl doğru yol ancak Allah’ın yoludur.’ Eğer sana gelen ilimden sonra onların arzularına uyarsan, bilesin ki artık Allah sana ne dost ne de yardımcı olacaktır.” (el-Bakara 2/120). Âyette hevâ kavramının özellikle çoğul olarak verilmesinin çok manidar olduğunu söyler İsfahânî. Böylece onların her birinin diğerinden farklı bir hevâsı olduğunu, ayrıca her birinin hevânın dur durak bilmez sonsuz bir arzular yumağı halinde bulunduğunu; bu durumda onların arzularına uymanın sapıklık ve şaşkınlığın dibine kadar gitmek manasına geleceğine dikkat çekmiştir.³⁸⁵

“Eḍalle” (أَضَلَّ)

“ضَلَّ” (Ḍalle) sözlükte “kaybolmak, zayi olmak, mahvolmak, batıl ve hükümsüz olmak, boşa gitmek sapmak, doğru yolu bulamamak;”³⁸⁶ âyette geçen “أَضَلَّهُ” (Eḍallehu) kavramı ise “onu saptırdı, gizledi, zayi etti,³⁸⁷ yok etti, helâk etti,³⁸⁸ yolunu kaybettirdi”³⁸⁹ manalarına gelir.

“ضَلَّ” (Ḍalle) fiilinin mastarı olan “ضَلَّ” (Ḍalâl) veya “ضَلَالَةٌ” (Ḍalâlet) kelimeleri ister kasıtlı ister gafletle olsun ister az, ister çok olsun doğru yoldan uzaklaştıran her

³⁸³ el-A`râf 7/176; Sâd 38/26, el-Câsiye 45/23.

³⁸⁴ “De ki: “Ey Ehl-i kitap! Hakkın sınırlarını aşarak dininizde aşırılığa gitmeyin. Daha önce kendileri saptığı gibi birçoklarını da saptıran ve yolun doğrusundan uzaklaşan bir topluluğun keyfî istek ve arzularına uymayın.” (el-Mâide 5/ 77).

³⁸⁵ İsfahânî, “h-v-y”, 849.

³⁸⁶ Topaloğlu - Karaman, “ḍalle”, 227.

³⁸⁷ Topaloğlu-Karaman, “ḍalle”, 227.

³⁸⁸ Cevherî, “ḍ-l-l”, 5/1748.

³⁸⁹ İbn Manzûr, “ḍ-l-l”, 11/391.

tür sapmaya denir. Matluba ulaştıran şeyin bulunmamasıdır. Dâlâlet, matluba ulaştırmayan bir yola girmektir.³⁹⁰ Kısaca “Dâlâl” doğru yoldan sapmaktır. Onun zıddı ise “hidâyet”tir.³⁹¹

İsfahânî, bazı bilge kişilerin şöyle dediğini nakletmiştir: “Bir açıdan doğru yolda olmamız ve birçok yönden sapıyor olmamız şundandır: İstikamet ve savâb/hak, hedefe isabet eden ok durumundadır. Bunun dışındaki bütün yönler ise dâlâldır, hedeften sapmadır.”³⁹²

Kur’ân-ı Kerîm’de müştaklarıyla birlikte iki yüz on sekiz³⁹³ defa geçen dâlâlet kavramı, “ضَلَّاهُ” (Edallehu) şeklinde sadece Câsiye Sûresi 23.âyetinde geçmektedir.³⁹⁴ Daha çok küfür ve inkar kapsayan sapıklık, anlamında kullanılır. Bunun yanında, haktan uzaklaşmak veya ayrı düşmek şeklinde ifade edilebilecek olan asıl anlamını, daha hafifini ve bazen sonuçlarını ifade eden anlamları da Kur’ân-ı Kerîm’de görülmektedir. Örneğin azgınlık yapmak, yanılmak, unutmak, bilgisiz olmak, hüsrana ve zillate uğramak, bedbaht olmak, helak olmak gibi.³⁹⁵

Yüce Allah’ın insanı saptırması iki kısma ayrılır: Birincisi: Nedeni sapma olan saptırma. Bu da insanın sapması ve Yüce Allah’ın da dünyada buna hükmetmesi ve ahirette cennet yolundan cehenneme doğru onu döndürmesidir. İşte bu, hak ve adil olan saptırmadır. Çünkü doğru yoldan sapan kişinin saptığına hükmetmek ve onu cennet yolundan cehenneme doğru yönlendirmek adalettir ve haktır. İkincisi: Yüce Allah’ın saptırmasıyla olan sapma. Şöyle ki; Yüce Allah, insanı öyle bir karakterde yaratmıştır ki, iyi veya kötü bir yol takip ettiğinde ona alışır, ondan hoşlanır ve ona bağlanır; artık onu o yoldan geri çevirmek ve onun da kendi kendine gittiği yoldan geri dönmesi zorlaşır. Bu tıpkı değiştireni engelleyen karakter gibi olur. İnsandaki bu güç, ilahi bir fiildir. Böyle olduğuna göre, başka bir yerde de zikredildiği gibi, bir fiilin meydana gelmesine sebep olan her şeye o fiili nispet etmek doğru olur. Şu halde bu

³⁹⁰ Cürcânî, “dâlâlet”, 142.

³⁹¹ İsfahânî, “d-l-l”, 509; İbn Manzûr, “d-l-l”, 11/390.

³⁹² İsfahânî, “d-l-l”, 509.

³⁹³ Abdülbâkî, “d-l-l”, 421-424.

³⁹⁴ Abdülbâkî, “d-l-l”, 422.

³⁹⁵ Cihat Tunç, “Dalalet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/428.

açından kulun sapması Allah’a nispet edilip şöyle denilebilir: “اضلَّهُ اللهُ” “Allah onu saptırdı” fakat bu cahillerin tasavvur ettiği gibi değildir.³⁹⁶

Yüce Allah, mü’minin değil, kafir ve fasıkın saptırılmasını kendine nispet etmekte; dahası mü’minin saptırılmasını kendi peşinden nefyettirmektedir: وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِلَّ قَوْمًا بَعْدَ إِذْ هَدَيْهُمْ حَتَّىٰ يُبَيِّنَ لَهُمْ مَا يَتَّقُونَ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ “Doğru yola ilettikten sonra, sakınacakları şeyleri kendilerine apaçık bildirmediğçe, Allah bir toplumu saptıracak değildir. Şüphesiz Allah her şeyi hakkıyla bilendir.” (et-Tevbe 9/115). كَذَلِكَ يَضِلُّ اللَّهُ الْكَافِرِينَ “İşte Allah inkarcıları böyle saptırır.” (el-Mü’min 40/74)³⁹⁷ buyurmaktadır.³⁹⁸

Kalplerin çevrilmesi, kalbe mührün vurulması ve hastalığın artırılması da “اضلال” “saptırma” ile aynı anlamda kullanılmıştır. وَنُقَلِّبُ أَقْدَانَهُمْ “Biz onların kalplerini çeviririz.”³⁹⁹ خَتَمَ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ “Allah onların kalplerini mühürledi.”⁴⁰⁰ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ “Kalplerinde hastalık vardır. Allah da onların hastalığını arttırmıştır.” (el-Bakara 2/10).⁴⁰¹

“Yehdî” (يَهْدِي)

“يَهْدِي” (Yehdî) “ه د ي” (H-d-y) harflerinden müteşekkil “هَدَى” (hedâ) fiilinin muzârisidir. “Doğru yolu bulmak, yolu göstermek ve yola girmek” anlamlarına gelir.⁴⁰² “H-d-y” harflerinden türeyen “Hidâyet” ise; “doğru yolu göstermek, açıklamak, öğretmek, doğru yola girmek, doğru yolu bulup açıklamak,⁴⁰³ güzel, yumuşak bir şekilde yol göstermek,⁴⁰⁴ bu yol için kılavuzluk etmek”⁴⁰⁵ demektir.

³⁹⁶ İsfahânî, “d-l-l”, 510.

³⁹⁷ Bk. el-Bakara 2/26; İbrâhîm, 14/27; Muhammed, 47/4-5.

³⁹⁸ İsfahânî, “d-l-l”, 510.

³⁹⁹ el-En’âm 6/110.

⁴⁰⁰ el-Bakara 2/7.

⁴⁰¹ İsfahânî, “d-l-l”, 510.

⁴⁰² İbn Manzur, “h-d-y”, 15/354.

⁴⁰³ İbn Manzur, “h-d-y”, 15/354-355.

⁴⁰⁴ İsfahânî, “h-d-y”, 835.

⁴⁰⁵ Yusuf Şevki Yavuz, “Hidâyet”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/473.

Kur'ân-ı Kerîm'de hidâyet kelimesi yer almamakla birlikte hüdâ seksen beş yerde geçmektedir.⁴⁰⁶ Bu kavram Kur'ân'da çeşitli fiil sigalarının yanı sıra hâdî, hüdâ, mühtedi isimleriyle birlikte üç yüz elli kadar yerde tekrarlanmakta ve büyük çoğunluğu Allah'a izafe edilmektedir.⁴⁰⁷

Hidâyet, Allah'ın lütuf ve ihsanına bağlanırken diğer taraftan kulun iradesini kullanıp tercihte bulunması ile ilişkilendirilmiştir. Râgıb el-İsfahânî Allah'ın insanlara olan hidâyetini dört aşamada açıklamıştır. Birinci: Akıl, zeka, zaruri bilgilerle donatılmış her insanın yükümlü tutulduğu hidâyet. Bundan herkes kendi yeteneği, gücü, imkanı oranında istifade eder.⁴⁰⁸ İkinci: Vahiy ve peygamberler yoluyla yaptığı davet.⁴⁰⁹ Üçüncü: Sadece hidâyete erenlere lütfettiği tevfiğ.⁴¹⁰ Dördüncü: Hak edenleri ahirette cennetle mükafatlandırma.⁴¹¹ Bu hidâyet türleri buradaki tertibe göre birbirine bağlı olup bir sonraki hidâyetin gerçekleşmesi için bir öncekinin meydana gelmesi şarttır. Bunun yanında, birinci merhaledeki hidâyet gerçekleştiği halde ikincisi ve ona bağlı olarak diğerleri gerçekleşmeyebilir. İnsana nispet edilen hidâyet, sadece ikinci merhalede yer alan “çağrıda bulunmak ve tanıtmak” tan ibaret olup hiç kimsenin diğer hidâyet türlerini meydana getirmeye gücü yetmez. Bu dörtlü sistemde ikinci merhalede zikredilen hidâyeti benimsemeyen kimseye Allah'ın müteakip hidâyetleri vermediğini söyleyen İsfahânî'ye göre Kur'ân-ı Kerîm'de zalimlerden ve kafirlerden men edildiği belirtilen hidâyetten maksat tevfiğ-i ilâhîden ibaret bulunan üçüncü merhaledeki hidâyettir. Yine Hz. Peygamber'den ve insanlardan nefyedilip güç yetiremeyecekleri haber verilen hidâyet de ikinci merhalede zikredilen çağrıda bulunma ve yol gösterme dışında kalan hidâyetlerdir.⁴¹²

⁴⁰⁶ Abdalbâki, “h-d-y”, 731-736.

⁴⁰⁷ Abdalbâki, “h-d-y”, 731-736; Yavuz, “Hidâyet”, 17/473.

⁴⁰⁸ Tâhâ 20/50.

⁴⁰⁹ el-Enbiyâ 21/73.

⁴¹⁰ et-Tegâbün 64/11; Yûnus 10/9.

⁴¹¹ Muhammed 47/5.

⁴¹² İsfahânî, “h-d-y”, 836.

3.4.3 Âyetin Sibâk-Siyâk İlişkisi

Âyetin Öncesi ile Münâsebeti

Câsiye Sûresi'nin içeriğinde diğer Mekkî sûrelerde olduğu gibi iman ve itikat konuları ele alınmakta özellikle ahirete iman meselesi üzerinde durulmaktadır.⁴¹³ Sûre hurûf-u mukatta'a ile başlamaktadır. İlk âyetlerde vahyin öneminden, Allah'ın varlığını, birliğini ve yeniden dirilişin hak olduğunu gösteren nice delillerden bahsedilmektedir. Ardından bu delillere ve Allah'ın âyetlerine işittikleri halde büyüklük taslayarak inanmayan, alay eden günahkâr yalancıların sonunun elem dolu bir azap olduğu vurgulanmıştır. İsrâiloğulları'na da kitap, nübüvvet ve hikmet verildiği belirtilerek onların sapıklıkları anlatılmıştır. Kur'an'ın, ona sarılanlar için bir nur ve hidâyet olduğu açıklanmış ardından müminin kafir ile, iyi kimsenin de kötü kimseyle, dünyada ve ahirette eşit olmayacağı belirtilmiştir.⁴¹⁴ Salih müminlere güven; kötülük yapan kafirlere korku vardır. Allah'ın kainatı boşuna yaratmadığını, kötülerini iyilerle birlikte aynı kefeye koymanın imkansızlığına akli muhakemeyi yönlendirerek uyarır.⁴¹⁵

Konumuz olan 23.âyetin, önceki âyetlerin tamamlayıcısı olarak geldiği görülmektedir. Sanki bununla kalplere ve akıllara yönlendirilen hitabın, dikkat çekmenin kafirlere etki etmeyeceği bildirilmektedir. Çünkü onların tutumları kasten inkar eden tutumdur. Çünkü onlar kördürler, sağırdırlar. Allah'ın âyetlerinden inat ve büyüklenmeleri yüzünden düşünmekten de vazgeçmektedirler.⁴¹⁶ Kendilerini nefis ve heveslerinin peşine takılmaktan alıkoyamayan bu inkarcıların, kalplerinin ve kulaklarının mühürlendiğine değinilerek hidâyet meselesine de atıf yapılmıştır.

Âyetin Sonrası ile Münâsebeti

Câsiye Sûresi 23.âyetten sonraki âyetlerde nefsanî düşünce ve arzularını ilah edinenler, gösterilen onca delile rağmen hâlâ ibret almayıp “*Dünya hayatımızdan*

⁴¹³ Emin Işık, “Câsiye Sûresi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/161.

⁴¹⁴ Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, 3/172.

⁴¹⁵ Muhammed İzzet Derveze (ö.1984), *et-Tefsîrü'l-Hadîs (Nüzûl Sırasına Göre Kur'an Tefsiri)* (Kâhire: Dâru'l-İhyâ' el-Kütübü'l-A'rabiyye, 1383/1963), 4/565.

⁴¹⁶ Derveze, *et-Tefsîrü'l-Hadîs*, 4/566.

başka hayat yoktur. Ölüyoruz ve yaşıyoruz. Bizi ancak zaman (dehr) yok eder."⁴¹⁷ ve "Eğer öldükten sonra dirilme var ise atalarımızı geri getirin, biz kıyametin ne olduğunu bilmiyoruz, sadece zannediyoruz. Bu konuda kesin kanaat sahibi değiliz."⁴¹⁸ diyorlar. Onların bu sözlerine karşılık kıyametin ve yeniden dirilişin hak olduğu Allah'ın vaadini yerine getireceği bildirilmiştir. Kıyamet gününde her ümmetin dizüstü çökerek amel defterleriyle başbaşa kalacakları konu edilmektedir. Cenâb-ı Hak, meleklerin o defteri tanzimde hiçbir hata yapmayacakları belirterek, ona göre bir hayat düzeni kurmamıza işarete bulunuyor. İman edip salih amel işleyenler orada Allah'ın rahmetine ve büyük mükafata nail olacaklar; nefsinin arzusunu ilah edinip kibir ve inatları yüzünden Allah'ın âyetlerini alaya alanlar ve dünya hayatına aldanıp inkara sapanlar ise cehenneme atılacaklardır. Onlar orada unutulacaklar ve ateşten çıkarılmayacaklardır. Çünkü önceki âyetlerde de herkese kazandığının karşılığı verileceği belirtilmiştir.⁴¹⁹ Hamd, göklerin ve yerin sahibi olan Allah'a mahsustur. Göklerde ve yerde her şey O'na aittir.

3.4.4 Âyetin Tefsiri

Hidâyet, hakkı tanımak ve hakka göre amel etmektir. Bu yüzden iki tane zıddı vardır. Biri cehalet diğeri de hakka göre amel etmemektir. Bunlardan ilki bilgi bakımından dalaletken ikincisi yöneliş ve amel bakımından dalalettir.⁴²⁰ İsyan edenin, itaat edenle bir olmamasının sebebi, onun hevâsına kapılıp gitmesidir. Cenâb-ı Hak bunu şu âyetiyle açıklamıştır. "Nefsinin arzusunu ilâh edineni gördün mü?" Âyet-i kerimenin bu kısmı iki şekilde izah edilmiştir. Taberî (ö. 310/923) ve pek çok müfessirin⁴²¹ tercih ettiği birinci görüşe göre hakikat manasına gelir. Onlar güzel gördükleri şeye tapıyorlardı. Bir şeyi güzel gördüklerinde onu arzu ederler, onu arzu ettiklerinde de ona taparlardı. Sonra ondan daha güzel bir şeyi görünce, öncekine tapmayı bırakır, ikincisine taparlardı. Bu, onların âdet haline getirdikleri bir durum idi. Bu durum, onların ilah olarak sadece kendisine ait olan Allah'ı ilah edinmeyip aksine hevâ ve

⁴¹⁷ el-Câsiye 45/24.

⁴¹⁸ el-Câsiye 45/25-26.

⁴¹⁹ el-Câsiye 45/22.

⁴²⁰ Cevziyye, *Bedâi'ü'l-tefsir*, 3/647.

⁴²¹ Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 13/359.

hevesine uygun olan şeyleri ilah edinerek onlara taptıklarını, arzularını ilah yerine koyduklarını gösterir. Çünkü onlara göre ilah, kendisine tapılana, ibadet edilene denir. İşte bundan dolayı âyetteki “Nefsinin arzusunu ilah edineni” ifadesi, hakikat manasına gelmektedir. İkincisi: Âyet temsili manaya gelmektedir. Onlar hevâ ve hevesini kendisine din edinir. Yani hevâsının emrettiğine uyar, hevâsı neyi güzel görürse onu yapar, neyi çirkin görürse onu terk eder.⁴²² Allah’ın haram kıldığını haram saymaz, helal kıldığını helal kabul etmez.⁴²³ Bir şeyi arzu ettikleri zaman onu mutlaka yaparlar. Allah korkusu onları arzu ettikleri fiilleri yapmaktan alıkoymaz, onlara kıymet vermekten vazgeçirmez, kendi arzularının isteklerinin peşinden giderlerdi. Dolayısıyla nefsanî arzuları onlar için ilah yerinde idi, onları bırakıp Allah’ın emrine uymazlar ve Allah’ı onlardan çok da üstün görmezlerdi.⁴²⁴ Böyle biri Yüce Allah’ın kendisini saptırmasını, rahmetiyle onu sormamasını hak etmiştir. Çünkü onun kalbinde hidâyete yer kalmamıştır. O, hasta, anormal arzularına ve ihtiraslarına tapmaktadır.⁴²⁵

Abdullah b. Abbas, bu âyette zikredilen “kimseden” maksatın, “kafirler” olduğunu belirtmiştir.⁴²⁶

“Allah’ın; (hâlini) bildiği için saptırdığı...” Bu ilahi beyan müfessirler tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır. Görüşleri ise şu şekilde sıralayabiliriz: Birincisi; insan hak ve doğru yolu bilmediği için değil, bildiği için Allah onu saptırdı. Yani Allah ona hak yolunu gösterdiği halde o kendi iradesiyle sapıklığı tercih etti,⁴²⁷ arzularına karşı koymadı, onun tapılan bir ilah konumuna gelmesine engel olamayarak dalâlete düştü.⁴²⁸ İkincisi; Allah onu, kendi iradesiyle sapıklığı ve küfrü tercih edeceğini bildiği için saptırdı.⁴²⁹ Allah, böyle bir insana her türlü delil gelse dahi hidâyete ermeyeceğini, ezeli ilmiyle biliyordu.⁴³⁰ Allah, vuku bulacağını bildiği olay ve insanın yapacağı tercih gerçekleşsin diye bunu yapmaktadır. Üçüncüsü; Allah onun neyi seçeceğini

⁴²² İbn Kesîr, *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 7/246.

⁴²³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 22/76.

⁴²⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 13/359-360.

⁴²⁵ Kutub, *fî Zilâli'l-Kur'an*, 9/189.

⁴²⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 22/76.

⁴²⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 13/359-361.

⁴²⁸ Mevdûdî, *Te'fîhü'l-Kur'an*, 5/308-309.

⁴²⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 13/359-361; Celâluddin el-Mahallî - Celâluddin es-Süyûtî; *Tefsirü'l-Celâleyn*, 663.

⁴³⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 22/76.

biliyordu, bu sebeple de sapıklık fiilini onda yarattı.⁴³¹ İbn Kesîr birincisinin ikincisini gerektirip kapsadığını belirtmiştir.⁴³² Müfessirlerin çoğu bundan maksadın, ezelde ilahi ilmin yaptığı tespit olduğunu belirtmiştir.

Âyetin devamında; “*Allah’ın heva ve hevesini kendisini ilah edinen kişinin kulağını ve kalbini mühürlediği ve gözüne perde çektiği...*” ifadesi zikredilmektedir. Taberî âyetin bu kısmı ile ilgili “Allah’ın böyle kişilerin kulaklarını ve kalplerini manevi bir mühürle mühürlemesi ve gözlerini manevi olarak kör etmesidir. Öyle ki bu tür insanlar Allah’ın gönderdiği kitabın âyetlerini dinleyip onlardan öğüt almazlar. Akıllarıyla hakkı düşünmezler, gözleriyle, Allah’ın varlığını ve birliğini gösteren delilleri görmezler”⁴³³ demiştir. İmam Mâtürîdî ise bu âyetin iki şekilde yorumlanabileceğini söylemiştir: “Birincisi; Allah onun kalbini, kendi arzularıyla örttü ve orada bir karanlık yarattı. Bu karanlık ve o örtü, kulağın ve gözün mühürlenmesine yol açtı, kişi ile duyduğu deliller ve kanıtlar arasında perde oldu. Gözün örtülmesi ve kararması, kişinin düşünmesine ve tefekkürde bulunmasına engel olur. İkincisi; onlar Allah’ın emrine uysalar ve davet ettiği dini kabul etselerdi, ebedi hayatı kazanacaklardı, fakat nefsanî arzuları onların ebedi hayatı kazanmalarına mani olmaktadır. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: ‘*Ey iman edenler! Sizi hayat verecek şeylere çağırdıklarında Allah ve Rasulü’nün çağrısına uyun.*’ (el-Enfâl 8/124) ‘*Ölü iken dirilttiğimiz kimse, karanlıklar içinde kalıp ondan hiç çıkamayacak durumdaki kimse gibi olur mu?*’ (el-En’âm 6/122). Yani onların uyup peşinden gittikleri arzuları, davet edildikleri ebedi hayatı kazanmalarını engellemektedir.”⁴³⁴ Kişinin hevâ ve hevesine tapması, derin bir teslimiyetle kulluk sunması, onun içine aydınlığın sızacağı bütün açıklıkları, hidâyetin gireceği tüm kanalları tıkamıştır ve bu yüzden içindeki tüm alıcı cihazlar iş göremez hale gelmiştir.⁴³⁵ Yani hevâ ve şehvet gözü kör, kulağı sağır, kalbi duygusuz eder. O kimse bilgin de olsa ilmine rağmen hakkı duymaz olur.⁴³⁶

⁴³¹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü'l-Kur’ân*, 13/359-361.

⁴³² İbn Kesîr, *Tefsirü'l-Kur’ânî'l-Azîm*, 7/246.

⁴³³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 22/76-77.

⁴³⁴ Mâtürîdî, *Te’vilâtü'l-Kur’ân*, 13/ 359-361.

⁴³⁵ Kutub, *fî Zilâli'l-Kur’ân*, 9/89.

⁴³⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 7/99.

“Şimdi onu Allah’tan başka kim doğru yola eriştirebilir?” İşte bu tür insanları Allah’ın dışında kim hidâyete erdirebilir? Buradaki doğru yoldan yani hidâyetten maksat, hidâyetin hakikatidir. Bu da Allah’ın tevfik ve ismet lütfetmesi iledir. Sapıklığı tercih ettikten sonra Allah’tan başka kimse hidâyete erdiremez.⁴³⁷ Hidâyet tamamıyla Allah’ın yetkisinin kapsamındadır. Hiç kimse O’nun (c.c.) yetkisine ortak olamaz.⁴³⁸ Kimin haddine ki ona hidâyet etsin.⁴³⁹ Diğer bir görüşe göre de buradaki hidâyetten maksat beyandır, yani doğru yolu açıklamadır. Allah’ın gönderdiği açıklamalardan sonra, onlardan daha açık ve daha çok açıklamayı kim yapabilir? Yani bunu kimse yapamaz,⁴⁴⁰ demektir.

“Hâlâ düşünüp ibret almayacak mısınız?” Bu uyarılar karşısında hevâ ve hevesleri bırakarak ilmin gereğine göre bir düşünüp hak ve sonucu anlamayacak mısınız?⁴⁴¹ Öğüt ve ibret alıp da bütün işleri asıl sahibine (Allah’a) teslim etmeyecek misiniz?⁴⁴² Ey insanlar! Hiç düşünmez misiniz? Allah’ın, kendisine böyle yaptığı bir kimsenin hidâyete eremeyeceğini anlamaz mısınız? ⁴⁴³ O, dilediğini saptırır, dilediğini hidâyete ulaştırır.

Bu âyette hevâ ve heveslerine tapma, bilmelerine rağmen yoldan çıkma, kulak ve kalplerinin mühürlenmesi, gözlerine perde çekilmesi şeklinde dört ayrı sıfatla nitelenen bu insanların kalbinde hidâyete yer kalmamaktadır. İçerisinde arzularının emirlerini ve isteklerini barındıran ve ona itaatten vazgeçmeyip hevâsının kulu haline gelen müşrikin kalbinin, bu hal üzere mühürlenmiş olduğu görülmektedir.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde “Hateme” fiilini içeren dört âyet incelenmiştir. Bu âyetlerde kalbi mühürlenene konu edinenlerin kafirler ve müşrikler olduğu görülmüştür. Kafirlerde, cehaletten dolayı değil kasdi olarak küfürde diretme ısrar etmeleri, yoldan sapmaları, haktan yüz çevirmeleri, peygambere iftira atmaları;

⁴³⁷ Mâturîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 13/361.

⁴³⁸ Kutub, *fî Zilâli’l-Kur’ân*, 9/89.

⁴³⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 7/99.

⁴⁴⁰ Mâturîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 13/361.

⁴⁴¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 7/99.

⁴⁴² Ebü’l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Mehdî b. Acîbe el-Hasenî eş-Şâzelî (ö. 1224/1809), *Bahrü’l-medîd fî tefsiri’l-Kur’âni’l-mecîd*, nşr: Hasan Abbas Zeki (Kâhire: y.y., 1419/1998), 5/312.

⁴⁴³ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 22/77.

müşriklerde ise arzu ve isteklerinin peşine düşüp onun kontrolü altına girmesi, Allah'tan başkasını ve hevâlarını ilah edinmeleri sebebiyle kalpleri öğüt işlemeyen bir hale gelmiştir. Küfür ve şirk bilinçli ve iradi bir seçim olduğu için bunların sonucunda Allah tarafından kalplerinin mühürlendiğini bu âyetlerde görüyoruz. Ayrıca bu bölümdeki âyetlerde kalbin yanı sıra insanın en önemli azalarından biri olan kulağın mühürlendiği; gözlere de perde çekildiği anlatılmaktadır. “Hateme” (حَتْمَ) fiilini içeren dört farklı sûredeki dört farklı âyetin tefsiri bu bölümde yapılmaya çalışılmıştır. “Tabe‘a” (طَبَعَ) fiilini içeren âyetlerin tefsiri bir sonraki bölümde ele alınacaktır.

4. “ṬABE’A” (طَبَعَ) FİİLİNİ İÇEREN ÂYETLERİN TEFSİRİ

Bu bölümde dokuz farklı sûrede “Ṭabe’a” (طَبَعَ) fiilini ihtiva eden on bir âyet tefsir edilmiştir. Bu âyetlerin tefsiri yapılırken birinci bölümde olduğu gibi öncelikle âyetlerin metin ve mealleri ile âyetlerde yer alan bazı kavramlar belirtilmiş, nüzul sebebi olan âyetlerin nüzul sebeplerine değinilmiş, son olarak âyetlerin sibâk-siyâk bağlamına riâyet edilerek tefsirleri yapılmıştır.

4.1 Nisâ Sûresi 155. Âyet

4.1.1 Âyetin Genel Özellikleri

Âyetin Metni ve Meâli

فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ وَكَفَرِهِمْ بِآيَاتِ اللَّهِ وَقَتْلِهِمُ الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَقَوْلِهِمْ قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَنَ طَبَعَ اللَّهُ عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا

“Verdikleri sağlam sözü bozmalarından, Allah’ın âyetlerini inkar etmelerinden, peygamberleri haksız yere öldürmelerinden ve ‘kalplerimiz muhafazalıdır’ demelerinden dolayı (başlarına türlü belalar verdik. Onların kalpleri muhafazalı değildir), tam aksine inkarları sebebiyle Allah onların kalplerini mühürlemiştir. Artık onların pek azı inanır.”

Âyetin Nüzûl Sebebi

İzah etmeye çalışacağımız Nisâ Sûresi 155. âyet, sibâk-siyâk bağlamında ele aldığımız zaman Nisâ Sûresi 153. âyet ile bağlantısı bulunmaktadır. Bu sebepten ötürü 153. âyetin nüzûl sebebine burada yer vermenin uygun olacağı kanaatindeyiz.

يَسْأَلُكَ أَهْلُ الْكِتَابِ أَنْ تُنَزِّلَ عَلَيْهِمْ كِتَابًا مِنَ السَّمَاءِ فَقَدْ سَأَلُوا مُوسَى أَكْبَرَ مِنْ ذَلِكَ فَقَالُوا أَرِنَا اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ بِظُلْمِهِمْ ثُمَّ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَاتُ فَعَفَوْنَا عَنْ ذَلِكَ وَأَتَيْنَا مُوسَى سُلْطَانًا مُبِينًا

“Ey Muhammed, kitap ehli, gökten kendilerine bir kitap indirmeni isterler. Onlar Musa’dan bundan daha büyüğünü istemişlerdi. ‘Allah’ı bize apaçık göster.’ demişlerdi. Bunun üzerine zulümlerinden dolayı onları bir çılgılık yakalayiverdi. Sonra, kendilerine apaçık deliller gelmişken buzağıya taptılar. Fakat biz bunu da affettik ve Musa’ya apaçık bir mucize verdik.” (en-Nisâ 4/153)

Âyette zikredilen ehl-i kitaptan maksadın, kendilerine Tevrat verilen Yahudiler⁴⁴⁴ olduğu hakkında ittifak vardır. Yahudiler, Hz. Muhammed’den (s.a.v.), gökten bir kitap getirmesini istemişlerdir. Fakat Yahudilerin Rasulullah’tan istedikleri bu kitabın nasıl bir kitap olduğu ile ilgili farklı rivâyetler vardır:

1-Tevrat gibi gökten kendilerine bir defada inen yazılı bir kitap getirmesini istemişlerdir. Zira Hz. Musa’ya (a.s.) Tevrat, gökten yazılı bir kitap olarak indirilmiştir.⁴⁴⁵ “Kur’ân ona bütünüyle bir defada indirilseydi ya!”⁴⁴⁶ Onlar; bu Kur’ân Muhammed’in uydurmasıdır, şâyet o, Allah tarafından gelmiş olsaydı Tevrat’ın bir defada geldiği gibi o da parça parça değil bir defada nazil olurdu, diyorlardı.⁴⁴⁷

2- Bir rivâyete göre de Tevrat’ta olduğu gibi levhalar üzerine semavî hatla yazılmış bir kitap istediler.⁴⁴⁸

3- Yahudilerin, Hz. Muhammed’den (s.a.v.) kendilerine indirmesini istedikleri kitap, Yahudilere mahsus yazılmış olacak ve Hz. Muhammed’in (s.a.v.) peygamberliğini haber verecek bir kitaptır.⁴⁴⁹ “Onlardan her biri, kendisine, açılmış sayfeler (ilahi vahiy) verilmesini istiyor. Hayır!”⁴⁵⁰

⁴⁴⁴ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 9/356; Beydâvî, *Envâru’t-tenzîl*, 2/106; Sâbûnî, *Safvetü’t-tefâsîr*, 1/291.

⁴⁴⁵ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 9/356. Bk. Mâturîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 4/105; Beydâvî, *Envâru’t-tenzîl*, 2/106; Sâbûnî, *Safvetü’t-tefâsîr*, 1/291.

⁴⁴⁶ el-Furkân 25/32.

⁴⁴⁷ Mâturîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 4/105.

⁴⁴⁸ Beydâvî, *Envâru’t-tenzîl*, 2/106.

⁴⁴⁹ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 9/356; Beydâvî, *Envâru’t-tenzîl*, 2/106.

⁴⁵⁰ el-Müddessir 74/52-53.

4- Ya da bu kitap, Yahudilerin belli adamlarına inecek ve Hz. Muhammed'i tasdik etmelerini emredecek olan bir kitaptır.⁴⁵¹ “Bize okuyacağımız bir kitap indirmediğin sürece göğçe çıktığına da asla inanmayacağız.”⁴⁵²

İşi zora sokmak ve inat etmek maksadıyla böyle bir istekte bulundukları⁴⁵³ belirtilmiştir. Allah Teâla onların üzüntü ve acı verici taleplerine karşı peygamberini teselli etmiş ve ona sabrı emretmiştir. Haddi aşmaları, söz verdikleri halde yerine getirmeyip caymaları ve verilen fırsatları değerlendirmedikleri için belalara uğramışlar, hâlâ inkar üzere devam etmeleri sebebiyle de Allah onların kalplerini mühürlemiştir.

4.1.2 Âyette Yer Alan Bazı Kavramlar

“Ġulfün” (غُلْفٌ)

“Kılıf, kap, zarf,⁴⁵⁴ kılıcın kını gibi bir nesnenin kabı,⁴⁵⁵ sünnetsiz, yosun tutmuş, duyarlılığını yitirmiş”⁴⁵⁶ anlamlarına gelir. Bu anlamlarda “Ġulâf” (غِلَافٌ) kelimesinin cem’idir.⁴⁵⁷ “Ġulfün” (غُلْفٌ) “Eġlefün” (أَغْلَفٌ) kelimesinin cem’i⁴⁵⁸ olduğu zaman “örtüyle örtülüp kapanmış”⁴⁵⁹ demektir. Bu şekilde Kur’ân-ı Kerîm’de iki yerde⁴⁶⁰ geçmektedir.⁴⁶¹

Nisâ Sûresi 155. âyette bu kelime ile kafirlerin kalplerinin kapalı, kılıflı, korunaklı olduğu; ilim ve marifeti anlamadıkları kastedilmiştir. Onlar قُلُوبُنَا غُلْفٌ “kalplerimiz muhafazalıdır” sözüyle Hz. Muhammed’in (s.a.v.) davetine ve Kur’ân’ın irşadlarına karşı kalplerinin kapalı olduğunu ve bunları dinlemeye, anlamaya yanaşmak niyetinde

⁴⁵¹ Taberî, *Câmi ‘u l-beyân*, 9/356.

⁴⁵² el-İsrâ 7/93.

⁴⁵³ Sâbüni, *Safvetü t-tefâsir*, 1/291.

⁴⁵⁴ Halîlb. Ahmed, “ġulf”, 3/287.

⁴⁵⁵ Âsım Efendi, “ġ-l-f”, 4/3815.

⁴⁵⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 1/417.

⁴⁵⁷ Râzî, *Mefâtihu l-gayb*, 11/258.

⁴⁵⁸ İsfahânî, “ġulf”, 612.

⁴⁵⁹ Râzî, *Mefâtihu l-gayb*, 9/259.

⁴⁶⁰ el-Bakara 2/88; en-Nisâ 4/155.

⁴⁶¹ Abdülbâkî, “ġulf”, 504.

olmadıklarını alay ve küçümseme ile söylemek; ayrıca ilahi hidâyete ihtiyaçları olmadığını iddia etmek suretiyle akıllarınca iftihar etmek istemişlerdir.⁴⁶²

“Küfr” (كُفْرٌ)

Kur’ân’ın anahtar kavramlarından biri olan “Küfr” (كُفْرٌ) sözlükteki manası itibarıyla “bir şeyi örtmek, kapatmak ve gizlemektir.”⁴⁶³ Bu manası sebebiyledir ki tohumu toprakla örttüğünden dolayı çiftçiye, karanlığıyla içinde işlenenleri örttüğü için de geceye Arap dilinde “kâfir” denilmiştir. *كَمَثَلِ غَيْثٍ أَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاتُهُ* “*Tıpkı bir yağmur gibi ki, bitirdiği bitki çiftçilerin hoşuna gider.*” (el-Hadîd 57/20) âyetinde de bu manaya dikkat çekilmiştir.⁴⁶⁴ Nitekim büyük deniz ve büyük nehre de dip ve yataklarını örtmelerinden dolayı aynı isim verilmiştir.⁴⁶⁵ İçindeki çekirdeği gizlediği için meyve tomurcuğuna da “kâfur” denilir.⁴⁶⁶

Dilimizde kullanılan “nankörlük” ifadesine de “kendisine verilen nimetleri görmezden gelerek onları yok saymak ve şükrünü edayı terk etmek”⁴⁶⁷ anlamında küfr denir. Kafir de hakkı örttüğü için bu isimle müsemma olmuştur.⁴⁶⁸ Aslında hakikati inkar etmek ve nankörlük etmek arasında sıkı bir bağ vardır. Her ikisinde de iyi ve olumlu olan bir şeyin üzeri örtülmektedir.

“Küfr” sözcüğünün terim anlamı ise; en büyük ve en açık bir gerçek olan “Allah’ın varlığını ve birliğini, peygamberlik kurumunu ve peygamberleri, din gününü ve ahireti inkar etmektir.”⁴⁶⁹ Bu anlamıyla imanın zıddı olan inançsızlığı ifade eder.⁴⁷⁰ Yani bir kimsenin iman etmesi gerekirken iman etmemesidir ki yalanlama, inkar, doğrulamak, mecburiyet ve engel bulunmadığı zaman ikrarda bulunmamayı da içine alır.⁴⁷¹

⁴⁶² Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 1/417; Hasîrîzâde, “gulfun”, 2/122.

⁴⁶³ İsfahânî, “küfr”, 714; Âsım Efendi, “k-f-r”, 3/2318.

⁴⁶⁴ İsfahânî, “küfr”, 714.

⁴⁶⁵ Şimşek, *Kur’ân Tefsiri*, 1/30.

⁴⁶⁶ İsfahânî, “küfr”, 715.

⁴⁶⁷ Halîl b. Ahmed, “küfr”, 4/38; İbn Manzûr, “küfr”, 5/144.

⁴⁶⁸ Âsım Efendi, “k-f-r”, 3/ 2318.

⁴⁶⁹ Mustafa Sinanoğlu, “Küfür”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 19 Şubat 2021).

⁴⁷⁰ Halîl b. Ahmed, “küfr”, 4/38.

⁴⁷¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 1/211.

Allah’a, Elçisi’ne ve Elçi’nin getirdiği ilahi habere iftira etmektir.⁴⁷² Bu âyetteki küfürden kasıt da peygamberin sözlerini yalanlamaları ve Allah’ın âyetlerini inkar etmeleridir.⁴⁷³

Özetle küfr, imanın zıddıdır. Allah’ı inkar etmektir. Şükrün zıddıdır. Nimeti inkar etmek, nankörlük etmek demektir.⁴⁷⁴

“Yü’minûn” (يُؤْمِنُونَ)

Küfrün karşıtı “iman” “e-m-n” (ا م ن) kökünden türemiştir. “emn” kelimesinin asıl anlamı “nefsin sükuneti, huzuru, güvenliği, itmi’nanı ve korkunun bertaraf olmasıdır.”⁴⁷⁵ Sözlük anlamıyla karşıtları “hıyanet ve korku (havf)” kelimeleridir.⁴⁷⁶

Aynı kökten türeyen “âmene” (أَمِنَ) fiili “inanmak, tasdik etmek, iman etmek”⁴⁷⁷ demektir. Müteaddî (geçişli) olarak kullanıldığında “emniyet ve güven vermek, güvenliğe kavuşturmak” gayr-i müteaddî (geçişli olmayan) olarak kullanıldığında, “emin ve güvenilir oldu” manalarına gelmektedir.⁴⁷⁸

İmân ise; “güven duygusu içinde tasdik etmek, inanmak” demektir.⁴⁷⁹ Bazen Hz. Muhammed’e (s.a.v.) gönderilmiş olan şariat anlamında kullanılır. Bazen de övgü bağlamında kullanılır ve bu durumda insanın doğruluğunu tasdik ettiği halde Hakk’a boyun eğişini (bağlanışını) dile getirir.⁴⁸⁰

“Yü’minu” (يُؤْمِنُونَ) kelimesi dini anlamda “iman”, sözlük anlamıyla “inanmak” demektir. Allah lafzı ile irtibatlı olunca dini anlamda; müminlerle ilgili olunca sözlük

⁴⁷² İzutsu, *Kur’ân’da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, 166.

⁴⁷³ İbn Âşur, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 6/18.

⁴⁷⁴ İbn Manzûr, “küfr”, 5/144; Âsım Efendi, “k-f-r”, 3/2318.

⁴⁷⁵ Halîl b. Ahmed, “emn”, 1/90; İsfahânî, “emn”, 90.

⁴⁷⁶ Halîl b. Ahmed, “emn”, 1/90; İbn Manzûr, “emn”, 13/21.

⁴⁷⁷ Topaloğlu - Karaman, “emine”, 21.

⁴⁷⁸ İsfahânî, “emn”, 91.

⁴⁷⁹ Mustafa Sinanoğlu, “İman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 20 Şubat 2021); Âsım Efendi, “e-m-n”, 6/5278.

⁴⁸⁰ İsfahânî, “emn”, 91.

anlamını taşımaktadır.⁴⁸¹ Nisâ Sûresi 155. âyette de sözlükteki manasıyla kullanılmıştır.

4.1.3 Âyetin Sibâk-Siyâk İlişkisi

Âyetin Öncesi ile Münâsebeti

Nisâ Sûresi, Medine’de Müslüman toplumun oluşması, Bedir, Uhud ve Hendek savaşları gibi çetin günlerin yaşandığı, geride yetimlerin ve dul kadınların bırakıldığı, müşriklerin yanı sıra Ehl-i kitap ve münafıklarla temel inanç ve sosyal ilişkiler bakımından problemlerin ortaya çıktığı bir zamanda nazil olmuştur.⁴⁸² İçeriğinde de bu konularda yol gösteren âyetler mevcuttur.

Konumuz olan 155. âyetin öncesindeki âyetlerde Yüce Allah münafıkların bazı davranışlarını ve onların rezilliklerini anlattıktan sonra, cehennem en alt tabakasında olacaklarını belirtmiştir. Allah zulme uğrayan dışında rezilliklerin ve çirkinliklerin açığa çıkarılmasından hoşlanmadığını; ancak zararı fazla ve tehlikesi büyük olan kimsenin kötülüklerinin açıklanmasında bir sakınca olmadığını açıkladı. Dolayısıyla Allah’ın, münafıkların sırlarını açığa çıkarmasında şaşılacak bir şey yoktur.⁴⁸³

Bundan sonra da Allah Teâla, Yahudilerden bahsederek onların Allah’ı görmek istemeleri, sözlerini bozmaları, buzağıya tapmaları, Allah’ın âyetlerini inkar etmeleri, peygamberlerini haksız yere öldürmeleri, Hz. İsa’nın (a.s.) çarmıha gerildiğini iddia etmeleri, “el-Betûl” olan Hz. Meryem’i fahişelikle suçlamaları ve daha birçok kötülüklerini ve çirkin suçlarını sayıp ortaya çıkarmıştır.

Katâde’ye (ö. 117/735) göre 155. âyet-i kerime, bundan önceki âyetlerle bağlı değildir. Kendi başına müstakil bir âyettir. Âyette bir hazf vardır. O da “lanet ettik” cümlesidir. Bu itibarla âyet izah edilirken bu cümlemin zikredilmesi gerekmektedir. Diğer bir kısım müfessirlere göre ise bu âyet-i kerime, bundan önceki âyetlerle irtibatlıdır. Bu âyet yüz

⁴⁸¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 4/413.

⁴⁸² M. Kâmil Yaşaroğlu, “Nisâ Sûresi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 28 Şubat 2021).

⁴⁸³ Sâbüni, *Safvetü’l-tefâsir*, 1/289-290.

elli üçüncü âyette geçen “Onları bir çığlık yakalayiverdi.” ifadesinin gerekçesidir. Buna göre bu âyetin bu bölümünün manası şöyledir: “Zulmetmeleri, ahitlerini bozmaları ve Allah’ın âyetlerini inkar etmeleri, haksız yere Peygamberleri öldürmeleri ve “Kalplerimiz perdelidir.” demeleri sebebiyle onları bir çığlık yakalayiverdi.”⁴⁸⁴

Taberî, Katâde’nin görüşünün doğru olduğunu, bu âyetin önceki âyetlerle bağlı olmayıp müstakil bir âyet olduğunu, âyette “Biz onlara lanet ettik, biz onlara gazap ettik.” şeklinde bir cümlemin hazfedilmiş olduğunu; zira, “Bilakis inkarları yüzünden Allah onların kalplerini mühürlemiştir.” cümlesinin, hazfedilen bu cümleye işaret ettiğini, çünkü kalbi mühürlemenin, lanete uğratılmış ve gazap edilmiş bir kimse olacağını söylemiştir.⁴⁸⁵

Taberî bu görüşü tercih etmesinin sebebi olarak şunu zikretmiştir: “İsrailoğullarını bir çığlığın yakalayıp öldürmesi Hz. Musa zamanında olmuştur. Halbuki onların, Peygamberlerini haksız yere öldürmeleri, bundan sonraki âyetlerde zikredildiği gibi, Hz. Meryem’e zina iftirasında bulunmaları ve ‘Biz İsa Mesih öldürdük’ demeleri Hz. Musa’dan çok sonra olmuştur. Bu nedenle sonra meydana gelen olayları, çığlığa sebep göstermek isabetli değildir. Zira çığlığa yakalananlarla bunlar ayrı kimselerdir. Bu da bu âyetin ve bundan sonra gelen âyetlerin önceki âyetlerle bağlantılı olmadığını gösterir.”⁴⁸⁶

Âyetin Sonrası ile Münâsebeti

Nisâ Sûresi 156. âyet, bahsedilen konunun devamı niteliğindedir. Yahudilere nispet edilerek, Hz. Meryem’e iftira atmalarından ve Meryem oğlu İsa Mesih’i öldürdük demelerinden dolayı kalplerinin mühürlendiği belirtilmiştir. Oysa onlar Hz. İsa’yı ne öldürdüler ne de astılar. Bu konuda zan ile hareket ediyorlar. Onlar sözlerini bozmalarından dolayı yani yaptıkları zulüm ve birçok kimseyi Allah yolundan alıkoymaları, kendilerine yasaklanmış olduğu halde faiz almaları, insanların mallarını

⁴⁸⁴ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 9/365.

⁴⁸⁵ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 9/365.

⁴⁸⁶ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 9/366.

haksız yere yemeleri sebebiyle kendilerine helal olan birtakım şeyler haram kılınmıştır. Onlardan sadece ilimde derinleşmiş olanların Peygamber’e (s.a.v.) iman ettiği belirtilmiştir.

Sonraki âyetlerde Hz. Peygamber’e (s.a.v.) hitap edilerek Hz. Nûh’tan itibaren gelen peygamberlere olduğu gibi kendisine de vahiy indirildiği; bu elçilerin müjdecî ve uyarıcı olarak gönderilmesinden sonra artık insanların Allah’a karşı ileri sürebilecekleri bir mazeretlerinin kalmayacağı bildirilir. Buna rağmen küfür yolunu tutmakla kalmayıp başkalarını da saptırmaya çalışan ve baskı uygulayanların ebedî felakete maruz kalacağı haber verilir. Daha sonra Hristiyanlara hitap edilerek dinde aşırılığa düşmemeleri ve teslis inancından vazgeçmeleri istenir. Başta ehl-i kitap olmak üzere bütün insanların son peygambere ve son kitaba inanmaları emredilir. Sûre miras hukukuna ait bir âyetle sona erer.⁴⁸⁷

4.1.4 Âyetin Tefsiri

Bir önceki âyet⁴⁸⁸ “*Kendilerinden sağlam bir söz aldık.*” ifadesi ile sona ermektedir. 155. âyet de “*Verdikleri sağlam sözü bozmalarından...*” ifadesi ile başlamaktadır. Kendilerinden alınan bu sağlam söz, Yahudilerin, Allah’ın Tevrat’ta kendileriyle yaptığı anlaşmayı kabul etmeleridir.⁴⁸⁹ Verdikleri bu sağlam sözü bozmaları ise; Tevrat’ta bulunanları kabul ettikleri halde gereğini yerine getirmemeleridir.⁴⁹⁰

Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767) “*Allah’ın âyetlerini inkar etmeleri*” ifadesinden kasıt; İncil’i ve Kur’ân’ı inkar etmeleridir,⁴⁹¹ demiştir. Yahudiler başta Kur’ân-ı Kerîm olmak üzere, diğer bazı peygamberlere verilen ilâhî kitapları inkar etmişlerdir. Kurtubî ise; “*Allah’ın âyetleri*”nden kasıt, kendilerinin tahrif ettikleri, onlara indirilen kitaplardır,⁴⁹² demiştir. Yahudiler, inandıkları kitapların bir kısmını kabul edip kendi

⁴⁸⁷ Yaşaroğlu, “Nisâ Sûresi”.

⁴⁸⁸ en-Nisâ 4/154.

⁴⁸⁹ Mukâtil, *Tefsir-i Mukâtil b. Süleyman*, 1/419.

⁴⁹⁰ Mukâtil, *Tefsir-i Mukâtil b. Süleyman*, 1/420; Taberî, *Câmi’u l-beyân*, 9/363.

⁴⁹¹ Mukâtil, *Tefsir-i Mukâtil b. Süleyman*, 1/419.

⁴⁹² Kurtubî, *Ahkâmî l-Kur’ân*, 6/8.

nefislerine uymayan kısımlarını çarpıtmak sûretiyle inkar etmişlerdir.⁴⁹³ *“Andolsun, İsrailoğullarından sağlam bir söz almış ve onlara peygamber göndermiştik. Fakat her ne zaman bir Peygamber, onlara nefislerinin hoşlanmadığı bir hükmü getirdiyse; onlardan bir kısmını yalanladılar, bir kısmını da öldürdüler.”*⁴⁹⁴

“Haksız yere peygamberleri öldürmeleri” ifadesi, peygamberleri gerçekten öldürdükleri manasına gelebileceği gibi buna yeltenmiş olmaları anlamına gelmesi de ihtimal dahilindedir.⁴⁹⁵ Yahudilerin peygamber inancı konusundaki sapmaları, tarihin her döneminde benzer olduğu için, Yüce Allah, Hz. Peygamberin çağdaşları olan Yahudileri de kendilerinden yedi yüz yıl öncesindeki dindaşları tarafından peygamberlere karşı işlenen cinâyetlerden dolayı muhatap almakta⁴⁹⁶ ve onlar da aynı şekilde bu cinayetlere rıza göstermeleri sebebiyle kınanmaktadır. Nitekim Medine’deki Yahudiler başta olmak üzere, Hz. Peygamber’in dönemindeki Yahudilerin de Hz. Muhammed’e defalarca suikast girişiminde bulundukları bilinen bir gerçektir.⁴⁹⁷ *“Şüphesiz ki, peygamberlerimize ve iman edenlere dünya hayatında ve şahitlerin şahitlik edecekleri günde yardım ederiz.”*⁴⁹⁸ *“Onlara mutlaka yardım edilecektir.”*⁴⁹⁹

Yahudiler gerçeği bildikleri halde Allah’ın elçilerine karşı söz ve davranışlarıyla isyana ve inkara dayalı bir tavır takınmakla yetinmeyerek, onlardan bir kısmını (Zekeriya (a.s.) ve Yahya (a.s.) gibi peygamberleri)⁵⁰⁰ da acımasızca katletmişlerdir.⁵⁰¹ *“Hani, ‘Ey Musa! Biz bir çeşit yemeğe asla katlanamayız. O hâlde, bizim için Rabbine yalvar da O bize yerden biten sebze, kabak, sarımsak, mercimek, soğan versin’ demiştiniz. O da size, ‘İyi olanı düşük olanla değiştirmek mi istiyorsunuz? Öyle ise inin şehre! İstedikleriniz orada var’ demişti. Böylece zillet ve yoksulluk onları kapladı. Onlar, Allah’ın gazabına uğradılar. Bunun sebebi; onların,*

⁴⁹³ İbn Kesîr, *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/408.

⁴⁹⁴ el-Mâide 5/70.

⁴⁹⁵ Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 4/108.

⁴⁹⁶ Ali Arslan, *Büyük Kur'ân Tefsiri* (İstanbul: Arslan Yayınları, 1993), 3/195-198.

⁴⁹⁷ İhsan Süreyya Sırma, *Medine Dönemi ve Cihad* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2006), 112.

⁴⁹⁸ el-Mü'min 40/51.

⁴⁹⁹ es-Sâffât 37/172.

⁵⁰⁰ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 1/291.

⁵⁰¹ İbni Teymiyye, *Sırât-ı Müstakîm*, çev. Salih Uçan (İstanbul: Pınar Yayınları, 2014), 14. Bk. Mukâtil, *Tefsir-i Mukâtil b. Süleyman*, 1/419; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 9/363.

Allah'ın âyetlerini inkar ediyor, peygamberleri de haksız yere öldürüyor olmaları idi. Bütün bunların sebebi ise, isyan etmek ve aşırı gitmekte oluşlarıydı."⁵⁰² Mevdûdî (ö.1979) bu âyetin tefsirinde Kitab-ı Mukaddes'ten örnekler getirerek İsrailoğulları'nın tarihinin, peygamberlerini öldürme vakalarıyla dolu olduğuna işaret etmiştir.⁵⁰³

Âyet-i kerimedeki "*Kalplerimiz muhafazalıdır.*" lafzı iki şekilde yorumlanmıştır. Birincisi: Onlar "*Kalplerimiz ilim kabıdır.*" ne duyarsa ezberler, Kur'ân ise kapalı ve perdeli bir kitaptır." diyorlardı. Yani Kur'ân kapalıdır, anlaşılmıyor diyorlar, onu makul ve anlaşılır olmamakla itham ediyorlardı.⁵⁰⁴ Bizim kalplerimiz ilim ile dolu olup, bizde bulunanın dışındaki ilme ihtiyacımız yoktur,⁵⁰⁵ diyorlardı. İkincisi: Onlar şöyle diyorlardı: "*Bizim kalplerimiz örtüler içindedir. Senin söylediğine kalplerimiz kapalıdır, ne söylediğini anlamıyoruz.*"⁵⁰⁶ Bunun benzeri bir ifade Fussilet Sûresi 5. âyette geçmektedir. "*Dediler ki: "(Ey Muhammed!) Bizi çağırdığın şeye karşı kalplerimiz örtüler içerisindedir. Kulaklarımızda bir ağırlık, seninle bizim aramızda da bir perde vardır. O hâlde sen (istediğini) yap, şüphesiz biz de (istediğimizi) yapacağız.*"

Âyetin devamında Cenab-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "*İnkâr etmeleri sebebiyle Allah o kalpler üzerine mühür vurmuştur.*" Âyetin bu kısmı birinci manaya hamledilirse, yani "*Kalplerimiz ilim kabıdır.*" manasında kullanılırsa o zaman bu ifadenin de manası: "*Allah Teâla, onların kalplerinin ilim kapları olduğu iddiasını yalanlamış ve kalplerini mühürleyip kapatmış, tebliğ, davet ve beyanın tesirinin bu kalplere ulaşmayacağını beyan etmiştir.*" şeklinde olur.⁵⁰⁷ "*İnkâr etmeleri sebebiyle Allah o kalpler üzerine mühür vurmuştur.*" sözü onların, "*Bizim kalplerimiz ilim kaplarıdır, ne duyarlarsa anlar.*" sözlerinin cevabı ve reddiyesidir. Allah Teâla burada inkâr etmeleri sebebiyle kalplerine mühür vurduğunu, dolayısıyla hiçbir şey anlamadıklarını

⁵⁰² el-Bakara 2/61.

⁵⁰³ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'ân*, 1/80-81.

⁵⁰⁴ Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 4/108.

⁵⁰⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 11/258.

⁵⁰⁶ Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 4/108.

⁵⁰⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 11/259.

haber vermektedir.⁵⁰⁸ Fakat geçen âyet “Bizim kalplerimiz örtüler içindedir.” şeklinde ikinci manaya hamledilirse, bu âyetin manası: “Allah Teâla onların kalplerinin örtüler ve kılıflar içinde bulunduğu iddialarının yalan olduğunu beyan etmiştir.”⁵⁰⁹ İnkârları sebebiyle Allah onların kalplerini sapıklık ve azgınlık mührüyle mühürlemiştir. Bu yüzden de onlar, iman edilmesi gereken her şeye değil pek az şeye iman eder olmuşlardır. Böylece hiç iman etmemiş gibi olmuşlardır.”⁵¹⁰ Zikredilen o suçlar, yani Allah’ı inkar edip peygamberleri öldürmeleri ve “kalplerimiz muhafazalıdır” diyerek, mükellefiyeti inkar etmeleri; bir sonraki âyette zikredilen Hz. İsâ’yı (a.s.) inkar etmeleri, iffet abidesi olan Hz. Meryem’e iftira atmaları hakikaten son derece büyük günahlardır. Bu büyük günahlar sebebiyle lanete uğramışlar, küfürde diretmelerinin sonucunda da Allah Teâla kalplerini tab‘ (mühürlemiş) etmiştir.

Âyetin son kısmında “Artık onların pek azı inanır.” buyuruyor Cenâb-ı Hak. Bazı rivâyetlere göre âyet; onlardan, Abdullah b. Selâm (ö. 43/663-64)⁵¹¹ ve arkadaşları gibi, az bir grup hariç kimse iman etmez,⁵¹² manasına gelir. Bazı rivâyetlere göre de âyet, “Artık onlar, birazı müstesna olmak üzere, iman etmezler.” manasında kullanılırsa onlar sadece Hz. Musa’ya ve Tevrat’a inanırlar, manasına gelir. Bu, onların kendi iddia ve zanlarına göre, onlardan verilen bir haberdır. Yoksa herhangi bir peygamberin tek bir mucizesini bile inkar eden, hiçbir peygambere iman etmiş olamaz.⁵¹³ Onların imanları noksan olması sebebiyle kayda değer bir iman değildir.⁵¹⁴

4.2 A‘râf Sûresi 100-101. Âyetler

Âyetlerin Metni ve Meâli

أَوَلَمْ يَهْدِ لِلَّذِينَ يَرِثُونَ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِ أَهْلِهَا أَنْ لَوْ نَشَاءُ أَصْبَنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَنَطْبَعُ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ

⁵⁰⁸ Mâturîdî, *Te‘vîlâtü’l-Kur‘ân*, 4/109.

⁵⁰⁹ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 11/259.

⁵¹⁰ Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, 9/365.

⁵¹¹ Yahudi âlimi iken daha sonra Müslüman olan meşhur sahâbî. Bk. Mustafa Fayda, “Abdullah b. Selâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 06 Mart 2021).

⁵¹² Beydâvî, *Envâru’t-tenzîl*, 2/107; Sâbûnî, *Safvetü’t-tefâsîr*, 1/291.

⁵¹³ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 11/259.

⁵¹⁴ Beydâvî, *Envâru’t-tenzîl*, 2/107.

“Önceki sahiplerinden sonra yeryüzüne varis olanlara şu gerçek apaçık belli olmadı mı ki, biz dileyseydik onları da (öncekiler gibi) günahları yüzünden cezalandırırdık. Biz onların kalplerini mühürleriz de onlar hakkı işitmezler.” (el-A‘râf 7/100)

تِلْكَ الْأَفْئِدَةُ نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءِهَا وَلَقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا مِنْ قَبْلُ كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِ الْكَافِرِينَ

“İşte memleketler! Onların haberlerinden bir kısmını sana anlatıyoruz. Andolsun, peygamberleri onlara apaçık deliller getirmişti. Fakat onlar daha önce yalanladıklarına inanacak değillerdi. Allah, kafirlerin kalplerini işte böyle mühürler.” (el-A‘râf 7/101)

4.2.1 Âyetlerde Yer Alan Bazı Kavramlar

“Zünûb” (ذُنُوب)

“Zünûb” (ذُنُوب) kelimesi “zenb” (ذَنْب) kelimesinin cem‘idir.⁵¹⁵ Zenb, “suç, günah, kusur, hata ve asilik” manalarına gelmektedir.⁵¹⁶ Yani seni, Allah’tan alıkoyan günahdır.⁵¹⁷

“Kuyruk, bir nesnenin kuyruğundan tutmak ve kuyruğuna dokunmak ve vurmak”⁵¹⁸ manalarında da kullanılır. “ذَنْبُ الدَّابَّةِ” “Hayvan kuyruğu” ifadesinin anlamı meşhurdur. Bu kelimeyle sona kalan ve alçak ve değersiz şeyler yani rezillik kastedilir. Bu anlamda olmak üzere “هُمْ أَذْنَابُ الْقَوْمِ” “Onlar bu kavmin [kuyruğu] rezil insanlarıdır.” ifadesi kullanılmaktadır. Bir şeyin kuyruğu nokta-i nazarından akıbeti kötü addedilen her fiil için de kullanılır. Bundan dolayı günaha, ardından meydana gelecek olan şey dikkate alınarak ardıl ve ceza, diye isimlendirilir.⁵¹⁹

⁵¹⁵ İsfahânî, “zenb”, 331. Bk. İbn Manzûr, “zenb”, 1/389; Cürçânî, “zenb”, 108; Âsım Efendi, “z-n-b”, 1/404; Vâni, *Vankulu Lugatı*, 1/140.

⁵¹⁶ Cevherî, “zenb”, 1/129. Bk. İbn Manzûr, “zenb”, 1/389; Âsım Efendi, “z-n-b”, 1/404; Vâni, *Vankulu Lugatı*, 1/140.

⁵¹⁷ Cürçânî, “zenb”, 108.

⁵¹⁸ Âsım Efendi, “z-n-b”, 1/404.

⁵¹⁹ İsfahânî, “zenb”, 331.

Kur’ân-ı Kerîm’de farklı çekimleriyle birlikte 39 yerde geçmektedir.⁵²⁰ Nebilerin sürçmeleri de “zenb” olarak anılmaktadır. Örneğin; Hz Musa’nın bir Mısırlıyı yanlışlıkla öldürmesi zenb olarak geçmektedir. *وَلَهُمْ عَلَى ذَنْبٍ فَأَخَافُ أَنْ يَقْتُلُونِ* “Ayrıca ben onlar nezdinde suçluyum; bu yüzden beni öldürmelerinden korkuyorum, dedi.”⁵²¹ Hz. Peygamber’in sürçmelerine de zenb deniyor. *فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَلِلْمُؤْمِنِينَ* “Bil ki Allah’tan başka hiçbir ilâh yoktur. Hem kendinin hem de inanmış erkek ve kadınların günahlarının bağışlanmasını dile! Allah, gezip dolaştığınız yeri de, içinde kalacağınız yeri de bilir.”⁵²² *لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ* “Ta ki Allah, senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlasın.”⁵²³

“(الْبَيِّنَات) “el-Beyyinât”

“Beyyine” (بَيِّنَةٌ), “ister akla dayalı olsun ister somut olsun⁵²⁴ kendisiyle, hakkın batıldan ayrıldığı apaçık delil” demektir.⁵²⁵ Beyyine, hak batıldan ayrıldığı ve hakkı batıldan ayırdığı için, ya “beyân”, yahut da “beynûnet” kökündendir.⁵²⁶ “Beyyinât” (بَيِّنَات) “Beyyine” (بَيِّنَةٌ) kelimesinin cem’idir.

Beyyine, “nur gibi kendisi beyyin yani gayet açık olup da başkasını da beyan eden, açıklayan” demektir. Onun için “davacının davasını açık bir şekilde beyan ve ispat eden şahide, sağlam, açık delile ve mucizeye” beyyine denir. Burada da “hakkı beyan ve ispat edecek açık ve kesin delil veya mucize” demektir.⁵²⁷

⁵²⁰ Abdulbâki, “zenb”, 276.

⁵²¹ eş-Şuarâ 26/14.

⁵²² Muhammed 47/19

⁵²³ el-Fetih 48/2.

⁵²⁴ İsfahânî, “beyn”, 157.

⁵²⁵ Râzî, *Mefâtihu 'l-ğayb*, 22/239; Kurtubî, *Ahîkâmi 'l-Kur'ân*, 20/143.

⁵²⁶ Râzî, *Mefâtihu 'l-ğayb*, 22/239.

⁵²⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 9/385.

4.2.2 Âyetlerin Siyâk- Sibâk İlişkisi

Âyetlerin Öncesi ile Münâsebeti

Allah Teâlâ bu sûreye Kur'ân'ın mucizeliğine dikkat çekmek için “المص” hurûf-u mukatta‘ası ile başlamış ve Kur'ân'ı bütün insanlar için bir öğüt olarak indirildiğini bildirmiştir. Kendilerine peygamber gönderilmiş olanların sorumluluğuna dikkat çekildikten sonra ahiret gününde amellerin tartmasının hak olduğu, buna bağlı olarak kimin sevapları ağır basarsa onların kurtulacağı, kimin sevabı hafif gelirse âyetlere haksızlık ettiklerinden dolayı hüsrana uğrayacakları vurgulanmıştır. 11-27. âyetler arasında Cenâb-ı Hak, Hz. Âdem (a.s) ve İblis'in kıssasını anlatarak Âdemoğullarını yani bizleri şeytanın tuzaklarına karşı uyarmaktadır.

Müşrikler kötü ve çirkin şeyler işlediklerinde, “Atalarımızdan böyle gördük, Allah böyle emretti” derler. Fakat Allah çirkin şeyleri emretmez. Adaleti, ibadetin yalnızca kendisine has kılınmasını, mescitlere giderken güzel ve temiz giyinilmesini, israf etmemeyi emreder. Ayrıca açık ve gizli kötülükleri, günah işlemeyi, haksızlık ve taşkınlığı, kendisine ortak koşmayı, bir de Allah hakkında bilgisizce konuşmayı yasaklamıştır. Kibirlerinden dolayı Allah'ın âyetlerini inkar edenlere gökyüzünün kapıları açılmayacak; deve iğnenin deliğinden geçse de onlar cennete giremeyeceklerdir. Onlar için cehennem ateşinden döşek, üstlerinde de cehennem ateşinden örtüler vardır. İman edip salih amel işleyenler ise göğüslerini daraltan bütün sıkıntılardan kurtulacak ve sevinç içinde cennete girecekler ve orada ebedi kalacaklardır. Oradan cehennem ehline seslenip, “Biz rabbimizin bize vaad ettiğini gerçek bulduk, siz de rabbinizin size vaad ettiğini gerçek buldunuz mu?” diyecekler, onlar da “Evet, bulduk” diye cevap vereceklerdir. Sonra a‘râftakiler cehennemliklere, “Ne çokluğunuz ne de taslamakta olduğunuz kibir size bir yarar sağladı.” diyeceklerdir. Dinlerini oyun ve eğlence haline getirenleri dünya hayatı aldatır ve onlar karşılaşacakları büyük günü unuturlar, Allah'ın âyetlerini bile bile inkar ederler. Âyetleri nasıl inkar edip durdularsa kıyamet gününde de Allah onları unuttur. Halbuki bu Kur'ân, inanan bir toplum için bir yol gösterici ve rahmettir. Ahirette ilah diye uydurdukları putlar onları yüzüstü bırakıp kaybolacaklardır. Daha sonra bir misal ile Allah Teâlâ, ölüleri tekrar nasıl dirilteceğini açıklamaktadır.

Devam eden âyetlerde Hz. Nûh, Hûd, Salih, Lût ve Şuayb'ın (a.s.) gönderildikleri kavimler ile mücadeleleri ve nasıl helak oldukları anlatılmaktadır. Onlardan sonra gelen Mekkeli müşriklere bu kavimlerin hayatlarından ibret almaları gerektiği; Allah'ın azabından emin olmamaları, bir gece vakti uyurken veya kuşluk vakti onlar güler eğlenirken onların başına da Allah'ın azabının gelebileceği bildirilir. Önceki kavimlerin kalpleri, işledikleri günahlar, kesin deliller ve mucizelere rağmen peygamberlerini yalanlamaları sebebiyle nasıl mühürlenmiş ise Mekkeli müşriklerin kalplerinin de öyle mühürlenebileceği vurgulanmaktadır.

Âyetlerin Sonrası ile Münâsebeti

Sûrenin devamında, önceki âyetlerde kıssaları anlatılan geçmiş kavimlerin çoğunda verdikleri sözlerinde durma veya ahde vefa gösterme gibi bir durumun bulunmadığı; bilakis fasık, yoldan çıkmış, sözünde durmayan kimseler oldukları beyan edilmiştir.

103-169. âyetler arasında Hz. Musa'nın (a.s.) Firavun ve İsrailoğulları ile mücadelesini anlatılmaktadır. Kur'ân'a sınıksız sarılanlar ve namazını dosdoğru kılanların mükafatlarını zayi etmeyeceği bildirilmektedir. Kendilerine âyetler verildiği halde onlardan yüz çevirip şeytanın peşine takılanların durumu, üzerine gitsen de kendi haline bıraksan da dilini sarkıtıp soluyan bir köpeğe benzetilmiştir. Cinlerden ve insanlardan, kalpleri olup da bunlarla doğruyu anlamayan, gözleri olup da bununla hakikati görmeyen, kulakları olup da bununla hakkı duymayanlar için cehennemi yarattığını ve onların hayvanlardan daha aşağı bir derecede bulunduğu belirtmiştir.

Sûrenin sonlarında puta tapmanın anlamsızlığı ve faydasızlığı ortaya konulur. Onlar, bırakın size yardım etmeyi, kendilerine bile yardım edemezler. Kurtuluş; af dilemek, iyiliği emretmek ve cahillerden yüz çevirmekle mümkündür. Şeytanın vesvesesinden Allah'a sığınmak gerekir. Allah'a karşı gelmekten sakınanlar, şeytandan gelen vesveseyi hissederler ve uyanık olurlar. Şeytan kendi dostlarını hep azgınlığa sürükler, yakalarını hiç bırakmaz. Sûrenin son âyetlerinde, merhamete layık olmak için Kur'ân okunduğu zaman ona kulak vermemiz gerektiği ve Rabbimizi huşu içinde sabah-akşam yüksek olmayan bir sesle zikredip gafillerden olmamamız gerektiği uyarısında bulunmaktadır.

Sûrenin 200 ve 201. âyetleri, sûrenin baş tarafındaki İblis'in Allah'a nasıl karşı geldiği ve Hz. Âdem'le Havvâ'yı nasıl aldattığını anlatan âyetlerle (11-25) bağlantılıdır. Yine sûrenin başında, “Siz rabbiniz tarafından indirilene uyunuz!” (2. âyet) âyetindeki emir, sûrenin sonunda, “Ben ancak rabbim tarafından bana vahyedilen şeye uyarım.” (203. âyet) âyetinde cevabını bulmuş olur.⁵²⁸ Bu da sûrenin başı ile sonu arasındaki uyum ve bütünlüğü gösterir.

4.2.3 Âyetlerin Tefsiri

“Önceki sahiplerinden sonra yeryüzüne varis olanlara şu gerçek apaçık belli olmadı mı ki, biz dileyseydik onları da (öncekiler gibi) günahları yüzünden cezalandırırdık. Biz onların kalplerini mühürleriz de onlar hakkı işitmezler.” (el-A‘râf 7/100)

Allah Teâlâ, önceki âyetlerde, kendilerini, köklerini kazıma azabıyla helak ettiği kafirlerin durumunu bazen kısa bazen da geniş olarak beyan edince, ardından bu kıssaları zikretme maksadının gerek dinleri, gerekse taatleri hususunda bütün mükelleflerin ibret almalarını temin etmek olduğunu açıklanmıştır.⁵²⁹

“Önceki sahiplerinden sonra yeryüzüne varis olanlara...” ifadesi, kendilerinden önce helak olup giden ümmetlerin yerine geçip onların topraklarına ve yurtlarına sahip olanlar, demektir.⁵³⁰ Bunlarla Mekke kafirleri (Kureyş) ve etrafındaki bölgelerin halkları (Tayy, Temim, Huzeyl gibi) kastedilmiştir.⁵³¹ Bu ifade ile Cenâb-ı Hak Mekke kafirlerini korkutmaktadır.⁵³² *“Şu gerçek apaçık belli olmadı mı ki...”* Yeryüzündeki insanları helak ettikten sonra, onların arkasından getirilen insanlara şu gerçek belli olmamış mıdır?⁵³³ Seleflerinin yolunu tutacak olurlarsa, onların akıbetinin ne olduğu kendilerine beyan edilip açıklanmamış mıdır?⁵³⁴ Allah Teâlâ onlara doğru yolu gösterdi ve kendilerinden önceki ümmetler yalanlamak ve inatçılık yapmak suretiyle

⁵²⁸ Emin Işık, “A‘râf Sûresi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 20 Nisan 2021).

⁵²⁹ Râzî, *Mefâtîhu'l-gâyb*, 14/323.

⁵³⁰ Bursevî, *Rûhû'l-beyân*, 3/207.

⁵³¹ Kurtubî, *Ahkâmî'l-Kur‘ân*, 7/254; İbn Âşur, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 9/26.

⁵³² Mukâtıl, *Tefsir-i Mukâtıl b. Süleyman*, 2/52.

⁵³³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 12/578.

⁵³⁴ Süyûtî, ed- Dürri'l-mensûr, 3/507; Bursevî, *Rûhû'l-beyân*, 3/207.

işledikleri günahlar yüzünden başlarına gelen felaketler sonucu helak edildiklerini açıkladı, fakat onlar inatlarından ötürü hidâyeti benimsemediler. Cenâb-ı Hak, öncekilerin başına gelenler hakkında tefekkür etmedikleri için onları doğru yola iletmedi.⁵³⁵

Buralara varis olan milletler, bu yerlerin eski sahipleri olan yok olmuş toplulukların başına gelenlerden yeterince ders almışa benzemiyorlar. Buranın şimdiki sahipleri, kendilerinden önce bu yerlerde nimetler içinde müreffeh bir şekilde yaşayarak hükümlan olan eski sakinlerinin niçin bütünüyle yok oldukları sorusunu ciddi bir şekilde düşünmemişlerdir. Eğer düşünmüş olsalardı, onlar için büyük bir ibret dersi olacaktı ve kendilerinden önce geçmiş olanların yaptıkları aynı suçları işlerlerse Allah Teâla'nın öncekiler gibi onları da cezalandırmaya ve azletmeye kâdir olduğunu anlayabileceklerdi.⁵³⁶ Cenâb-ı Hak âyetin devamında buyuruyor ki: “*Biz dileseydik onları da (öncekiler gibi) günahları yüzünden cezalandırırdık.*” Yani eğer Biz dileseydik kendilerinden öncekilere yaptığımız gibi onları da günahlarından, küfürlerinden ve yalanlamalarından ötürü musibetlere uğratar, cezalandırırdık.⁵³⁷

Cenâb-ı Hak **فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ** “*Ve Biz, onların kalplerini mühürleriz de...*” **وَنُطْبِعُ عَلَى قُلُوبِهِمْ** “*Onlar hakkı işitmezler.*” buyurmuştur. Yani, eğer Biz onları azabımızla imha etmezsek, o zaman onların kalplerini mühürleriz de, onlar artık duymazlar. Hakkı kabul etmezler, nasihat kabul etmezler, kötülüklerden vazgeçmezler,⁵³⁸ anlayacak ve ibret alacak şekilde duymazlar.⁵³⁹ Fahrettin er-Râzî (ö. 606/1210) ve İmam Kurtubî (ö. 671/1273) **وَنُطْبِعُ عَلَى قُلُوبِهِمْ** “*Ve Biz onların kalplerini mühürleriz de...*” cümlesinin yeni bir cümle olduğunu söylemektedirler. Buna göre önceki buyruklar, **أَصَبْنَاَهُمْ بِذُنُوبِهِمْ** “*Günahları yüzünden cezalandırırdık.*” şeklinde cümle biter ve yeni cümle: “*Ve Biz onların kalplerini mühürleriz de...*” anlamında olur.⁵⁴⁰ Çünkü bu tabirden maksadın; onların ya imha edilmeleri yahut da kalplerinin mühürlenmesi olduğunu

⁵³⁵ Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 6/16.

⁵³⁶ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, 2/73.

⁵³⁷ Kurtubî, *Ahkâmî'l-Kur'an*, 7/254. Bk. Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 12/578; Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 6/17; Bursevî, *Rûhü'l-beyân*, 3/207.

⁵³⁸ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 14/323.

⁵³⁹ Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 12/579; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, 3/25.

⁵⁴⁰ Kurtubî, *Ahkâmî'l-Kur'an*, 7/254.

söylemişlerdir. Zira imha ile, kalp mühürlenmesi bir arada bulunamaz. Cenâb-ı Hak onları imha edince, artık onların kalplerini mühürlemesi imkansız olur.⁵⁴¹ O yüzden bu tabirin daha öncekiler ile bir ilgisi olmadığını, çünkü âyetteki, “musibetlere uğrattırdık” (أَصَبْنَا) tabiri mazî (geçmiş zaman), “mühür basarız” (نُطْبِعُ) tabiri ise muzârî (geniş zaman) şeklinde geldiğini belirtmişlerdir. Dolayısıyla bunun, o ifade üzerine atfedilmesi güzel ve yerinde olmayacağını söylemişlerdir. Bu daha öncekilerle ilgisi olmayan bir ifadedir. Buna göre âyetin manası: “Biz, onların kalplerine mühür basarız.” şeklindedir. Bu konuda diğer bir görüş ise; bu ifadenin daha öncekiler ile ilgisi olduğu şeklindedir. Zemahşerî (ö. 538/1144) bu görüştedir. Ona göre bu tabir **أَوَلَمْ يَهْدِ** “Gerçek apaçık belli olmadı mı?” ifadesinin anlamının delalet ettiği şeye atfedilmiştir. “Onlar hidâyetten gafil kalır, biz de kalplerini mühürleriz.” manasındadır. Buna göre sanki, onlar hidâyetten gafil oluyorlar, biz de onların kalplerine mühür basıyoruz denilmek istenmiştir.⁵⁴² Yahut da, âyetteki, **يَرِثُونَ الْأَرْضَ** “Yeryüzüne varis olanlar...” ifadesine ma‘tûf olabilir ya da herhangi bir şeye ma‘tûf olmayıp **وَنُطْبِعُ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ** “Ve Biz onların kalplerini mühürleriz.” anlamında olabilir.⁵⁴³ Fahrettin er-Râzî ise bunun, **أَصَبْنَاهُمْ** “Onları musibetlere uğrattırdık.” ifadesi üzerine atfedilmesinin caiz olmadığını söylemiştir. “Çünkü onlar zaten kafirdir ve kafir olan herkesin de kalbi mühürlenmiştir. Bundan sonra Allah Teâlâ’nın ‘Biz onların kalplerine mühür basarız.’ buyruğu, zaten bulunan bir şeyi var etmek (hasılı tahsil) kabilinden olur ki bu imkansızdır. Çünkü insanın kalbinin mühürlenmiş olması, ancak o kimsenin küfrüne devam etmesi ve onda sebat göstermesi halinde olur. Dolayısıyla o kimse önce inkar etmiş, sonra da kalbi küfür üzere mühürlenmiştir.⁵⁴⁴ “Mühür basarız” (نُطْبِعُ) tabiri mühürlenmenin sürekliliğini ve artışını belirtmek için muzârî sigasında gelmiştir. Geçmişte nasıl mühürlediysek gelecekte de öyle mühürleriz/damgalarız, demektir.⁵⁴⁵

Fahrettin er- Râzî’nin, Tefsir-i Kebîr’inde bulunan Allah Teâlâ’nın “Biz onların kalplerini mühürleriz de onlar hakkı işitmezler.” buyruğu ile ilgili şu bilgilere de

⁵⁴¹ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 14/323.

⁵⁴² Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/135; Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 14/323.

⁵⁴³ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/135.

⁵⁴⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 14/323.

⁵⁴⁵ İbn Âşur, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 9/29.

burada zikretmek yerinde olacaktır: “Alimlerimiz, “O’nun (c.c.), kulunu bazen iman etmekten men’ edeceği hususunda istidlâlde bulunmuşlardır. Cübbaî şöyle demektedir: ‘Âyette bahsedilen “tab’ etmekten” murad, meleklerin, üzerinde bulunduğu kimselerin iman etmeyeceklerini anlayacakları birtakım alâmet ve ibaretlerle, Cenâb-ı Hakk’ın kafirlerin kalplerine âlamet koymasıdır. Bu damga ve alâmetler iman etmeye mani değildir.’ Ka’bî de öyle demiştir: ‘Allah Teâlâ bu mühürleme (tab’ etme) işini, o kafirlerin bu küfre, ancak Allah’ın emretmesi ve imtihan etmesi zamanında düştükleri için, zâtına izafe ederek, ‘Biz... mühür basarız’ demiştir. Bu tıpkı, ‘Fakat benim davetim, (imandan) kaçmalarından başka bir şeyi artırmadı.’ (Nûh 71/ 6) âyetinde ifade edildiği gibidir.”⁵⁴⁶

“Onlar hakkı işitmezler.” Onlar helak olmuş ümmetleri düşünüp tefekkür etmek ve onların hikayelerinde gizli hidâyetlerden istifade etmek bir yana, onların haberlerini bile işitmezler.⁵⁴⁷ Onlar faydalanmayacakları şeyi işitemezler.⁵⁴⁸

Â’râf Sûresi 100. âyet-i kerimeyi izah ettikten sonra “kalbin mühürlenmesi” (tab’) ile ilgili olan 101. âyeti ele almaya çalışalım.

“İşte memleketler! Onların haberlerinden bir kısmını sana anlatıyoruz. Andolsun, peygamberleri onlara apaçık deliller getirmişti. Fakat onlar daha önce yalanladıklarına inanacak değillerdi. Allah, kafirlerin kalplerini işte böyle mühürler.” (el-A’râf 7/101)

Cenâb-ı Hak 101. âyete “İşte memleketler!” hitabıyla başlamaktadır. O memleketlerden kasıt, daha önce sözü edilen Hz. Nuh, Âd, Lût, Hud ve Şuayb’ın (a.s.) kavimleri olduğu belirtilmiştir.⁵⁴⁹ Âyet “Onların haberlerinden bir kısmını sana anlatıyoruz.” cümlesi ile devam etmektedir. Bu, biz sana, onların nasıl imha edildiklerinin haberlerini veriyoruz. Ama onların dışında kalan kavimlerin haberlerini

⁵⁴⁶ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 14/323.

⁵⁴⁷ Bursevî, *Rûhû’l-beyân*, 3/207.

⁵⁴⁸ Mâturîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 6/17.

⁵⁴⁹ Taberî, *Câmiü’l-beyân*, 12/7. Bk. Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 14/324; Kurtubî, *Ahkâmi’l-Kur’ân*, 7/255.

ise, henüz sana anlatmadık, demektir.⁵⁵⁰ Bu anlatılanların Hz. Peygamber’e (s.a.v.) ve Müslümanlara bir teselli mahiyetinde olduğu söylenmiştir.⁵⁵¹ Çünkü onların nasıl helak edildiklerini ve peygamberlerine karşı nasıl davrandıkları bildirilmiş ki, düşmanlarımız karşısında zaferin daima Peygamberlerimize ait olduğunu bilinmiş olsun. Bu ülkelerin halkına Peygamberler, alelâde insanlar gibi değil, apaçık delillerle gelmişlerdi.⁵⁵²

Özellikle bu kavimlerle ilgili haberlerden bahsedilmesinin sebebi ise şu şekilde açıklanmıştır. Onlar, kendilerine verilen onca nimetlere karşılık, uzun zaman başlarına bir azap gelmeyeceğinden dolayı aldanmışlar ve kendilerinin hak üzere olduklarını sanmışlardır. İşte bu sebeple Allah Teâla, aynı duruma düşmekten ve bu gibi şeyleri yapmaktan sakınsınlar diye, Hz. Muhammed’in (s.a.v.) ümmetinin dikkatini çekmek için bu hadiseler zikredilmiştir.⁵⁵³ Cümlelerin sonundaki “*Sana anlatıyoruz.*” ibaresi ile ilgili son olarak İmam Maturîdî’nin görüşlerini ekleyebiliriz. “Sana anlatıyoruz, yani anlatılan haberlerden bir kısmını sana anlattık. Cenab-ı Hak Rasulüne önceki ülkelerin ahalisinin peygamberlerinden mucize istediklerini, fakat onların gösterilen bu mucizeleri tasdik etmediklerini bildiriyor. Bunların da durumu böyledir. Dolayısıyla sen onların istediği mucizeleri getirsen dahi onlar bu mucizelere iman etmezler ve bunları tasdik etmezler. Cenab-ı Hak peygamberine karşı onların inat ettiklerini ve büyüklük tasladıklarını haber veriyor.”⁵⁵⁴

“*Andolsun ki peygamberleri onlara apaçık deliller getirmişti.*” Burada peygamberlerin, inkarları ve yalanlamaları sebebiyle kavimlerinin başlarına gelecek azaba dair bildirdikleri haberler kastedilmiş olabilir. Çünkü Nebi (s.a.v.) Mekke kafirlerine azabın gelip kendilerini bulacağını haber vermiş, onlarsa azabın geleceği hususunda O’nu yalanlamışlardı.⁵⁵⁵ Âyetteki “delillerden” maksat, inkarcıların mucize istemelerinden sonra peygamberlerin söyledikleri ve bildirdikleri hususlarda

⁵⁵⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 14/324; Mâturîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 6/17.

⁵⁵¹ Kurtubî, *Ahkâmî’l-Kur’ân*, 7/255.

⁵⁵² Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 14/324.

⁵⁵³ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 14/324.

⁵⁵⁴ Mâturîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 6/18.

⁵⁵⁵ Mukâtîl, *Tefsir-i Mukâtîl b. Süleyman*, 2/52; Mâturîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 6/18.

doğru olduklarını gösterici mucizeler de olabilir. Fakat onlar bu mucizelerin gerçek olduklarını bildikten sonra inat ederek ve büyüklük taslayarak bunları reddettiler.⁵⁵⁶

Âyet-i kerimede geçen *“Fakat onlar, daha önce yalanladıklarına inanacak değillerdi.”* ifadesi, müfessirler tarafından çeşitli şekillerde izah edilmiştir. Birinci izah şu şekildedir: İbn Abbas (r.a.) ve Süddî şöyle demişlerdir: “Allah Teâla, Hz. Âdem’in (a.s.) sulbünden çıkarıp, onlardan misak (söz) aldığı gün, O’nu yalanlamış olmaları sebebiyle, Allah’ın peygamber göndermesi halinde de iman etmezler. Şu halde onlar zoraki olarak iman etmiş, dilleri ile ikrar etmişlerdir ama, inkarlarını içlerinde saklamışlardır.”⁵⁵⁷ İkinci izah: Übey b. Kâ‘b, İbn Cerîr ve Rebi‘ b. Enes’e göre bu ifadenin manası şöyledir: Kendilerini helak ettiğimiz bu müşrikler, Hz.Âdem’in sulbünden çıkarılıp imana davet edildiklerinde, ikrar etmelerine rağmen, Allah’ın ezeli ilminden Peygamberlerini yalanlayacakları daha önceden belli olduğu için helak edilmeselerdi de iman edecek değillerdi.⁵⁵⁸ *“Ona denildi ki: ‘Ey Nûh! Sana ve seninle birlikte bulunanlardan birçok ümmete bizden esenlik ve bereketlerle (gemiden) in. Daha birtakım ümmetler de olacak ki, biz onları (dünyada) yararlandıracağız. Sonra da bizden kendilerine elem dolu bir azap dokunacak.’”* (Hûd 11/48).⁵⁵⁹ Üçüncü izah şu şekildedir: Mücâhid’e (ö. 103/721) göre bu ifadenin manası şöyledir: Bu müşrikler, helak olduktan sonra onlar yeniden diriltilecek olsalardı daha önce yalanladıkları için yine iman etmezlerdi.⁵⁶⁰ Mücahid’in tefsirinin benzerinin şu âyette de ifade edildiği söylenmiştir: *“Hayır, (bu yakınmaları) daha önce gizlemekte oldukları şeyler onlara göründü (de ondan). Eğer geri çevrilselerdi, elbette kendilerine yasaklanan şeylere yine döneceklerdi. Şüphesiz onlar yalancılardır.”* (el-En‘âm 6/28). Dördüncü izah: Zeccâc (ö. 311/923) şöyle demiştir: “Onlar, mucizeleri görmeden önce onu yalanlamış oldukları gibi, Peygamberler istedikleri mucizeleri getirip onlar da bu mucizeleri gördükten sonra da iman etmezler.”⁵⁶¹ Çünkü imanı terk etmeleri ve peygamberleri yalanlamaları onların mucizeleri bulunmamasından ötürü değildi. Bunun sebebi onların inat etmeleri idi. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak mucize

⁵⁵⁶ Mâturidî, *Te‘vilâtü’l-Kur‘ân*, 6/18.

⁵⁵⁷ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 14/324. Bk. Taberî, *Câmiü’l-beyân*, 12/8; Cevziyye, *Bedâi’u’t-tefsir*, 2/156.

⁵⁵⁸ Taberî, *Câmiü’l-beyân*, 12/8; Süyûtî *ed-Dürrü’l-mensûr*, 3/508.

⁵⁵⁹ Süyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr*, 3/508.

⁵⁶⁰ Taberî, *Câmiü’l-beyân*, 12/8; Cevziyye, *Bedâi’u’t-tefsir*, 2/156.

⁵⁶¹ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 14/324; Cevziyye, *Bedâi’u’t-tefsir*, 2/156.

istemiş olsalar da onların iman etmeyeceklerini bildirdi.⁵⁶² “Biz onların kalplerini ve gözlerini ters döndürürüz de ilkin ona iman etmedikleri gibi (mucize geldikten sonra da inanmazlar) ve yine onları azgınlıkları içinde bırakırız da bocalar dururlar.” (el-En‘âm 6/110). Beşinci izah: Onlar, Peygamberin başlarına geleceğini haber verdiği azaba inanacak değillerdi. Zira onlar önceki peygamberleri yalanlamışlardı.⁵⁶³ Altıncı izah ise şöyledir: Peygamberleri açık kanıtlar getirdikleri zaman inanmadılar ya da daha ilk başta peygamberler kendilerine getirdiği zaman inkar etmiş oldukları şeye ömürlerinin sonuna kadar inanamadılar. Yani peygamberlerin gelişlerinden ömürlerinin sonlarına kadar ısrarla yalanlamaya devam ettiler.⁵⁶⁴

Taberi bu görüşlerden ikinci görüşün tercihe şayan olduğunu, bu ifadenin manasının da şu şekilde olduğunu söylemiştir. “Helak edilen bu müşriklerin iman etmeyecekleri, Allah’ın ezeli ilminde belli olduğu için bunlar, kendilerine peygamberler geldiğinde onlara iman edecek değillerdi.”⁵⁶⁵

Allah Teâla, önceki âyette geçen “Biz onların kalplerini mühürleriz, o zaman hiçbir şey işitmezler.” ifadesini 101. âyette bizzat açıklamaktadır.⁵⁶⁶ “İşte Allah kafirlerin kalplerini böyle mühürler.” Âyetteki “كَذَلِكَ” (Kezalik) “İşte böyle” ifadesinin başındaki “kef” mahallen mansubtur.⁵⁶⁷ Buna göre mana; sözü geçen bu kimselerin yani geçmiş ümmetlerin kalplerini mühürlediği gibi, Hz. Muhammed’i (s.a.v.) inkar eden, kesinlikle iman etmeyeceklerini takdir ettiği kafirlerin kalplerini de böylece mühürler.⁵⁶⁸ Artık ne mucizeler, ne de korkutmalar onlara tesir etmez.⁵⁶⁹ “لِيُؤْمِنُوا” (Liyu’minû) daki “lâm” olumsuzlamayı pekiştirir ve imanın, onların bu küfürde ısrarcı hallerine tamamen ters olduğu anlamını verir.⁵⁷⁰ “Kalplerin mühürlenmesi” İlahi Kanun’un ameli neticesi, husûle gelen bir zihin halidir. Cehalet, önyargı, kendini beğenmişlik ve nefsani arzular vs. yüzünden hakikati kasdi ve inadi olarak reddeden

⁵⁶² Mâturîdî, *Te‘vilâtü’l-Kur‘ân*, 6/18.

⁵⁶³ Mâturîdî, *Te‘vilâtü’l-Kur‘ân*, 6/18.

⁵⁶⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/135. Bk. Beydâvî, *Envâru’t-tenzil*, 3/25; Bursevî, *Rûhû’l-beyân*, 3/208.

⁵⁶⁵ Taberî, *Câmiü’l-beyân*, 12/8.

⁵⁶⁶ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur‘ân*, 2/73.

⁵⁶⁷ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 14/324.

⁵⁶⁸ Taberî, *Câmiü’l-beyân*, 12/10; Kurtubî, *Ahkâmi’l-Kur‘ân*, 7/255.

⁵⁶⁹ Bursevî, *Rûhû’l-beyân*, 3/208.

⁵⁷⁰ Beydâvî, *Envâru’t-tenzil*, 3/25.

bir kimse, daha sonra o kadar inatçı biri haline gelir ki, kendi gözleriyle şahit olduğu şeylere ya da onun iyiliğini isteyenlerin ikazlarına kulak asmadan bildiği yolda, günahlarında ısrar eder gider.⁵⁷¹ Bir kişi hakkındaki sünnetullah şöyledir: Eğer bir insan kasten gözlerini kapatırsa, güneş ışığı ona yardımcı olamaz ve eğer bir kimse hakkı duymak istemezse, hiçbir güç ona hakkı duyuramaz.⁵⁷²

A'râf Sûresi 100 ve 101. âyette, geçmiş kavimlerin peygamberlerine karşı olumsuz tavırları; inançsızlıkları ve günahları sebebiyle helak edilmelerinden bahsedilmiştir. Peygamberlerinin mucizeleri ve uyarılarının hiçbir fayda vermediği hatta inkara inatla devam ettikleri görülmektedir. Kalplerinin mühürlenmesi, yapılan uyarıların, verilen öğütlerin ve gösterilen mucizelerin onlara tesir etmediğine, küfür ve inatlarındaki ısrarlarının arttığına işarettir. Bu ısrarda devam ettikleri için Allah, onların kalplerini imanın içine giremeyeceği, inkarın da dışarı çıkamayacağı bir kalp hali olan mühürlenmeyi hak ettiklerini bildirmiştir. Burada bir kez daha görülmüştür ki mühürleme fiili hâşâ Allah'ın keyfi bir eylemi değil kulun yapıp ettiklerinin bir neticesidir.

4.3 Tevbe Sûresi 87. Âyet

Âyetin Metni ve Meâli

رَضُوا بِأَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِ وَطُبِعَ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ

“Onlar geride kalan (kadın ve çocuk)larla birlikte olmaya razı oldular ve kalpleri mühürlendi. Artık onlar anlamazlar.”

4.3.1 Âyette Yer Alan Bazı Kavramlar

“el- Havâlif” (الْخَوَالِفِ)

“Hâlef” (خَالِف) “geri kaldı, ayrıldı”⁵⁷³ “hâlif” (خَالِف) “bir eksik veya kusur yüzünden geciken savaşa katılmayıp geride kalan” demektir.⁵⁷⁴ فَافْعَدُوا مَعَ الْخَالِفِينَ “Geri kalanlarla

⁵⁷¹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2/73.

⁵⁷² Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2/73.

⁵⁷³ Halîl b. Ahmed, “hâlf”, 1/436.

⁵⁷⁴ İsfahânî, “hâlf”, 295.

*beraber oturunuz.*⁵⁷⁵ âyetinde buyurulduğu gibi. “Ḥâlif” (خَالِف) kavramının müennesi “ḥâlifetün” (خَالِفَةٌ) “gerilerde olan çadırın direği” anlamına gelir. Göçenlerin en sonunda yer aldığından kadın da kinaye yoluyla “ḥâlifetün” diye adlandırılır. Zira kadın evde bulunmakla geride kalmış olur. Cem’i “Ḥavâlif” (حَوَالِف) dir.⁵⁷⁶

رَضُوا بِأَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِ “Onlar geride kalan (kadın ve çocuk)larla birlikte olmaya razı oldular.”⁵⁷⁷ Âyet-i kerimede yer alan “ḥavâlif” kelimesi “ḥâlifetün” lafzının cem’idir.⁵⁷⁸ “Geride kalanlar” diye tercüme edilen “Ḥavâlif” kelimesi, Arap dilinde daha çok kadınları ifade etmek üzere kullanılır fakat belirli bir işte kendisinden verim alınamayacak olanlar anlamına da gelir. Kelimenin yer aldığı bağlamda sadece kadınların değil, kadınlarla birlikte yaşlı erkekler, çocuklar, engelliler gibi savaşa katılamayacak kimselerin kastedildiği anlaşılmaktadır.⁵⁷⁹ Ömer Nasuhi Bilmen (ö. 1971) ḥavâlif kelimesinden kasıt, “evlerinde oturan kadınlardır veyahut nâsın denîleri, sefilleridir”⁵⁸⁰ demiştir.

“Yefgahûn” (يَفْقَهُونَ)

“Yefgahûn” (يَفْقَهُونَ) kelimesi “f-k-h” (ف-ك-ه) kökünden türemiş muzârî fiildir. “Fıkḥ” (فَقْه) sözlükte; “iyi anlamak,⁵⁸¹ ince kavrayış” demektir. Konuşanın sözünden maksadı anlamaktan ibarettir.⁵⁸² Hazır bir bilgi ile gaip bilgiye ulaşmaktır. Bu kavram “ilm” (عِلْم) kavramından daha dar anlamlıdır.⁵⁸³

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *فَمَا لِهَؤُلَاءِ الْقَوْمِ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا* “Bu topluma ne oluyor ki, neredeyse hiçbir sözü anlamıyorlar.”⁵⁸⁴

⁵⁷⁵ et-Tevbe 9/83.

⁵⁷⁶ İsfahânî, “ḥâlf”, 296.

⁵⁷⁷ et-Tevbe, 9/87.

⁵⁷⁸ Celâluddin el-Mahallî, Celâluddin es-Süyûtî; *Tefsirü’l-Celâleyn*, 255.

⁵⁷⁹ Karaman vd., *Kur’ân Yolu*, 3/45.

⁵⁸⁰ Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur’ân-ı Kerim’in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1964), 3/1314.

⁵⁸¹ Halîl b. Ahmed, “fıkḥ”, 3/334.

⁵⁸² Cürçânî, “fıkḥ”, 173.

⁵⁸³ İsfahânî, “fıkḥ”, 642.

⁵⁸⁴ en-Nisâ 4/78.

Yine başka bir âyet-i kerimede; وَلَكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَفْقَهُونَ “*Fakat münafıklar anlamıyorlar!*”⁵⁸⁵ Onlar iyiyi kötüyü, hakkı batılı seçecek, Hak dinin ve ahlakının yüceliğini anlayacak, ne yaptıklarını nereye gittiklerini inceden inceye sezip bilecek anlayış kabiliyetleri kalmamış, kabiliyetsizlik ve anlayışsızlık onlara huy olup yerleşmiştir. Çünkü alışkanlık ikinci bir tabiat olur. Kalp alıştığı huyun dışındakilere karşı hassasiyetini kaybeder. Böylece insan “*Zira Allah onların kalplerini mühürledi.*”⁵⁸⁶ âyetinde olduğu gibi vurdumduymaz olur.⁵⁸⁷

İstılahta ise bu kavram; “şer‘i, amelî ahkâmı, tafsîlî delillerinden bilmektir.”⁵⁸⁸ Fıkıh, kendisine hükmün iliştiği gizli manaya vakıf olmak ve isabet etmektir. Fıkıh; rey ve ictehad ile meydana çıkarılan bir ilimdir ve onda iyice düşünüp taşınmaya ihtiyaç vardır. Bunun içindir ki Allah Teâlâ’ya fâkih adı verilmez. Çünkü O’na hiçbir şey gizli kalmaz.⁵⁸⁹

4.3.2 Âyetin Sibâk-Siyâk İlişkisi

Âyetin Öncesi ile Münâsebeti

“Hiçbir sorumluluk kabul edilmeyeceğine dair bildiri” anlamına gelen ilk kelimesi berâetten dolayı “Berâe” adıyla da anılan⁵⁹⁰ Tevbe Sûresi’nde müşriklerden bir yüz çevirme ve müminlere tövbe vardır. Muhtevasında münafıklardan uzunca bahsedilmektedir. Onların sırlarını açığa çıkarır, iç yüzlerinin ortaya koyar, taktiklerinin anlatır, mahcup ve perişan eder. Yüreklerine korku salar ve cezalandırır. Tehdit eder ve öfke yağdırır.⁵⁹¹

Sûrenin ilk âyetlerinde Müslümanların müşrikler ve ehl-i kitap üzerindeki hakimiyeti ilan edilmiştir. Cennete sadece hak dine inananların gireceği bununla onların, birlikte

⁵⁸⁵ el-Münâfikûn 63/7.

⁵⁸⁶ el-Bakara 2/7.

⁵⁸⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 8/74.

⁵⁸⁸ Cürcânî, “fıkıh”, 173; İsfahânî, “fıkıh”, 642.

⁵⁸⁹ Cürcânî, “fıkıh”, 173.

⁵⁹⁰ Bekir Topaloğlu, “Tevbe Sûresi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Mart 2021).

⁵⁹¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 4/284.

tuttukları yoldan vazgeçip iman ettikleri, namaz kılmayı ve zekat vermeyi kabul ettikleri takdirde Müslümanların din kardeşleri sayılacak, fakat antlaşmaları bozup İslâmiyet'e dil uzatanlara savaş açılacaktır. Ayrıca ehl-i kitapla da cizye vermeyi kabul etmedikleri sürece savaşılmaması emredilmiştir.⁵⁹²

Devam eden âyetlerde bizim de ele aldığımız âyetin içeriğini oluşturan münafıklar hakkındadır. Müslüman görünmekle birlikte İslâmiyet'i gönülden benimsememiş münafıklar sefer emri verildiği zaman (Tebük Seferi) hiçbir hazırlık yapmayıp güçlerinin yetmediğini ileri sürerek geri durmaları, sefere katılmamak için izin istedikleri, katılsalar bile bozgunculuktan başka bir şey yapmayacakları bildirilir. Münafıkların Allah'a, Rasulü'ne ve ahiret gününe inanmadıkları, namaza üşenerek geldikleri, toplum yararına yapılması gereken harcamaları istemeyerek yerine getirdikleri anlatılır. Münafıkların mal ve evlat sahibi olmalarına imrenilmemesi gerektiği, bunlar onların iki cihanda da hüsrana uğramalarına sebep olacak dünya imkanları olduğu ifade edildikten sonra onların zenginliklerine rağmen zekattan pay almak istedikleri; öte yandan Allah ile, O'nun âyetleriyle ve Rasulü ile alay ettikleri halde aksini iddia ettiklerinden dolayı özürlerinin kabul edilmeyeceği bildirilmiştir. Münafık erkeklerle münafık kadınların birbirlerinin benzeri olduğu, aynı ahlaki ve karakteristik özelliklere sahip olduğu, kötülüğü özendirip iyiliğe engel olmaya çalıştıkları, hayırlı işlerde cimri davrandıkları, dolayısıyla Allah'ı unuttukları, bu sebeple ebediyen cehennemde kalacakları haber verilir. Hz. Peygamber'e ve Müslümanlara, kafirler ve münafıklara karşı cihat etmeleri, bu sırada onlara sert davranmaları emredilir; Rasûlullah'tan münafıklar için hiçbir şekilde af dilememesi ve onlar için dua etmemesi istenir. Çünkü onlar için ne kadar dua ederse etsin Allah'ın onları asla affetmeyeceği bildirilir. Allah'a ve Rasulü'ne karşı gelerek sefer çağrısına iştirak etmedikleri gibi başkalarına da "Bu sıcakta sefere çıkmayın." dediler. Bundan sonra Peygamber ve Müslümanlar ile ebediyen hiçbir düşmanla savaşamayacaklardır. Artık kadın ve çocuklarla birlikte oturun şeklinde tahkir edilmişlerdir. Hz. Peygamber, onların cenaze namazlarını kılmaktan ve kabirleri başlarında beklemekten men' edilmiştir. Onların mal ve evlatlarının kendileri için vebal olduğu gıpta olunacak bir

⁵⁹² Geniş bilgi için bk. Topaloğlu, "Tevbe Sûresi".

şey olmadığı tekerrüren beyan edilmiştir. Sonraki âyette Allah’a ihlaslı bir şekilde iman edin, Rasulullah ile beraber cihat edin, emri geldiğinde sefer hazırlıklarını yapmaya gücü yetenler cihada gitmemek için izin isterler ve “Bırakın bizi, oturanlarla oturalım ve gitmeyenlerle gitmeyelim, rahatımızı bozmayalım.” demekle nifaklarını ortaya koyarlar. Allah Teâla onları kınamak ve yermek için de şöyle buyurdu: *“Onlar geride kalan (kadın ve çocuk)larla birlikte olmaya razı oldular ve kalpleri mühürlendi. Artık onlar anlamazlar.”* Bu mübarek âyetler onların ne kadar hakir ve zelil kimseler olduğunu anlatmaktadır.

Âyetin Sonrası ile Münâsebeti

Önceki iki âyette korkak münafıkların durumları tasvir edilmişti. Bu âyetlerde de Allah Teâla münafıkları yerdikten sonra müminleri övüyor ve ahirette onların nelere sahip olacağını anlatıp onların durumlarını ve akıbetlerini beyan ediyor. Güç zamanlarda mallarıyla, canlarıyla Allah yolunda cihat eden Hz. Peygamber ve onun yanında bulunan gerçek müminlerin durumları tasvir edilmektedir. Yukarıdakiler korkudan, kadınlarla acizlerin yanında otururken bunlar Allah yolunda mallarıyla canlarıyla savaşırlar. Onlar yaptıklarının sonucu olarak başarısızlığa ve Allah’ın azabına uğrarken bunlar Allah’ın lütfuyla dünyada zaferlere, ahirette de ebedi kalacakları, içinden ırmaklar akan cennetler içinde yaşamaya nail olacaklardır. İşte gerçek başarıyı kazanan bunlardır.

Allah’a ve Rasulü’ne karşı sadık ve samimi oldukları takdirde hastalık veya güçsüzlüklerinden dolayı veya maddi imkanları bulunmadığından Tebük Seferi’ne katılamayanlara bir günahın olmadığı belirtilir. Medine’de ve çevresinde oturanlar arasındaki münafıkların yanı sıra çeşitli bölgelerde bedevi Araplardan da münafıkların türediği bildirilir. Nifak ehlinin küfre yardım etmek, müminler arasına ayrılık sokmak için Kubâ Mescidi’nin karşısında yaptırdıkları mescide Rasûlullah’ın girmemesi ve orada namaz kılmaması emredilir.

Allah, müminlerden canlarını ve mallarını cennet karşılığında satın almıştır. Buna göre müminler Allah yolunda gerektiğinde öldürme ve öldürülmeyi göze alarak cihat edecek, Allah da onları cennete koyacaktır. Âyette bu anlaşmanın Tevrat’ta, İncil’de

ve Kur’ân’da yer aldığı belirtilir ve bu alışverişleri sebebiyle büyük başarıyı yakalayan müminlerin nitelikleri ise şöyle sıralanır: İşledikleri hatalardan dolayı tövbe edenler, ibadetlerini samimiyetle yerine getirenler, Allah’a hamd edenler, İslâmiyet’i yaymak için seyahat edenler, rükûa ve secdeye varanlar, iyiliği emredip kötülükten sakındırmaya çalışanlar, Allah’ın koyduğu sınırları hakkıyla koruyup onları aşmayanlar. Bu arada Tebük Seferi’ne mazeretsiz sefere katılmayan ve günahlarını itiraf eden üç kişinin tövbesinin kabul edildiği müjdesi verilir. Müminlerin tamamının sefere çıkmaması ve bazılarının geri kalıp dini hükümleri öğrenmesi gerektiği vurgulanır. Ardından yine münafıkların bazı tavırlarına işaret edildikten sonra bütün Müslümanlara hitap edilerek kendi içlerinden kendilerine bir elçinin geldiği, onun Müslümanların özellikle ahirette sıkıntıya düşmesinden büyük üzüntü duyduğu, herkesin hidâyete kavuşmasını şiddetle arzu ettiği, müminlere karşı çok şefkatli ve çok merhametli olduğu ifade edilir. Son âyette Resûl-i Ekrem’e bunca gayretlere rağmen bazı insanların gerçeği benimsemekten yüz çevirmeleri durumunda şöyle demesi emredilir: “Allah bana yeter; O’ndan başka hiçbir ilah yoktur. Ben ancak O’na tevekkül ettim. O yüce Arş’in sahibidir.”⁵⁹³

4.3.3 Âyetin Tefsiri

Mevzumuz olan Tevbe Sûresi 87. âyet-i kerimeyi anlam bütünlüğü münasebetiyle 86.âyetle birlikte ele alıp açıklamaya çalışacağız.

“Allah’a iman edin ve Rasulü ile birlikte cihat edin diye bir sûre indirildiğinde, onlardan servet sahibi olanlar, senden izin istediler ve bizi bırak da oturup kalanlarla birlikte olalım dediler.” (et-Tevbe 9/86)

Allah Teâla, önceki âyetlerinde, münafıkların Hz. Peygamber’den, geri kalma ve savaşa katılmama müsaadesi alma hususunda yollar ve çareler aradıklarını beyan etmiştir. Münafıklar her ne zaman iman etmeyi ve Hz. Peygamberle beraber cihat etmeyi ihtiva eden, bir âyet nazil olduğunda, onların servet ve zenginlik sahibi olanları,

⁵⁹³ et-Tevbe 9/129.

savaşa katılmamak için izin isteyerek, Hz. Peygamber’e “Bizi bırak, geride oturup kalanlarla birlikte olalım.” derlerdi.⁵⁹⁴ Âyetle belirtilen “Geride oturup kalanlar” ise; Peygamberle savaşa çıkmayan kadınlar, çocuklar, hastalar, eli silah tutmayanlardır.⁵⁹⁵

“Allah’a iman edin ve Rasulü ile birlikte cihat edin diye bir sûre indirildiğinde...” Âyet-i kerimede Cenâb-ı Hak *“Allah’a iman edin”* buyurmaktadır. Bu emir müminlere imanı etmelerini emrediyorsa o zaman bunun manası, o imana devam etmelerini ve ileride de ona sımsıkı sarılmalarını istemek demektir. Fakat bu emir müminlere değil münafıklara yöneliktir. Çünkü Cenâb-ı Hak, iman etme emrini, cihat etmek emrinden önce zikretmiştir. Buna göre münafıklara sanki sizin, iman etmeden önce cihada yönelmeniz, hiçbir şey ifade etmez. Öyleyse sizin önce iman etmeniz, sonra da cihatla meşgul olmanız gerekir. Ve cihatla meşgul olmanız dinde, ancak bundan sonra sizin için bir mana ifade eder, denilmek istenmiştir.⁵⁹⁶ İmam Maturidi’nin şu sözleri de bu emirde kastedilenlerin münafıklar olduğunu tasdik etmektedir: “Allah’a iman edin. Kalpleriyle. Çünkü münafıklar dilleriyle iman ettiklerini açıklamışlardı. Halbuki onlar gerçekte Allah’a inanmış kimseler değillerdi.”⁵⁹⁷ Bu âyetle bulunan “sûre” kelimesiyle de bu sûrenin tamamı veya bir kısmı kastedilmiş olabilir. Tıpkı, “Kur’ân” ve “Kitab” lafızlarının, Kur’ân’ın tamamı veya bir kısmı için kullanılabilmesi gibi.

“Onlardan servet sahibi olanlar...” Bu servet sahibi olanlar bir görüşe göre; aralarındaki zengin ve refah içerisinde olanlardır.⁵⁹⁸ Yani mali yönden zenginlerdir.⁵⁹⁹ Diğer bir görüşe göre de faziletli ve şerefli kimselerdir ki insanlar bunların görüşlerine yöneliyorlardı ve bunların yürüttükleri düzene bakıyorlardı. Münafıklar içerisinde de zenginler ve refah sahipleri ile fikir adamları ve düzenleyici kimseler vardı.⁶⁰⁰ Savaştan geri kalmak için izin isteyenler daha çok zengin münafıklardır. Çünkü Allah’a ve Rasulü’ne inanmayan kişi dünyadaki durumu da iyiye bunu kaybetmek

⁵⁹⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 16/118.

⁵⁹⁵ Celâluddin el-Mahallî, Celâluddin es-Süyûtî, *Tefsirü’l-Celâleyn*, 255. Bk. Mâturidî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 6/456.

⁵⁹⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 16/118.

⁵⁹⁷ Mâturidî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 6/456.

⁵⁹⁸ Mâturidî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 6/456; İbn Acîbe, *Bahrü’l-medid*, 2/414.

⁵⁹⁹ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 16/118.

⁶⁰⁰ Mâturidî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 6/455.

istememez. Ölümünden sonra bir şey beklemediği için ondan kaçmaya çalışır. Münafıklar tehlikeli zamanlarda korkak davranırlar, normal zamanlarda kendileriyle övünürler.

“Bizi bırak da oturup kalanlarla birlikte olalım dediler.” Cihada katılmayıp oturma izni istediler. Bu izinlerinin bir sebebi, inkarcıları gizlice dost edinmeleriydi. Dolayısıyla dostlara karşı savaşı hoş görmediler. Diğer bir sebebi de başarısızlıkları ve korkaklıkları sebebiyle savaşa çıkmaktan kaçınmalarıydı. Çünkü onlar, beklenen neticeler için davranışta bulunmuyorlar ancak hazır menfaatler için iş yapıyorlardı. Bundan dolayı onlar savaşa çıkmaktan kaçınıyorlardı. Onlar kendilerinin oturup kalma konusunda mazeretlerinin olduğunu, kendilerinin özür sahibi olduklarını düşünüyorlardı. Halbuki onların bu konuda herhangi bir özürleri bulunmamaktaydı.”⁶⁰¹ Tıpkı şu âyet-i kerimede beyan edildiği gibi: *“Onlardan bir grup, ‘Ey Medineliler! Sizin işiniz burada durmak değildir, hemen dönün’ diyorlardı. Onlardan bir bölük de aslında açıkta olmadığı halde, ‘Evlerimiz açıkta ve korumasız’ diyerek peygamberden izin istiyorlardı; bunların istediği kaçmaktan başka bir şey değildi.”* (Ahzâb, 33/13).⁶⁰² Bu durum kalplerinde şek ve şüphe hastalığı bulunan münafıkların alışkanlığıdır.

“Onlar geride kalan (kadın ve çocuk)larla birlikte olmaya razı oldular...” Allah Teâlâ burada güç yetirdikleri ve zengin oldukları halde cihattan geri duran, cihattan yüz çeviren, oturup kalmak için Allah Rasulü’nden izin isteyip ordunun savaşa çıkmasından sonra geride kalan kadınlarla birlikte oturup kalma ayıbını kendilerine reva görenleri azarlayıp yeriıyor.⁶⁰³ Bu ayıplama ve kınama ifadesidir. Yani onlar, erkekler arasında değil, kadınlar arasında kalmayı yeğlediler.⁶⁰⁴ Kadınlara benzetmek onların ağırına giden bir ifade olduğu için kelime bu anlamıyla kullanılmıştır. Savaş çıkınca onlar, insanların en korkakları; emniyet gelince de insanların en çok konuşanlarıdır. *“Korku geldiğinde ise, üzerine ölüm baygınlığı çökmüş kimse gibi gözleri dönerek sana baktıklarını görürsün. Korku gidince de ganimete karşı aşırı düşkünlük göstererek sizi keskin dillerle incitirler. İşte onlar iman etmediler. Allah da*

⁶⁰¹ Mâturîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 6/456.

⁶⁰² Mâturîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 6/456.

⁶⁰³ İbn Kesîr, *Tefsirü’l-Kur’ânî’l-Azîm*, 4/172.

⁶⁰⁴ Mâturîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 6/456.

onların amellerini boşa çıkardı. Bu, Allah'a kolaydır.” (el-Ahzâb 33/19). “İnananlar, ‘Keşke bir sûre indirilse!’ derler. Fakat hükmü apaçık bir sûre indirilip de onda savaştan söz edilince; kalplerinde hastalık olanların, ölüm baygınlığına girmiş kimsenin bakışı gibi sana baktıklarını görürsün. O da onlara pek yakındır.” (Muhammed 47/20).

“Ve kalpleri mühürlendi.” Cihattan ve Allah Rasulü ile birlikte Allah yolunda savaşa çıkmaktan yüz çevirmeleri,⁶⁰⁵ irade-i cüziyelerini küfre sarfetmeleri sebebiyle onların kalplerine mühür vurulmuştur (tab‘ edilmiştir). Hasan el- Basrî’ye göre; Tab‘, kalbin, küfre meyletmek hususunda sanki iman etmeye karşı ölmüş bir hale, bir noktaya varıp ulaşması, demektir.⁶⁰⁶ Küfür ve nifaka pek çok meylettikleri için kalplerine iman ve hidâyet girmez bir hale gelmişlerdir ki, imana dair olan sözü asla dinlemezler ve muharebeye gitmeye hiç razı olmazlar.⁶⁰⁷ Mazeretsiz cihattan kaçınanlar, nail oldukları nimetlerin kıymetini bilip şükrünü ifaya çalışmadıkları için onların kalpleri üzerine küfür ile, dalalet ile mühür vurulmuş, kalpleri ulvi hissiyattan mahrum kalmıştır.⁶⁰⁸ Bu mühürden dolayı hayrı ve iyiliği gerçekleştirme kabiliyetine sahip değillerdir.⁶⁰⁹

Kalpleri mühürlendi; artık anlayıp kavrayamazlar. İmanın, kendisiyle işlerin neticelerinin görüldüğü, kalplerden ve işlerden perdelerin kaldırıldığı bir ışığı vardır. Bu ışık, bunları apaçık göstermektedir. Zira iman bir nurdur, ona yapışan kurtulur. İnkârın ise karanlığı vardır ki bununla apaçık işler gizlenir. Dolayısıyla bu karanlık onun kalbini perdeler. Artık anlayıp kavrayamazlar. Geride kalanlarla beraber oturmaları sebebiyle başlarına gelecek ayıplamayı. Anlayıp kavrama (fıkıh), bir şeyi, benzerine işaret eden manayla bilmektir. Bu karanlık, belirtilen perdeleme sebebiyle eşyanın manalarıyla ve benzerleriyle bilinmesini engellemektedir.⁶¹⁰

⁶⁰⁵ İbn Kesîr, *Tefsirü'l-Kur'ânî'l-Azîm*, 4/172.

⁶⁰⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 16/119.

⁶⁰⁷ Mehmet Vehbi, *Hulâsatü'l-Beyân*, 6/2082.

⁶⁰⁸ Bilmen, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, 3/1315.

⁶⁰⁹ Vehbe Zuhayli, *Tefsirü'l-vecîz*, çev. Hacı İnan (İstanbul: Dua Yayıncılık, 2012), 2/187.

⁶¹⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 6/456.

Onların kalplerine küfür ve nifaklarından dolayı mühür vuruldu. Artık onlar, cihatta ve Hz. Peygamber’e uymada nasıl bir saadet olduğunu, ondan ayrı kalmada ise nasıl bir şekavet (bedbahtlık ve rahmetten mahrumiyet) bulunduğunu anlamazlar.⁶¹¹ Rahatlığı cesaretin itibarına ve cihadın sevabına tercih edenlerdir.⁶¹² Cihattaki faziletleri ve cihatta geride kalmanın ve oturmanın de ne kadar büyük bir eksiklik ve ayıp olduğunu anlayamazlar ve bunu kavramaktan acizdirler.⁶¹³ Onlar böyle yüksek bilgilerden mahrum kalmışlardır.⁶¹⁴

4.4 Tevbe Sûresi 93. Âyet

Âyetin Metni ve Meâli

إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ وَهُمْ أَغْنِيَاءُ رَضُوا بِأَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِ وَطَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

“Sorumluluk ancak, zengin oldukları hâlde senden izin isteyenleredir. Bunlar, geride kalan (kadın ve çocuk)larla birlikte olmaya razı oldular. Allah da kalplerini mühürledi. Artık onlar bilmezler.”

4.4.1 Âyette Yer Alan Bazı Kavramlar

es-Sebîl (السَّبِيل)

Sebîl (سَبِيل); “engebesiz, rahat, dosdoğru yol, hak yol, sağlam yol, yolun ortası, az çok ayak basılıp üzerinde yürünen veya yolun çok kullanılan bölümü,⁶¹⁵ açık yol,⁶¹⁶ çare, sebep⁶¹⁷ manalarına gelir. Çoğulu “Sübül” (سُبُل) şeklindedir.

⁶¹¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/300. Bk. İbn Acîbe, *Bahrü’l-medîd*, 2/414; Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, 1/514.

⁶¹² İbn Âşur, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 10/290.

⁶¹³ Celâluddin el-Mahallî, Celâluddin es-Süyûtî; *Tefsirü’l-Celâleyn*, 255; Vehbe Zuhayli, *Tefsirü’l-vecîz*, 2/187.

⁶¹⁴ Bilmen, *Kur’ân-ı Kerim’in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, 3/1315.

⁶¹⁵ İsfahânî, “s-b-l”, 395.

⁶¹⁶ İbn Manzûr, “s-b-l”, 11/319.

⁶¹⁷ Topaloğlu - Karaman, “esbeleti”, 173.

Sebîl (سَبِيل), Kur’ân-ı Kerîm’de farklı çekimleriyle birlikte 176 yerde geçmektedir.⁶¹⁸ Birkaç tane örnek vermek gerekirse Kur’ân-ı Kerîm’de “Allah’ın yolu,⁶¹⁹ yol veya yolcu,⁶²⁰ meşru yol,⁶²¹ kötü yol,⁶²² çare, imkan,⁶²³ serbestlik, özgürlük,⁶²⁴ insanları Allah’ın yoluna götürücü deliller, işaretler,⁶²⁵ sorumluluk veya vebâl”⁶²⁶ manalarında kullanıldığını söyleyebiliriz. Konumuz olan Tevbe Sûresi 93. âyette de “sorumluluk” manasında kullanılmıştır. Tevbe Sûresi’nde bu bölüm münafıkların durumlarını açıklamaya devam ediyor; eksikleri, hataları belirtiliyor. Asıl sorumluluğun, imkansızlıkta dolayı savaşa katılamayanların değil; zengin oldukları halde bahaneler uydurarak savaşa katılmayanların üzerine olduğu açıklanıyor.

“Ya‘lemûn” (يَعْلَمُونَ)

“Ya‘lemûn” (يَعْلَمُونَ) kelimesi “‘alime” (عَلِمَ) mazi fiilinin muzari çekimidir. Aynı kökten türeyen “‘ilm” (عِلْم) kelimesi sözlükte; “bilmek, bilgi, bilim, bir şeyi gerçek yönüyle kavramak, gerçeğe örtüşen kesin inanç (itikat), bir nesnenin şeklinin zihinde oluşması, nesneyi olduğu gibi bilmek,⁶²⁷ nesnedeki gizliliğin ortadan kalkması, tümel ve tikellerin kavranmasını sağlayan bir sıfat,⁶²⁸ sağlam ve kesin bir biçimde bilmek veya bir şeyi hakikatiyle idrak etmek,⁶²⁹ bilen ile bilinen arasındaki ilişki yahut bilme eyleminin belli bir ifade şekline bürünmüş sonucu, külliyyat ve cüz’iyyatın kendisiyle bilinip anlaşılmasıdır.”⁶³⁰ İlim, cehaletin zıttıdır.⁶³¹

İmam Gazali (ö.505/1111) “İlim eşyanın hakikatini bilmektir.”⁶³² der. Maturîdî ise ilmin; “Her kimde (insan, cin, melek vb.) bulunursa ona (var olsun veya olmasın)

⁶¹⁸ Abdalbâki, “s-b-l”, 341-344.

⁶¹⁹ Âli İmran 3/13, 99, 146.

⁶²⁰ el-Bakara 2/177; en-Nisâ 4/36; el-Enfâl 8/41.

⁶²¹ el-Ankebût 29/29.

⁶²² en-Nisâ 4/22; el-İsrâ 17/32.

⁶²³ Âli İmran 3/97; el-İsrâ 17/42.

⁶²⁴ et-Tevbe 9/5.

⁶²⁵ en-Nisâ 4/88; el-A’raf 7/146.

⁶²⁶ Âli İmran 3/75; et-Tevbe 9/91, 93.

⁶²⁷ İbn Manzur, “‘a-l-m”, 12/417.

⁶²⁸ Cevherî, “‘ilm” 1990; İlhan Kutluer, “İlim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 21 Mart 2021).

⁶²⁹ İsfahânî, “‘a-l-m”, 580.

⁶³⁰ Cürçânî, “‘ilm”, 156.

⁶³¹ İbn Manzur, “‘a-l-m”, 12/417.

⁶³² Gazali, *İhya*, 1/60.

düşünülebilen her şeyin açık ve seçik hale gelmesini sağlayan bir sıfat”⁶³³ olduğunu söylemektedir.

Kur’ân-ı Kerîm’de “ya‘lemûn” (يَعْلَمُونَ) kelimesi 85 yerde geçmektedir.⁶³⁴ Tevbe Sûresi 93. âyette “Bilemezler” (لَا يَعْلَمُونَ) anlamında kullanılmıştır.

4.4.2 Âyetin Sibâk-Siyâk İlişkisi

Âyetin Öncesi ile Münâsebeti

Rasulullah ile birlikte cihada gidin emri geldiğinde imkanı olan zengin kesim izin isteyip kadınlarla, çocuklarla, yaşlılarla, acizlerle birlikte kalmayı yeğlemişlerdi. Bu sebepten ötürü Cenâb-ı Hak onların kalplerini hakkı hakikati anlamayacakları şekilde mühürledi.

Sonraki âyette bedevilerden özür beyan edenler, kendilerine izin verilsin diye geldiler. Allah’a ve Peygamberine yalan söyleyenler ise mazeret bile belirtmeden yerlerinde oturup kaldılar. Bunlardan kafir olanlara ise can yakıcı, elem verici bir azabın erişeceği belirtilmektedir. Allah Teâla, izin istemeden, mazeret belirtmeden yerinde kalanlar veya mazeretsiz izin isteyenleri belirttikten sonra cihada katılmamakta kimlerin mazur sayılacağını beyan etmektedir. Bunlar: Acizler, hastalar, savaşa katılmak için maddi imkanları bulunmayanlar. Allah ve Rasulü’ne karşı samimi oldukları, geride fitne çıkarmayıp insanları savaştan caydırmadıkları takdirde bunlara bir günah ve sorumluluk olmadığı belirtilmiştir. Bunlara ek olarak Rasullullah’a gelip savaşa katılmak için binecek bir şey istedikleri zaman Rasullullah onlara “Sizi bindirecek bir şey bulamıyorum” demişti. Onlarda bu uğurda harcayacakları bir şey bulamadıkları için üzüntüden ağlaya ağlaya geri dönmüşlerdi. İşte bu kimselere de kesinlikle bir sorumluluk ve vebal olmadığı beyan edilmiştir. Bizim de mevzumuz olan bir sonraki âyette asıl sorumluluğun kimlerin üzerine olacağı açıklanmaktadır.

⁶³³ Hanifi Özcan, *Epistemolojik Açıdan İman* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2002), 132.

⁶³⁴ Abdalbâki, “‘a-l-m”, 473-474.

Âyetin Sonrası ile Münâsebeti

Rasulullah (s.a.v.) Tebük Savaşı'ndan döndüğü zaman, münafıklar gelip sahte özürlerle mazeret beyan etmeye başladılar. Allah Teâla âyetlerini indirerek onların yalan beyanlarını ortaya koyup kendilerini rezil etti. Cihattan dönüldüğünde bu münafıklar, kendilerini rahat bırakmaları, ayıplamamaları için Allah'a yemin ediyorlardı. Onlardan yüz çevirip peşlerinin bırakılması emredilmektedir. Çünkü onlar âyetin beyanıyla necistirler. İşledikleri günahlar sebebiyle gidecekleri yer cehennemdir.

Sonraki âyetlerde, Medine'de ve çevresinde oturanlar arasındaki münafıkların yanı sıra çeşitli bölgelerde bedevi Araplardan da münafıkların türediği; bunların inkar ve nifak bakımından daha ileri seviyede oldukları bildirilir. Bedevilerden öyleleri de var ki Allah'a ve ahiret gününe inanırlar. Harcayacaklarını, Allah katında yakınlığa ve Peygamberin dualarını almaya vesile sayarlar. Hadari ve bedevi münafıkların niteliklerinin belirtilmesinin ardından Allah'a ve Rasulüne gönülden bağlı olan muhacir ve ensarın fazileti belirtilerek Allah'ın onlardan razı olduğu ve onlar için, içerisinde ırmaklar akan, içinde ebedi kalacakları cennetler hazırlandığı beyan edilmiştir.

4.4.3 Âyetin Tefsiri

Tevbe Sûresi 93. âyet-i kerimeyi sibâk-siyâk bağlamında daha net anlaşılması için 92.âyetle birlikte ele alacağız.

“Kendilerini bindirip (cepheye) sevk edesin diye sana geldikleri zaman, senin, “Sizi bindirebileceğim bir şey bulamıyorum” dediğin; bu uğurda harcayacakları bir şey bulamadıklarından dolayı üzüntüden gözleri yaş döke döke geri dönen kimselere de bir sorumluluk yoktur. Sorumluluk ancak, zengin oldukları hâlde senden izin isteyenleredir. Bunlar, geride kalan (kadın ve çocuk)larla birlikte olmaya razı oldular. Allah da kalplerini mühürledi. Artık onlar bilmezler.” (et-Tevbe 9/92-93)

Kaynaklarda Tevbe Sûresi 92. âyetin sebab-i nüzûlü rivâyet edilmektedir. Şöyle ki: Mücâhid'e (ö.103/721) göre bu âyet-i kerime Müzeyne kabilesinden "Mukarrinoğulları hakkında nazil olmuştur.⁶³⁵ Zemahşerî (ö.538/1144), bu âyet-i kerime, sefere çıkmak için gerekli teçhizata sahip olmayan, bu konuda yardım isteyen ama onu da bulamayan, Rasulullah'a gelip binek isteyenlerin Ebu Musa el- Eş'ari (ö.42) ve arkadaşları olduğu; gözü yaşlı ağlayan kimselerin ise, Ensar'dan 6 kişi olduğunu söylemiştir.⁶³⁶ Mukatıl b. Süleyman (ö. 150/767) daha ayrıntılı bilgi vererek bu yedi kişinin ismini de zikretmiştir. Ona göre âyet, altısı Ensar'dan olan yedi kişi Beni 'Amr b. Yezid b. 'Avf'dan 'Amr b. 'Abse, 'Alkame b. Yezid, Beni Vafid'den el-Haris, Beni Seleme'den 'Amr b. Hizam, Beni 'Amr b. 'Avf'dan Salim b. 'Umeyr, Beni Neccar'dan 'Abdurrahman b. Ka'b ile 'Abdullah b. Ma'kil el-Müzeni -ki künyesi Ebü Leyla 'Abdullah'tır- hakkında inmiştir.⁶³⁷ Bunlar Rasulullah'a gelerek dediler ki: "Cihad için biz binek hayvanına sahip değiliz! Bunun üzerine Rasulullah da buyurdu ki: "Allah'a kasm ederim ki sizi bindirecek bir şey bulamıyorum. Onlar da ağlayarak döndüler. Cihada katılamamaları onlara çok ağır geldi. Ne bir nafaka/azık ne de bir binek bulabildiler. Allah (c.c.) onların cihada çıkmama konusunda mazur olduklarına dair bu âyet-i kerimeyi indirdi.⁶³⁸

"Sorumluluk ancak, zengin oldukları hâlde senden izin isteyenleredir. Bunlar, geride kalan (kadın ve çocuk)larla birlikte olmaya razı oldular..." Sorumluluk, günah ve vebal ancak, savaşa gitmeye güçleri yetecek kadar zengin oldukları halde, cihattan geri kalmak için senden izin isteyenleredir.⁶³⁹ Yani, ceza ve kınamaya yol açan sorumluluk, hazırlık ve imkanları olup bu sayede cihada çıkabilecekleri halde, çıkmada geri duranların üzerindedir. Bu nedenle bunlar, çıkmamak için Rasulullah'tan izin isteyip mazeret ileri sürdüklerinde doğruyu söylemedikleri için itâbı hak ederler. Çünkü bağlılıkta samimi olan, zorluğa göğüs germekten çekinmez. Bağlılıkta

⁶³⁵ Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 14/421.

⁶³⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/301.

⁶³⁷ Mukatıl, *Tefsir-i Mukâtıl b. Süleyman*, 2/190.

⁶³⁸ Mukatıl, *Tefsir-i Mukâtıl b. Süleyman*, 2/189; Zuhayli, *Tefsirü'l-vecîz*, 2/188.

⁶³⁹ Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 14/421 Bk. Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 11/463; Zuhayli, *Tefsirü'l-vecîz*, 2/188; Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsir*, 1/516.

samimiyetsiz olan ve dürüstlükten ayrılan kimse ise asılsız gerekçelere sarılır.⁶⁴⁰ Bunlar ise cihada katılamayan kadınlarla beraber olmayı kendilerine layık görmüşlerdi.⁶⁴¹ Düşük ve alçaklarla bir arada kalmaya razı olmuşlardır.⁶⁴² Oysa İslam, cesareti övmektedir.⁶⁴³ Bu âyet-i kerime ziyadesiyle onları kınamak ve onların kadınlar gibi olduğunu beyan etmek için tekrar edilmiştir. Çünkü Arapların nezdinde bu şekilde anılıp tavsif edilmek, çok büyük bir alçaklık olarak görülüyordu.⁶⁴⁴ Münafıkların bir daha söz konusu edilmeleri kötü fiillerinden sakındırmanın te'kid edilmesi içindir.⁶⁴⁵ Rabbinin rızasını arayan hakiki müminlerin yanında, cihattan kaçmak için bahaneler bulup girecek delik arayanların vebalden yani sorumluluktan kurtulması mümkün değildir.

“...Allah da kalplerini mühürledi. Artık onlar bilmezler.” Bir önceki âyetin (87. âyet) aksine, bu âyet-i kerimede onların kalplerindeki iz yani mühür Allah’a izafe edilmiştir. Onların kalplerine doğuştan gelen izden başka bir damga vurulduğunu belirtmek için bu şekilde geldiği söylenmiştir.⁶⁴⁶ Tabiatlarındaki zilletten dolayı kahramanca bir harekete cüret gösterememeleri⁶⁴⁷ ve kazandıkları günahlar sebebiyle Allah onların kalplerini mühürlemiştir. Onlar, akıbetlerinin kötü olduğunu bilmezler.⁶⁴⁸ Allah Teâla onları rüsva ederek akıbetlerini düşünebilmekten mahrum bırakmıştır. Artık böyle kalpleri mühürlenmiş, hakikatleri göremez bir hale gelmiş olmalarından dolayıdır ki, cihatta olan dünyevi ve uhrevi menfaatleri takdir edemezler. Halbuki, cihat sayesinde dünyada fetih tecelli eder, düşman hücumundan İslam yurdu kurtulmuş olur. Ahirette de bu yüzden İslam gazileri, şehitleri ebedi nimetlere nail olurlar. İşte bu gibi ulvi gayeleri bilip düşünen kişiler cihada katılmayı kutsal vazife bilirler.⁶⁴⁹ Ama onlar bunu anlayacak idrake sahip değildirler. Zaten özürlerinden dolayı değil, kalplerindeki küfür

⁶⁴⁰ Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî (ö. 465/1072), *Letâifü'l-İşârât*, (Mısır: Hey'et-i Mısıriyye, Şamile Yayın Tarihi: 1431), 2/55.

⁶⁴¹ Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 14/421. Bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 2/55; Zuhayli, *Tefsirü'l-vecîz*, 2/188.

⁶⁴² Muhammed Mahmud Hicazî, *Furkân Tefsiri*, çev. Mustafa Keskin (İstanbul: İlim Yayınları, 1996), 2/525.

⁶⁴³ Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 2/55.

⁶⁴⁴ Zuhayli, *Tefsirü'l-vecîz*, 2/188-189.

⁶⁴⁵ Kurtubî, *Ahkâmî'l-Kur'an*, 8/230.

⁶⁴⁶ İbn Âşur, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 11/6.

⁶⁴⁷ Bilmen, *Kur'an'ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, 3/1319.

⁶⁴⁸ Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 14/421.

⁶⁴⁹ Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, 3/1319.

ve nifaktan dolayı savaşa iştirak etmemişlerdir.⁶⁵⁰ Onların izin istemelerinin, savaştan geri kalmalarının bir sebebinin de hem aşağılığa razı olmaları hem de Allah'ın kendilerini kalplerini mühürleyerek mahrum bırakmış olabileceği, söylenmiştir.⁶⁵¹ Yani, onların cihattan nefret etmelerinin sebebi, Allah'ın kalplerini mühürlemiş olmasıdır.⁶⁵²

Allah Teâla burada “لَا يَعْلَمُونَ” (Bilmezler); ilk âyette (et-Tevbe 9/87) ise, “لَا يَفْقَهُونَ” (Anlamazlar) buyurmuştur. İmam Maturidi bu iki ifade arasındaki farkı şu şekilde açıklamıştır: “Anlayıp kavrama (fikh) bir şeyi başka bir şey vasıtasıyla bilmektir. Bilmek ise (ilm) başka bir şeyin aracılığı olmaksızın bilginin gerçekleşmesidir. Bundan dolayı Allah'a âlîm denilir. Fakat O'na fâkîh denilmesi caiz değildir. Yüce Allah, onların, inat ederek ve büyükenerek bir şeyi, başka bir şey aracılığıyla da kendisi vasıtasıyla da bilmediklerini haber vermiştir.”⁶⁵³

Medeni münafıklar hakkında “Onların kalpleri mühürlenmiştir, o yüzden onlar bu incelikleri anlayamazlar.” diye fıkıhtan yoksun olmakla; bedevi münafıklar hakkında “Allah onların kalplerini mühürlemiştir, o yüzden onlar bilmezler.” diye bilgisizlikle vasıflandırılmışlardır. Çünkü her Arap değil, fakat genelde bedevi ve vahşi olan Arap cinsi küfür ve nifakta daha şiddetlidir. Yaşadıkları bir çeşit çöl hayatının gereği olarak huyları daha sert, daha ilkel olduğundan küfür ve nifakları da daha şiddetli, daha beterdir. Hz. Peygamber'in sohbetlerinden uzak, onun mucizelerini yakından görmekten, kitap ve sünnette bildirilen ibadet ve diğer ahkâmın uygulanış şekline şahit olmaktan yoksun bulunduklarından dolayı tevhit inancının ve peygamberliğin, ahiret akidesinin içyüzünü, inceliğini ve bunlarla ilgili delillerin ayrıntılarını, şer'î hükümlerin kapsam ve sınırlarını tam anlamıyla bilemeyebilirler. Bu gibi konuların özü hakkında bilgisizliğe medenilerden daha ziyade yatkındırlar. Fıkıh konuları şöyle dursun, basit ilmi hallerini bile bilemeyecek bir durumdadırlar.⁶⁵⁴

⁶⁵⁰ Ebu'l -Leys Semerkandî, *Tefsiru'l-Kur'an*, 3/115.

⁶⁵¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/302.

⁶⁵² Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 16/123.

⁶⁵³ Mâturidî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 6/463.

⁶⁵⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/432.

Özetlersek bu mübarek âyetler, münafıkların kalpten iman etmediklerini, cihada iştirak etmeleri konusunda Allah'ın emrine muhalefette bulunduklarını, bu sebeple kalplerinin ne kadar kasvet bağladığını ve kalpleri mühürlenip hakikatleri anlamaktan mahrum kaldığını beyan etmektedir.

4.5 Yûnus Sûresi 74.Âyet

Âyetin Metni ve Meâli

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِ رَسُولًا إِلَىٰ قَوْمِهِمْ فَجَاؤُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا بِهِ مِنْ قَبْلُ كَذَلِكَ نَطْبَعُ عَلَىٰ قُلُوبِ الْمُعْتَدِينَ

“Sonra, onun ardından birçok peygamberi kendi toplumlarına gönderdik. Onlara apaçık mucizeler getirdiler. Fakat onlar önceden yalanlamakta oldukları şeye inanacak değillerdi. İşte biz haddi aşanların kalplerini böylece mühürleriz.” (Yûnus 10/74)

4.5.1 Âyette Yer Alan Kavram

“Bea’snâ” (بَعَثْنَا)

“Ba’s” (بَعَثَ) sözlükte; “göndermek, gönderilmek, salıvermek, yöneltmek, yönlendirmek, ölümden sonra yeniden dirilmek, diriltmek,⁶⁵⁵ ihyâ etmek,⁶⁵⁶ uyarmak, sevk ve teşvik etmek,⁶⁵⁷ bir şeyi harekete geçirmek,⁶⁵⁸ uykudan uyandırmak”⁶⁵⁹ anlamlarına gelir. Âyette geçen “bea’snâ” (بَعَثْنَا) kelimesi, “ba’s” (بَعَثَ) kelimesinin mazi çekimidir. “Biz gönderdik” manasına gelir. Tıpkı Cenâb-ı Hakk’ın

⁶⁵⁵ Halîl b. Ahmed, “ba’s”, 1/147; İbn Manzûr, “ba’s”, 2/116; İbrahim Mustafa vd., “ba’s”, 62.

⁶⁵⁶ Hasîrîzâde, “bea’snâküm”, 1/211.

⁶⁵⁷ Topaloğlu - Karaman, “bea’ssehü”, 33.

⁶⁵⁸ İsfahânî, “b-a’s”, 132.

⁶⁵⁹ Vâî, *Vankulu Lugatı*, 1/303; Yusuf Şevki Yavuz, “Ba’s”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 17 Mayıs 2021).

şu âyetinde olduğu gibi: *وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولًا* “Andolsun biz, her ümmete bir peygamber gönderdik.” (en-Nahl 16/36)

Ba‘ş kelimesi İslami literatürde asıl ve en yaygın olarak, “kıyamet gününde Allah’ın ahiret hayatını başlatmak üzere ölüleri yeniden canlandırması, onları kabirlerinden çıkararak hayata göndermesi”⁶⁶⁰ anlamında kullanılır.

Râgıb el- İsfahânî, Müfredât’ında “Ba‘ş” (بَعَثَ) kelimesini biraz daha tafsilatlandırarak “Beşerî” ve “İlâhî” olmak üzere ikiye ayırmıştır. Beşerî Ba‘ş; “deveyi sürmek, insanı bir iş için göndermek” gibi manalara gelir. İlâhî Ba‘ş da ikiye ayrılır: Birincisi; “şahısları, cinsleri ve türleri yoktan var etmektir.” Bu sadece Yüce Yaratıcıya mahsustur; kimsenin buna gücü yetmez. İkincisi; “ölüleri diriltmektir.” Bu genelde Yüce Allah'a mahsus olmakla beraber Hz. İsa ve benzeri bazı Allah dostlarının da hususiyetlerinden biri olmuştur. Yüce Allah’ın şu sözü bu anlamdadır: *فَهِذَا يَوْمُ الْبَعْثِ* “İşte bu yeniden dirilme günüdür.” (er-Rûm 30/56).⁶⁶¹

Yûnus Sûresi 74. âyette “göndermek” anlamında kullanılmıştır. Allah Teâla, Hz. Nûh (a.s.) peygamberden sonra da toplumlara elçiler göndermiştir.

4.5.2 Âyetin Sibâk-Siyâk İlişkisi

Âyetin Öncesi ile Münâsebeti

Sûrenin ana konuları olan Allah’ın birliği, peygamberlerin O’nun elçileri olduğu ve ahiret hayatında dünyadaki davranışların karşılığının görüleceği inançlarıyla ilgili kanıtlara yer verildikten sonra, bazı peygamberlerin tevhit mücadelelerinden ve buna karşı inatla direnenlerin akıbetlerinden örnekler getirilmekte, somut olaylardan yola çıkılarak daha önce üzerinde durulan konular hakkında düşünme fırsatı sağlanmaktadır.⁶⁶²

⁶⁶⁰ Yavuz, “Ba‘ş”; Cürcânî, “Ba‘ş”, 54.

⁶⁶¹ İsfahânî, “b-a‘-ş”, 132.

⁶⁶² Karaman vd., *Kur’ân Yolu Tefsiri*, 3/123.

Biraz daha ayrıntılı ele alırsak; Allah Teâlâ bu sûreye “الر” hurûf-u mukatta‘ası ile başlayarak bunların hikmet dolu Kur’ân’ın âyetleri olduğunu belirtmiştir. İçlerinden birinin Allah tarafından Peygamber olarak görevlendirilmesinin müşrikler tarafından şaşkınlıkla karşılanıp bunun apaçık bir sihir olduğu iftirasını attıklarını beyan etmiştir. Müşriklerin bu tür şaşkınlığından Yûnus Sûresi’nden önce nazil olan Sâd (38/4) ve Kâf (50/2) Sûrelerinde de söz edilmiş, ayrıca Hz. Nûh ile Hz. Hûd’un muhataplarına da nispet edilmiştir (el-A‘râf 7/63,69).⁶⁶³ Ardından Cenâb-ı Hak, kendi varlığını ve birliğini kanıtlayan delilleri sıralayarak muhataplarını kendine imana ve düşünmeye sevk etmekte, iman edip salih amel işleyenlerle inkarcıların dünyadaki davranışlarına ve ahiretteki durumlarına dair tasvirler yapılmaktadır.

Mevzumuz olan 74. âyette Allah Teâlâ geçmiş ümmetlerin kendilerine gönderilen Rasulleri yalanladıklarını ve sonucunda kalplerinin nasıl mühürlendiğini anlatmaktadır. 13. âyet-i kerimede Cenâb-ı Hak, *“Andolsun, sizden önceki nice nesilleri peygamberleri, kendilerine apaçık deliller getirdikleri halde (yalanlayıp) zulmettikleri vakit helak ettik. Onlar zaten inanacak değillerdi. İşte biz suçlu toplumu böyle cezalandırırız.”* (Yûnus 10/13) buyurarak Peygamberleri yalanlayanların sonlarının nice olduğunu bildirmekte, takınılan tavırların bir olduğunu göstermektedir. Kendilerine apaçık âyetler okunduğunda ahirete iman etmeyenlerin, Peygamberden onu değiştirmesini istedikleri; Peygamberin de *“Onu kendiliğimden değiştirmem benim için olacak şey değildir. Ben ancak bana vahyolunana uyarım. Eğer Rabbime isyan edecek olursam, elbette büyük bir günün azabından korkarım. Eğer Allah dileseydi, ben size onu okumazdım, Allah da size onu bildirmezdi. Ben sizin aranızda bundan önce bir ömür yaşadım. Hiç düşünmüyor musunuz?”* (Yûnus 10/15,16) şeklinde cevap vermesi istenmektedir.

Allah Teâlâ dünya hayatının geçici olup asıl önemli olanın ahiret hayatı olduğunu izah etmek için dünya hayatını gökten yağan yağmura benzeterek sûreye devam etmektedir. Yağmur yağdığında yeryüzü çeşitli nimetlerle süslenir, bereketlenir, insanlar ve hayvanlar o nimetlerden faydalanır. Hiç beklenmedik bir zamanda öyle bir afet gelir

⁶⁶³ Bekir Topaloğlu, “Yûnus Sûresi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 27 Mayıs 2021).

ki, mahsullerin tamamı helak olur. Allah Teâlâ bu örneği vererek dünyanın da bir gün yok olup gideceğine vurgu yapmış ve insanları geçici dünya hayatına aldanıp ebedi olan ahiret hayatı için çalışmayı ihmal etmemeleri hususunda uyararak güzel iş yapanlara karşılık olarak daha güzeli ve daha fazlası; kötü işler yapanlara ise sadece misliyle verileceği belirtilmiştir.

Sûrenin devamında Allah'tan başka yaratıcının bulunmayacağı belirtilerek şirk reddedilmektedir. Kur'ân Allah tarafından indirilmiş olup asla başkası tarafından uydurulmayan önceki vahiyleri tasdik eden ilahi kitaptır. Güçleri yetiyorsa Kur'ân'a benzer bir sûre getirmeleri konusunda meydan okunmaktadır.

39. âyet-i kerimede tekrar kendilerinden öncekilerin de peygamberleri ve indirilen kitapları yalanladıkları ve sonunda hezimete uğradıkları anlatılmaktadır. Daha sonra Efendimiz'e (s.a.v.) hitap edilerek bütün gayretlerine rağmen sağirlara ses duyuramayacağı ve körlere yol gösteremeyeceği bildirilmekte, bununla beraber Allah'ın hiç kimseye zulmetmediği, fakat insanların kendilerine zulmettikleri beyan edilmektedir. Nitekim kalplerin mühürlenmesi de insanın kendi kendine zulmetmesi ile meydana gelmektedir. Ardından her ümmete bir peygamber gönderildiği ve peygamber gelip tebliğini yaptığı zaman aralarında adaletle hükmedip kimseye zulmedilmeyeceğinden bahsedilir. Daha sonra Kur'ân'ın Rabbimizden bir öğüt, kalpler için bir şifa, inananlar için yol gösterici bir rehber ve rahmet kaynağı olduğu vurgulanmaktadır. Ne yerde ne de gökte, zerre ağırlığınca, hatta zerreden daha küçük veya büyük olsun, hiçbir şeyin Allah'tan uzak ve gizli olmasının muhal olacağı ve hepsinin Levh-i Mahfuz'da yazılı olduğu belirtilmiştir.

Devam eden âyetlerde Allah'a ortak koşanların şirklerinden bir başka çeşidi sergileniyor. Yalan bir iddiada bulunarak, Allah'ın çocuğu olduğunu söylüyorlar. Ehl-i kitaptan bazıları da onların bu iddialarına katılmıştı. Fakat Yüce Allah'ın asla çocuk edinmediği, Allah'ın sadece kulunun olabileceği vurgulanmaktadır. Bu cevaplarda ileri sürülen delillerin ardından peygamberler tarihinden de bazı olaylara değinilmekte,

tarihi olguların eğitici yönü öne çıkarılarak anlatılmakta ve anlatılması istenmektedir.⁶⁶⁴

Yüce Allah önceki âyetlerde kendisinin birliğini gösteren delilleri ve Rasulullah (s.a.v.) ile Mekke kafirleri arasında geçen olayları anlattıktan sonra, burada Rasulullah'ı teselli etmek için peygamberlerin kıssalarından bazılarını anlattı ki Rasulullah (s.a.v.) onlara uysun da karşılaştığı sıkıntı ve güçlükler kendisine hafif gelsin. Yüce Allah burada üç kıssa anlattı: Birincisi: Hz. Nûh'un (a.s.), kavmi ile olan kıssası. İkincisi: Hz. Musa ve Harun'un (a.s.) azgın Firavun ile olan kıssaları. Üçüncüsü: Hz. Yûnus'un (a.s.) kavmi ile olan kıssası. Ders alan kimse için her kıssada büyük bir ibret vardır. Düşünen kimse için de güzel bir öğüt vardır.⁶⁶⁵ Bütün bu anlatılan kıssalarla Rasulullah (s.a.v.) teselli edilmekte, O'na zafer vadedilmekte, müminlerin de kendilerinden önceki inananları örnek alması teşvik edilmektedir.

Hz. Nûh'un (a.s.) kıssası burada Yûnus Sûresi'nin ifade akışına yardımcı olmakta, katkılarda bulunmaktadır. Evvela uyarıcı olarak gönderilen bir Rasul'un gönderilmesinden dolayı duyulan hayret ve şaşkınlığı reddetmekte, ondan sonra da Kur'an-ı Kerim'in bir öğüt ve bir hidâyet olduğu meselesine de açıklık kazandırmaktadır. Diğer taraftan şüpheleri ortadan kaldırmak suretiyle kalpler için şifa olması hususuna da açıklık getirmektedir. Aynı zamanda bu kıssa, mümini kafilere karşı takınılacak sağlıklı tavırlar hususunda da eğitmektedir.

Sûrenin akışı içinde 74. âyette de Hz. Nûh'tan sonraki peygamberlere kısa ve özet olarak değiniliyor. Onların, insanlara getirdikleri belgeleri, mesajları ve mucizeleri ilahi mesajı yalanlayıcı sapıkların nasıl karşıladıklarına işaret ediliyor.⁶⁶⁶

Âyetin Sonrası ile Münâsebeti

Yukarıda geçen âyetlerle, inkar, kin, hırs, bencillik ve bağnazlıkta zirve yapan Mekke müşrikleri ve sonra da inkarcı her grup uyarılarak Nûh kavminin hazin akıbeti örnek

⁶⁶⁴ Bayraklı, *Kur'an Tefsiri*, 9/5.

⁶⁶⁵ Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsir*, 1/551.

⁶⁶⁶ Kutub, *fî Zilâli'l-Kur'an*, 5/553.

olarak gösterilmiştir. Devamındaki âyetlerle de tarihin tekerrür ettiğine, sünnetullah gereği ilahi hükmün değişmediğine delalet eden Hz. Musa (a.s.) ile Firavun kıssası önemli bölümleriyle açıklanmaktadır. Hz. Nûh'un (a.s.) arkasından gönderilen Peygamberlerden sonra da Hz. Musa ve Hz. Harun'u Mısır Kralı Firavun'a ve kavminin ileri gelenlerine, onların doğruluklarını gösteren delil ve mucizelerle gönderilmiştir. Fakat Firavun ve etrafındakiler, Hz. Musa ve Hz. Harun'un hak yola davetlerini kabul etmeyi gururlarına yediremediler. Böylece Rablerini inkar ederek suçlu bir kavim oldular.⁶⁶⁷ İsrailoğullarının ise Mısır'da maruz kaldıkları sıkıntılı günlerin sonunda, Allah'a güvenip dayandıklarından ferahlatıcı günlerin geldiği hatırlatılarak müminlerin ancak Allah'a güvenip dayanmaları istenmekte ve başarının, kurtuluşun haktan yana olanların yüzüne güleceğine işaret edilmektedir.⁶⁶⁸

Bu sûrenin konuları bağlamında ele alınan Hz. Musa'nın kıssası, yalanlama ve meydan okuma aşamasında ele alınıyor. Burada Mekke'deki müşriklerin Peygamberimiz'e (s.a.v.) karşı tutumları ile o zamandaki müşriklerin tutumu arasında ve Peygamberlerin etrafında bulunan müminler ile o zamanki mümin azınlığın tutumu arasındaki benzerliklere dikkat çekilmiştir.⁶⁶⁹

Sûrenin devamında Kur'ân tebliğinden haberdar olan insana hitap edilerek eğer tereddüt içinde bulunuyorsa önceki vahiyleri bilen dürüst kimselere sorması, böylece Kur'ân'ın vahiy ürünü olduğunu anlaması tavsiye edilmekte,⁶⁷⁰ burada Hz. Peygamber'e hitap edildiği,⁶⁷¹ söylenmektedir. *“Ey Muhammed, eğer sana bildirdiğimiz şeylerin gerçekliğinden şüphede isen, senin zamanında yetişen ehl-i kitabın takva sahibi olanlarına sor.”* (Yûnus 10/94).⁶⁷² Devamında, ısrar ve inatları yüzünden Allah'ın kendileri hakkında hüküm verdikleri, kendilerine bütün mucizeler gelse bile iman etmeyecekleri belirtilmektedir. Hz. Yûnus'un (a.s.) kavmi istisna tutularak *“Keşke azabı görmeden iman edip, imanı kendisine fayda veren bir tek memleket halkı olsaydı.”* (Yûnus 10/98) temennisinde bulunulmuştur. Allah, azabını

⁶⁶⁷ Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 15/154-155.

⁶⁶⁸ Yıldırım, *Asrın Kur'ân Tefsiri*, 6/2748.

⁶⁶⁹ Kutub, *fî Zilâli'l-Kur'ân*, 5/553.

⁶⁷⁰ Topaloğlu, “Yûnus Sûresi”.

⁶⁷¹ Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 15/200.

⁶⁷² Ayrıntılı bilgi için bk. Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 15/200.

akıllarını kullanmayanlara verdiği ve Allah bir zarar verecek olursa, onu O'ndan başka giderebilecek kimsenin olmadığı, eğer Allah bir hayır dilerse de O'nun lütfunu engelleyebilecek kimsenin olmadığı vurgulanmaktadır.

Sûre, Kur'ân'ın "hikmet dolu bir kitap" olduğu belirtilerek başlamıştı. Sonunda da Efendimize (s.a.v.), bütün insanlara hitap ederek Rablerinden kendilerine hak dini anlatan Kur'ân'ın geldiğini, artık kim onu kabul ederse kendi lehine, kabul etmeyenin ise kendi aleyhine davranmış olacağını ve kendisinin insanların hidâyetinden sorumlu tutulmayacağını söylemesi emredildikten sonra şu âyetle sona ermektedir: "(Ey Muhammed!) Sana vahyolunana uy ve Allah hükmünü verinceye kadar sabret. O, hüküm verenlerin en hayırlısıdır."⁶⁷³

4.5.3 Âyetin Tefsiri

Allah Teâla, Hz. Nûh (a.s.) ile kavminin kıssasını beyan ettikten sonra diğer rasullerin ümmetlerine nazarları çekerek şöyle buyurmuştur: "*Sonra, onun ardından birçok peygamberi kendi toplumlarına gönderdik...*" Rabbimiz, rahmeti gereği, Nûh (a.s.) peygamberden sonra da toplumlara elçiler göndermiştir.⁶⁷⁴ Yüce Allah, Hz. Nûh'tan (a.s.) sonra Hûd'u, Salih'i, İbrahim'i, Lut'u, Şuayb'ı İsmail'i, İshâk'ı, Yakub'u (a.s.) kavimlerine peygamber olarak göndermiştir.⁶⁷⁵ Kendi topluluklarına, yani her topluluğa bir peygamber gönderilmiştir. Bütün peygamberleri topluca değil, onları peş peşe ve tek tek göndermiştir.⁶⁷⁶ Peygamberlerin çokluğu hem zat hem de vasıf açısından yücelik manası taşıdığı;⁶⁷⁷ Allah'ın her peygamberi ise sadece kendi kavmine gönderdiği bildirilmiştir. Mesela Hûd'u (a.s.) Âd'a, Salih'i (a.s.) Semûd'a, İbrahim'i (a.s.) Babilliler'e, Şu'ayb'ı (a.s.) Eykeliler ile Medyenliler'e ve Kur'ân'da anlatılan ve anlatılmayan başka peygamberleri de kendi kavimlerine göndermiştir.⁶⁷⁸ Kur'ân-ı Kerîm'de bu peygamberlerin hayatına ve ibretli olaylara sık sık temas

⁶⁷³ Yûnus 10/109.

⁶⁷⁴ Yılmaz, *Tebyînu'l-Kur'ân*, 4/570.

⁶⁷⁵ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/360. Bk. Kurtubî, *Ahkâmi'l-Kur'ân*, 8/365; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 17/286; Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 15, 154; Ebu'l-Leys Semerkandî, *Tefsiru'l-Kur'ân*, 3/182; Celâluddîn el-Mahallî, Celâluddîn es-Süyûtî, *Tefsirü'l-Celâleyn*, 278; Yahya es-Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, 3/335.

⁶⁷⁶ Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 7/105.

⁶⁷⁷ Bursevî, *Rûhû'l-beyân*, 4/60.

⁶⁷⁸ Bursevî, *Rûhû'l-beyân*, 4/60.

edilmesi, önce Mekke müşriklerini uyarmaya, sonra da yaşamakta olan her inkarcı millet ve topluluğun akıl ve idrakine seslenmeye ve geçmişten öğüt ve ibret almalarına yönelik bir tavsiyedir.⁶⁷⁹

“Onlara apaçık mucizeler getirdiler.” Allah Teâla her kavme Peygamber göndermiş emir ve yasaklarını peygamberleri vasıtasıyla kendilerine bildirmiştir.⁶⁸⁰ Peygamberleri onlara, Allah’ın elçileri olduklarını gösteren ve söylediklerinin gerçek olduğunu ortaya koyan apaçık mucize ve deliller getirdiler.⁶⁸¹ Âyet-i kerimedeki “beyyinât” (بَيِّنَات) kelimesinin birkaç manaya gelebileceği söylenmiştir: Birincisi: Peygamberlerin dile getirdikleri risalet ve nübüvvet davasına dair deliller ve kanıtlar. İkincisi: İnsanların sakınmaları ve yapmamaları gereken şeylerin beyanı. Üçüncüsü: Peygamberlerin kendi kavimlerine haber verip bildirdikleri azabın onlara dünyada geleceği.⁶⁸²

“Fakat onlar önceden yalanlamakta oldukları şeye inanacak değillerdi.” Âyet-i kerimenin bu beyanı A’râf Sûresi 101. âyette de geçmişti. İlgili bölümde izah etmeye çalışmıştık. Burada da kısaca ele almak gerekirse şunları söyleyebiliriz. Burada o inkarcılar, küfre sıkı sıkı yapıştıkları ve bunda ısrar ettikleri için, iman etmeleri muhal denilecek kadar zordu. Kendilerine peygamber gönderilmeden önce hakkı yalanlayan cahiliye ehli idiler. Peygamber gönderilmeden önceki halleri ile sonraki halleri arasında hiçbir değişiklik olmadı; sanki kendilerine hiç peygamber gönderilmemiş gibi davrandılar. Zemahşerî, burada, kafirlerin peygamber gönderilmesinden evvel hakkı inkar edici oluşlarından ziyade, açık belgeler gelmeden evvelki inkarları kastedildiğini⁶⁸³ söylemiştir. Bir başka mana: Kendilerine mucizeler geldikten sonra da tıpkı bu mucizeler gelmezden önce olduğu gibi yalanlamalarına devam ettiler, mucizeler onları intikamından vazgeçirmedi⁶⁸⁴ ki bu apaçık deliller onların kendi istekleri üzerine gelmiş olmasına rağmen yine inanmadılar. Zaten onların adeti budur,

⁶⁷⁹ Yıldırım, *Asrın Kur’ân Tefsiri*, 6/2748.

⁶⁸⁰ Ebu’l- Leys Semerkandî, *Tefsiru’l Kur’ân*, 3/182.

⁶⁸¹ Taberî, *Câmiü’l- beyân*, 15/154; Bursevî, *Rûhü’l- beyân*, 4/60.

⁶⁸² Mâturîdî, *Te’vilâtü’l- Kur’ân*, 7/105.

⁶⁸³ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/361.

⁶⁸⁴ Kutub, *fî Zilâli’l- Kur’ân*, 5/553.

kendi istekleri üzerine gelen âyetlere de inanmazlar.⁶⁸⁵ Allah Teâla başka bir âyetle şöyle buyurur: “*Biz onların kalplerini ve gözlerini ters döndürürüz de ilkin ona iman etmedikleri gibi (mucize geldikten sonra da inanmazlar) ve yine onları azgınlıkları içinde bırakırız da bocalar dururlar.*” (el-En‘âm 6/110).

Allah Teâla âyetin sonunda “*İşte biz haddi aşanların kalplerini böylece mühürleriz.*” buyuruyor. Kalbin mühürlenmesi Rabbimizin bu konudaki yasası (sünnetullah) olan sebepler dairesinde gerçekleşmektedir. Bu âyetle bahsedilen mühürlenme olayının sebepleri hakkında müfessirlerimiz; şüphe ve gurur hastalığına kapılmak, kat kat işlenilen günahlar, Allah’a karşı isyan edip emirlerini tanınamamak,⁶⁸⁶ haddi aşmak,⁶⁸⁷ getirmiş oldukları bütün kanıtlara rağmen düşmanca Peygamberlerini yalanlamak, inatları veya çıkarları uğruna hakikati kabullenmeye bir türlü yanaşmamak⁶⁸⁸ gibi sebepleri söylemişlerdir. Allah’ın ezeli olan yasasına uygun olarak sahibi tarafından kapatılan kalbe Yüce Allah mühür vurur. Onu dondurur ve taşlaştırır. Artık o hiçbir mesajı algılayamaz ve kabullenemez. Doğal olarak bu işlem Yüce Allah’ın baştan bu kalplerin doğru yola ulaşmalarını engellemek istediği anlamına gelmez. Bu Allah’ın bir yasasıdır. Şartlarını gerçekleştirdiği her yerde yürürlüğe girer.⁶⁸⁹

Âyeti öncesiyle birlikte ele alırsak; Hz. Nûh’tan sonra daha birçok elçi, toplumlarına gönderilmiş, peygamberliklerini belgeleyen kanıtlarla onlar, kavimlerinin karşısına çıkmışlar ama bütün kanıtlara rağmen kavimleri kendilerini yalanlamış. Çünkü Hz. Nûh’u (a.s.) yalanlayan insanlar Hz. Nûh’tan (a.s.) sonra gelen peygamberlere iman edecek değillerdi. Zira Nûh kavminin yakalandığı şüphe ve gurur hastalığı onlarda da vardı. Bu ters tutumları gönüllerinin mühürlenmesine, duygusuz, anlayışsız insanlar olmalarına sebep olmuştur. Yüce Allah: “*İşte biz haddi aşanların kalplerini böylece mühürleriz.*” cümlesiyle peygamber sözü dinlemeyenlerin yüreklerinin katılaşacağını; duygusuz, düşüncesiz ve anlayışsız insanlar olacaklarını; davranışlarının bu duruma düşmelerine neden olduğunu belirtmiştir.⁶⁹⁰ Peygamberlerini yalanlayan böyle

⁶⁸⁵ Mâturidî, *Te‘vilâtü’l- Kur‘ân*, 7/105.

⁶⁸⁶ Taberî, *Câmiü’l- beyân*, 15/154; Yahya es-Semerkandî, *Bahru’l-ulûm*, 3/335.

⁶⁸⁷ Yahya es-Semerkandî, *Bahru’l-ulûm*, 3/335.

⁶⁸⁸ Karaman vd., *Kur‘ân Yolu*, 3/124.

⁶⁸⁹ Kutub, *fî Zilâli’l- Kur‘ân*, 5/553.

⁶⁹⁰ Süleyman Ateş, *Yüce Kur‘ân’ın Çağdaş Tefsiri* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 2014), 4/243.

kavimlerin kalpleri, işledikleri günahlar sebebiyle mühürlendiği gibi, Rablerine karşı isyan edip emirlerini tanımayanların kalpleri de yine isyanlarının cezası olarak mühürlenerek artık gerçeği anlayamaz olurlar.⁶⁹¹ O yüzden âyetin bu beyanı hem öncekileri hem de daha sonra gelenleri kapsamına alır.⁶⁹² İbn Kesir'e göre; nasıl ki Allah Teâla onların kalplerini mühürlemiş ve önceki yalanlamaları sebebiyle iman etmemişlerse aynı şekilde Allah Teâla onlardan sonraki benzerlerinin kalplerini de mühürler. Ve elem verici azabı görünceye dek iman etmezler.⁶⁹³

Kalplerin katılaştırılması psikolojik bir haldir. Bu hal, Allah'ın kanunları çerçevesinde meydana gelir. Fiili yapan Allah'tır ama sebep olan insandır. Kalplerin mühürlenmesi ve damgalanması, sahiplerinin muhatap olduğu anlayıştan engellenmesi anlamında olan mecazi bir ifadedir. Zemahşerî de, buradaki mühürleme onların inat ve katıllıklarından kinayedir, çünkü onu Allah'ın yüz üstü bırakması (hizlân) takip eder. Zira Allah Teâlâ, onlara aşırı gitme isnat etmiş ve kendilerini onunla nitelediğini,⁶⁹⁴ belirtmiştir.

Elhasıl, Allah Teâla bu âyet-i kerimede peygamberleri ne kadar mucize gösterse de kafirlerin peygamber gönderilmeden önce yaptıkları bütün aşırılıklarına devam ettiğini, inkarlarından vazgeçemediklerini belirtmektedir. Fısk, fücür ve dalalette haddi aşmalarından ve inkarda ısrarlarından dolayı kalpleri mühürlenmiştir.

4.6 Nahl Sûresi 108. Âyet

Âyetin Metni ve Meâli

أُولَئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَسَمِعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ

“İşte onlar, Allah'ın; kalplerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlediği kimselerdir. İşte onlar gafillerin ta kendileridir.”

⁶⁹¹ Taberî, *Câmiü'l- beyân*, 15/154.

⁶⁹² Çelik, *Hakkın Daveti*, 2/516.

⁶⁹³ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-Azîm*, 4/248; Celâluddin el-Mahallî, Celâluddin es-Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, 278.

⁶⁹⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/360-361.

4.6.1 Âyette Yer Alan Kavram

“el-Gâfilûn” (الْغَافِلُونَ)

“Ġ-f-l” (غَفَلَ) fiili “bir şeyi terk etti, gözden kaçırdı, unuttu veya ihmal etti”⁶⁹⁵ manalarında kullanılır. “Ġ-f-l” (غَفَلَ) fiilinin iki tane mastarı vardır. Bunlar; “Ġaflet” (غَفْلَةً) ve “Ġufûl” (غُفُولٌ). Sözlükte; “bir şeyi terk etmek,⁶⁹⁶ ihmal etmek,⁶⁹⁷ düşünce, ihtiyat, tedbir ve uyanık olma konusundaki zafiyetten dolayı dikkatsiz, dalgın, ihmalkâr ve unutkan olmak”⁶⁹⁸ manalarına gelir. İstılâhî manası ise; “nefsin, arzu ettiği şeye tabi olması, akla/hatıra getirememek, tembellik ile vakti boş geçirmektir.”⁶⁹⁹

“el- Ġâfilûn” (الْغَافِلُونَ) kelimesi; sülâsî birinci baktan gelen “ġ-f-l” (غَفَلَ) fiilinin ism-i fâil kalıbının⁷⁰⁰ cem'idir. Sözlükte “dikkat etmeyen, gözden kaçırın, ihmali sebebiyle işlerin farkına varamayan kimse” anlamına gelir. Kur'ân-ı Kerîm'de ise ġâfil, “şükür yerine nankörlüğü benimseyen, Allah'ın önünde boyun eğmeyi, O'na teslim olmayı reddeden, zamanlarını oyun, eğlence ile geçirip ahireti hiç düşünmeyen dikkatsiz, hafifmeşrep kimselere isim olmuştur.”⁷⁰¹

Kur'ân'da ġaflet kavramı fiil ve isim türevleriyle toplam 35 âyette geçmektedir.⁷⁰² Kur'ân-ı Kerîm'de ġaflet kavramının geçtiği sûreler ve âyetler şunlardır: el-Bakara 2/74, 85, 140, 144, 149; Âl-i İmrân 3/99; en-Nisâ 4/102; el-En'âm 106, 131, 132; el-A'râf 7/136, 146, 172, 179, 205; Yûnus 10/7, 29, 92; Hûd 11/123; Yûsuf 12/3, 13; İbrâhîm 14/42; en-Nahl 16/108; el-Kehf 18/28; Meryem 19/39; el-Enbiyâ 21/1, 97; el-Mû'minûn 23/17; en-Nûr 24/23; en-Neml 27/93; el-Kasas 28/15; er-Rûm 30/7; Yâsîn

⁶⁹⁵ Halîl b. Ahmed, “ġ-f-l”, 3/286; İbn Manzûr, “ġ-f-l”, 11/497; Cevherî, “ġ-f-l”, 5/1782.

⁶⁹⁶ İbn Manzûr, “ġ-f-l”, 11/497. Bk. Cevherî, “ġ-f-l”, 5/1783; Âsım Efendi, “ġ-f-l”, 5/ 4675.

⁶⁹⁷ İbn Manzûr, “ġ-f-l”, 11/497.

⁶⁹⁸ İsfahânî, “ġ-f-l”, 609. Bk. Âsım Efendi, “ġ-f-l”, 5/4675; Hasîrîzâde, “ġafletin”, 2/121.

⁶⁹⁹ Cürçânî, “ġaflet”, 167.

⁷⁰⁰ İbn Manzûr, “ġ-f-l”, 11/499; Âsım Efendi, “ġ-f-l”, 5/4676.

⁷⁰¹ Toshihiko İzutsu, *Kur'ân'da Tanrı ve İnsan*, çev. M. Kürşat Atalar (İstanbul: Pınar Yayınları, 2017), 344.

⁷⁰² Abdülbâkî, “ġ-f-l”, 503.

36/6; el-Ahkâf 46/5; Kâf 50/22. Kur’ân-ı Kerîm’de sadece iki âyette⁷⁰³ “el- Ġâfilûn” (الْغَافِلُونَ) kalıbında gelmiştir.

وَلَقَدْ دَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِّنَ الْجِنَّ وَالْإِنسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ

“Andolsun biz, cinler ve insanlardan, kalpleri olup da bunlarla anlamayan, gözleri olup da bunlarla görmeyen, kulakları olup da bunlarla işitmeyen birçoklarını cehennem için var ettik. İşte bunlar hayvanlar gibi, hatta daha da aşağıdırlar. İşte bunlar gafillerin ta kendileridir.” (el-A‘râf 7/179).

أُولَئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَصَمَّعَهُمْ وَأَبْصَرَهُمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ

“İşte onlar, Allah ‘ın; kalplerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlediği kimselerdir. İşte onlar gafillerin ta kendileridir.” (en-Nahl 16/108).

4.6.2 Âyetin Sibâk-Siyâk İlişkisi

Âyetin Öncesi ile Münâsebeti

Sûrenin muhtevası ile nazil olduğu dönem arasında sıkı bir bağlantının bulunduğu görülmektedir. İslamiyet’in ilk muhatapları olan Mekke müşrikleri, on yılı aşkın bir süre içinde Hz. Peygamber’e ve ashabına yönelik saldırgan tutumlarını sertleştirerek devam ettirmiş, bunun sonucunda Habeşistan’a, ardından Medine’ye hicret başlamıştı. Mekke’de kalanlar ise hayatlarını çetin şartlar altında sürdürmeye çalışıyordu. Kur’ân, geçmiş peygamberlerden örnek göstererek hak dine karşı çıkanların dünyada yenilgiye uğrayıp yok olacağını, ölümden sonra da mutsuz bir hayat yaşayacağını haber veriyor; müşrikler ise bu tehditlerin ne zaman gerçekleşeceğini alaylı ifadelerle soruyordu.⁷⁰⁴ Müşrikler, “Kıyamet yaklaştı.”⁷⁰⁵ âyeti nazil olduğunda bunu alay konusu yaparak Hz. Peygamber’e “Söylediklerin doğruysa, bizi korkuttuğun azap gelsin de görelim.”

⁷⁰³ el-A‘râf 7/179; en-Nahl 16/108.

⁷⁰⁴ M. Kâmil Yaşaroğlu, “Nahl Sûresi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 03 Haziran 2021).

⁷⁰⁵ el-Kamer 54/1.

demişlerdi. Allah Teâlâ bu sûreye “*Allah’ın emri geldi. Onu istemekte acele etmeyin.*” buyruğu ile başlayarak kıyametin mutlaka kopacağını, ahiret gününde herkesin huzuru ilahide hesaba çekileceğini ve hak edenlerin cezalarını bulacaklarını bildirmiştir.⁷⁰⁶

Sûrenin devamında Allah Teâlâ müşriklerin kendisine ortak koştukları şeylerden uzak ve yüce olduğunu; kendisinden başka ilah olmadığını ve insanları uyarmaları için gerekli emirleri muhteva eden vahiyleri melekler aracılığı ile peygamberlerine gönderdiğini belirtmiştir. Ardından Cenâb-ı Hakk’ın varlığının, birliğinin ve kudretinin kainattaki delilleri sıralanmıştır. Ahiret hayatına inanmayanların kalplerinin inkar ve kibir ile dolu olduğu; kıyamette hem kendilerinin hem de bilgisizce saptırdıkları kişilerin günahlarının bir kısmını yüklenecekleri ve bu yüklendikleri şeylerin ne kadar kötü olduğu vurgulanmaktadır. Kıyamet günü Allah’ın onları rezil edeceği ve onlara “*Uğrunda mücadele ettiğiniz ortaklarım nerede?*” sorusunu soracağı; sonlarının ise içinde ebedi kalacakları cehennem olduğu belirtilmektedir. Vahye karşı direnenlerin ölüm sonrası durumu tasvir edildikten sonra, ona inananların durumları tasvir edilmektedir. Onların içinden nehirler akan Adn cennetlerine girecekleri belirtilmiştir.

Sûrenin bundan sonraki kısmında yine şirk inancı eleştirilmekte, tek olan Allah’a inanıp yalnız O’ndan korkulması gerektiği belirtilmektedir. İnsanın bir sıkıntı ile karşılaştığında Allah’a sığındığı, sıkıntısı Allah tarafından giderilince tekrar O’na şirk koştığı ifade edilmektedir. Cahiliye Araplarının kız babası olmayı kendilerine yakıştırmadıkları halde melekleri Allah’ın kızları olduğunu ileri sürdükleri belirtilmekte, ahirete imanın önemine bir kez daha değinilerek, ecel geldiği zaman öne veya geriye alınamayacağı; geçmiş ümmetlere de peygamberlerin gönderildiği, Kur’ân’ın, iman edenler için hidâyet ve rahmet vesilesi olmasının hedeflendiği anlatılmaktadır. Allah’ın, insanlara su, süt veren hayvanlar, hurma, üzüm ve özellikle bal; insana lütfedilen eş, oğullar ve torunlar, kulaklar, gözler ve kalpler, Allah’ın emrine boyun eğerek uçan kuşlar, huzur ve dinleme yeri yapılan evler hem gücünden hem yününden yararlandığımız hayvanlar, gölgeler, dağlar, sıcağı koruyacak

⁷⁰⁶ İbnü’l-Cevzî, *Zâdû’l-Mesîr*, 3/393; Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, 3/293.

elbiseler, savaşta koruyacak zırhlar gibi sayısız pek çok nimetin verildiği hatırlatılmaktadır.

Sûrenin devamında “*Sen ancak uyduruyorsun.*” ve “*Kur’ân’ı ona bir insan öğretiyor.*” diyerek Hz. Peygamber’e atılan iftiralarından bahsedilmektedir. Müşrikler, Kur’ân’ın Allah tarafından indirilmiş olduğunu inkar ediyorlar ve okuma yazma bilmeyen Hz. Peygamberin de, böyle son derece yüksek edebi bilgiye sahip olacağına ihtimal vermiyorlar, olsa olsa bunu ona Arap olmayan birisinin öğrettiğini iddia ediyorlardı. 103. âyet de bu iddialara cevap vermektedir. Ardından Allah’ın, âyetlerine inanmayanları doğru yola iletmeyeceği, yalanı ancak Allah’ın âyetlerine inanmayanların uyduracağı ve asıl yalancıların ta kendileri olduğu vurgulanmaktadır. Kalbi imanla dolu olduğu halde zorlanan kimse hariç Allah’a iman ettikten sonra dünyayı ahirete tercih edip dinden irtidat edenlere Allah’ın gazabı ve azabının ineceği belirtilmektedir.

Âyetin Sonrası ile Münâsebeti

Cenâb-ı Hak iman ettikten sonra küfre dönenlerin kalplerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlediğini; sonra onların ahirette hüsrana uğrayacağını açıklamıştır. Râzî, önceki âyetlerden yola çıkarak, hüsrana gerektiren şeyin onlarda bulunan şu altı sıfat olduğunu belirtmiştir. Birinci: Onlar, Allah’ın gazabını hak etmişlerdir. İkinci: Onlar, elim azabı hak etmişlerdir. Üçüncü: Onlar, dünya hayatını ahirete tercih etmişlerdir. Dördüncü: Allah Teâlâ onları hidâyetinden mahrum etmiştir. Beşinci: Allah Teâlâ, onların kalplerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlemiştir. Altıncı: Allah Teâlâ, onları kıyamette, kendilerine verilmek murad edilen o şiddetli azaptan gafil olanlardan kılmıştır. Hal böyle olunca, onlar bu azap savuşturma hususunda hiçbir şey yapamazlar.⁷⁰⁷

Allah Teâlâ, 106. âyette, inandıktan sonra Allah’ı inkar eden kimsenin durumu ile Allah’ı inkar etmeye zorlanan, korku sebebi ile kelime-i küfrü söyleyen veya bunu

⁷⁰⁷ Râzî, *Mefâtiḥu’l-ğayb*, 20/276.

söylemeyen kimselerin durumunu anlatınca, bunun peşi sıra da, fitnelere uğratılıp, işkence edildikten sonra hicret edenlerin durumunu zikrederek, “*Senin Rabbin işkencelere uğratıldıktan sonra hicret edenlerin yardımcısıdır.*” buyurmuştur.⁷⁰⁸ Allah’ın nimetlerine nankörlük edenlere yaptıklarına karşılık olarak şiddetli açlık ve korku ızdırabını tattıran Yüce Allah; peygamberlerini yalanlayanlara da azabını göndermiştir. Ardından Allah’ın gönderdiği helal ve temiz olan rızıklardan yiyip şükredenlerden olmamız gerektiği; leş, kan, domuz eti, Allah’tan başkası adına kesilenlerin yenmesinin haram kılındığı açıklanmıştır. Şükreden bir önder olarak Hz. İbrahim örnek gösterilmiştir. Hz. Peygamber’e Allah yoluna davet metotları öğretilmekte, karşılaştığı haksızlıklara bir gün mukabelede bulunacak olursa aşırıya gitmemesi, sadece misliyle cezalandırması emri verilmekte, sabretmenin ise daha hayırlı olduğu belirtilmektedir. “*Şüphesiz Allah, kendisine karşı gelmekten sakınanlar ve iyilik yapanlarla beraberdir.*” (en-Nahl 16/128).

4.6.3 Âyetin Tefsiri

Nahl Sûresi 106. âyet-i kerimede Allah Teâla, inandıktan sonra inkar edip kalbini küfre açanlara karşı gazabının ve azabının geleceğini, bunun sebebinin ise 107. âyette dünya hayatını ahiret hayatına tercih etmeleri ve inkarları yüzünden Allah tarafından yüz üstü bırakılmayı hak etmeleri⁷⁰⁹ olduğu; ayrıca Allah’ın kafirler topluluğunu hidâyete erdirmemesi, onların 106. âyette belirtilen irtidat ve küfre yönelmeleri⁷¹⁰ olduğu belirtilmiştir. Daha sonra Kurtubî’ye göre Yüce Allah, bu kafirlerin niteliklerini belirterek,⁷¹¹ Râzî’ye göre ise kendisinin onları iman etmekten alıkoyduğunu iyice beyan ederek⁷¹² şöyle buyurmaktadır: “*İşte onlar, Allah’ın*” verilen öğütleri kavramalarını önlemek üzere “*kalplerini*” Yüce Allah’ın kelamını işitmeye karşı “*kulaklarını*” Allah’ın âyet ve belgelerine bakmaya karşı “*gözlerini*” mühürlediği kimselerdir.⁷¹³ “Tab” “mühürlemek” örtmektir, küfrün karanlığı kalbin, kulağın ve gözün nurunu örter. Sanki her birinin iki nuru vardır; zahiri ve batını iki gözü vardır,

⁷⁰⁸ Râzî *Mefâtihu’l-ğayb*, 20/277.

⁷⁰⁹ Zemahşeri, *Keşşâf*, 2/637.

⁷¹⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 20/276.

⁷¹¹ Kurtubî, *Ahıkâmi’l-Kur’ân*, 10/192.

⁷¹² Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 20/276.

⁷¹³ Kurtubî, *Ahıkâmi’l-Kur’ân*, 10/192.

onlarla birlikte görür. Bunlardan biri kaybolunca yahut göz kör olunca görünen göz ile görmeyen kimselerde olduğu gibi görmez olur. Kişi ancak gözünün nuru ile ve havanın nuru ile görür, bunlardan birine bir afet gelirse faydalanma yok olur ve hiçbir şeyi görmez olur. Kalp de buna göredir. Onun gizli ve açık birer gözleri vardır ki kişi ancak bu iki gözle görür. Küfür karanlığı kişinin kalp gözünü kapatırsa bir şey görmez olur. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “*Şu bir gerçek ki gözler körleşmez, fakat göğüslerdeki kalpler körleşir.*”⁷¹⁴ Yüce Allah görünen gözlerin kör olmadığını, esasen göğüslerdeki kalbin kör olduğunu haber vermiştir.⁷¹⁵

Fahreddin er- Râzî, Kâdî'nin buradaki mühürlemenin iman etmeye mani olmadığını şu deliller ile açıkladığını belirtmiştir: Birinci delil: Allah Teâlâ bu sözü, onları kınamak ve yermek sadedinde zikretmiştir. Eğer onlar, bu mühürleme sebebi ile iman edememiş olsalardı, bu yermeye müstehak olmazlardı. İkinci delil: Allah Teâlâ, bu mühürleme hususunda, kulağı, gözü ve kalbi birlikte zikretmiştir. Halbuki kulak ve göz olmadığı zaman, bu ikisiyle ilgili mühürleme bir tarafa, bu kimsenin kalben mümin olmasının mümkün olacağı malumdur. Üçüncü delil: Allah onları, “gafil” olarak nitelemiştir. Bir şeyden yasaklanan, ondan gafil olarak nitelenemez. Böylece, âyetteki tab‘ (mühürleme) ile kasıt, kalpte yarattığı alametler ve işaretler olduğu sabit olur.⁷¹⁶

“*İşte onlar gafillerin ta kendileridir.*” cümlesi âyetin tamamlayıcısıdır.⁷¹⁷ Onlar, Allah'ın âyetleri ve delilleri hakkında düşünmekten gafildir. Ya da inkar etmeleri, Allah'ın âyetleri ve delillerini yalanlamaları yüzünden başlarına geleceklerden gafildirler.⁷¹⁸ İbn Abbas ise “*Onlar, ahirette kendilerine yapılmak istenen şeylerden gafildirler.*” manasındadır,⁷¹⁹ demiştir. Bunlar kendilerinden daha gafil kimsenin

⁷¹⁴ el-Hac 22/46.

⁷¹⁵ Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 8/224.

⁷¹⁶ Râzî, *Mefâtiḥu'l-gayb*, 20/276.

⁷¹⁷ İbn Âşur, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 14/297.

⁷¹⁸ Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 8/224.

⁷¹⁹ Râzî, *Mefâtiḥu'l-gayb*, 20/276.

olamayacağı ileri derecede olan gafillerdir. Çünkü sonunu düşünmekten gafil olmak, gafletin nihai noktasıdır.⁷²⁰

4.7 Rûm Sûresi 59. Âyet

Âyetin Metni ve Meâli

كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

“Allah, bilmeyenlerin kalplerini işte böyle mühürler.”

4.7.1 Âyetin Sibâk-Siyâk İlişkisi

Âyetin Öncesi ile Münâsebeti

Önceki sûrede mucize isteyenlerden bahisle, “O’na (Hz. Muhammed’e) Rabbinden mucizeler indirilmeli değil miydi? dediler. De ki: Mucizeler, Allah’ın yanındadır. Kendilerine okunan kitabı sana indirmemiz, onlara yetmedi mi?” (el-Ankebût 29/50-51) buyurulmuş, cihat ve ihsan ile bitirilmişti. Bu sûrede de Kur’ân’ın her türlü mucizeye yeterliliği anlatmak için gayptan haber vererek kesin mucize olduğu fiilen ortaya çıktığını anlatan bir âyet ile başlanmış ilahi deliller açıklanmıştır.⁷²¹

Hurûf-u mukatta‘a ile başlayan sûrenin ilk âyetlerinde Hz. Muhammed’e (s.a.v.) peygamberlik verildiği sırada, dönemin iki süper gücünden İranlılar, Rûmlara (Bizans’a) savaşta gelip gelmişlerdi. Kendileri gibi putperest olan İranlıların galip gelmesine sevinen Mekkeli müşrikler, kendilerinin de Müslümanlara karşı galip geleceğini söylemişlerdi. Âyetler, bu olaya ve daha sonra Bizans’ın İranlılara karşı galip geleceğine işaret etmektedir. Gerçekten de birkaç yıl sonra Müslümanlar Bedir

⁷²⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/637.

⁷²¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 6/257.

zaferini kazandıkları gün, Bizans'ın İranlılara karşı galip geldiğini duymuşlar hem kendi zaferlerine hem de kitap ehli olan Bizans'ın zaferine sevinmişlerdi.⁷²²

İnsanlar dünyanın sadece dış yönünü bilip, ahiret konusunda ise gafil davranarak hem kendi yaratılışları hem önceki toplumların sonunun nasıl olduğu ve öldükten sonra dirilme hakkında hiç düşünmedikleri belirtilmiştir. Allah'ın âyetlerini yalanlayan, alay eden, kötülük işleyen ve ahiret hayatını inkar edenlerin akıbetleri hüsrân; dünya hayatında iman edip salih amel işleyenler ise ahirette cennet bahçelerinde sevindirileceklerdir.

Sûrenin devamında akşam, sabah, gündüzün sonunda ve öğle vakitlerinde Allah'ı tesbih etmemiz gerektiği ki müfessirler tarafından bu vakitlerin namaz vakitleri olduğu belirtilmiştir. Ardından Allah Teâla'nın yaratıcılığının, varlığının, birliğinin, kudretinin delilleri sıralanmaktadır. Göklerde ve yerde kim varsa hepsi Cenâb-ı Hakk'a aittir. Hepsi O'na boyun eğer. Başlangıçta yaratmayı yapan Allah sonra da onu tekrarlayacak olandır ve bu O'nun için zorluk yoktur. Allah düşünen toplumlar için âyetleri temsillerle açıklamaktadır. Fakat bilgisizce nefislerinin arzularına uyanları saptırdıktan sonra doğru yola iletecek kimsenin bulunmadığını belirtmiştir. O halde fıtratta bulunan tevhit inancına yönelip hak dine sımsıkı sarılmamız emredilmiştir.

Öldükten sonra dirilmeye tekrar temas edilerek öldüren ve öldükten sonra diriltecek olanın yalnızca Cenâb-ı Hak olduğu, Allah'a ortak koştuklarının bunları yapmaktan aciz olduğu belirtilmiştir. Karada ve denizde işledikleri kötülüklerden dolayı düzenin bozulmasına sebep olan insanın, bunun kötü sonuçlarının bir kısmını dünyada tadacağı, asıl cezanın ise ahirette olacağına işaret edilmektedir.

Sonraki âyetlerde, köpürüp gelen nimetlere rağmen, insanın nankörlüğü üzerinde durularak, inkarcılar ve şüpheciler uyarılmıştır. İmansızlığın, kalpleri kılıflayarak gözleri kör, kulakları sağır ettiğine dikkatler çekildi. Sonra da insanın biyolojik olarak gelişme safhaları, yaratılma ve aşama aşama Allah'a döndürülme süreci açıklanarak,

⁷²² Kur'ân-ı Kerîm Meâli, çev. Halil Altuntaş - Muzaffâr Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 434.

Allah'ın kudretinin tezahürlerini ilim gözüyle görmemiz istendi. 54. âyetin sonunda yaratma planının Allah'ın yanında bulunduğu ve ona göre hilkat kanununu harekete geçirdiği belirtildi. Böylece maddeye canlılık vasfını verenin ancak O Yüce Kudret olduğuna işaret edildi. 55. âyetinde de ahiret gününde meydana gelecek ilk safhalardan birine atıf yapılarak bu iki konu arasındaki bağlantıyı bulup düşünmemiz istenildi.

Kıyamet koptuğunda günaha saplanmış olanların ancak kısa bir süre dünyada kaldıklarını söyleyerek mazeret uydurdıkları; Allah tarafından kendilerine ilim ve iman verilenler ise, sizin dünyada bilmediğiniz yani anlamadığınız ve inanmadığınız yeniden diriliş gününe kadar kaldınız, diyerek haber verecekleri bizlere bildirilmektedir. Bu süre ikinci hayata hazırlanmaya yeterli olduğuna işaretle, ahiret gününde kimsenin mazeret beyan etmesinin kendisine yarar sağlamayacağını haber vermektedir. Arkasından insanın kalp ve kafasını aydınlatacak, yönlendirecek kadar bilgilerin Kur'an'da yer aldığı hatırlatılarak, her iki hayatı ancak bu kitap ile aydınlığa kavuşturmanın mümkün olacağı üzerinde durulmaktadır.⁷²³ Onlar ise kalplerinin katılığı yüzünden ve kulakları ahiretle ilgili anlatılanları bir taraftan alıp öbür taraftan attıkları için onlara Kur'an âyetlerinden bir âyet getirildiği zaman, "Sen bize yalan ve asılsız şeyler getirdin!" demektedirler.⁷²⁴

Âyetin Sonrası ile Münâsebeti

Cenâb-ı Hak, bu sûrede özellikle ahiret inancı ile ilgili kıyametin kopacağını, yeniden diriltileceğimizi ve hesap gününde amellerimizin değerlendirilmeye tabi tutulacağını vadetmektedir. Müşriklere evren, tarih, kendi özleri ve hayat evrelerinden pek çok deliller gösterilmesine rağmen onların tüm bunlara karşın, küfür ve büyülenmelerini sürdürmelerinin ardından sûredeki son vurgu geliyor. Sûre, sabrı ve inkarcılara karşı Allah'a güvenmeyi telkin eden vurgulu bir ifadeyle son bulmaktadır. 60. âyetinde Resûl-

⁷²³ Yıldırım, *Asrın Kur'an Tefsiri*, 9/4727.

⁷²⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, 3/488.

i Ekrem'e ve onun şahsında müminlere teselli ve moral verilmekte, aynı zamanda şartlardan etkilenmeksizin kendi çizgilerinde yürümeleri istenmektedir.⁷²⁵

Bu son âyet, Yüce Allah'ın, sûrenin başında,⁷²⁶ inananların mutlaka galip geleceği konusunda verdiği sözü yerine getireceği şeklinde de anlaşılabileceği söylenmiştir. Birkaç yıl içinde Rûmların ve müminlerin zafer kazanacaklarına ilişkin Allah'ın vaadi gelene dek sabredilmesi ve inanmayanların imanı sarsma girişimlerine karşı direnmeleri emredilmektedir. Sûrenin başı ve sonucu bir uyum içerisindedir. Sûre sona ererken kalpte Allah'ın vaadinin doğruluğu ve zayıflamaz, sarsılmaz kesin inancı, güçlü biçimde pekiştirmektedir.⁷²⁷

4.7.2 Âyetin Tefsiri

Mevzumuz olan Rûm Sûresi 59. âyette yer alan “*Bilmeyenler*” (لَا يَعْلَمُونَ) ifadesi ilimden nasibi olmayanlar, anlamayanlar, tasdik etmeyenler ve tevhit inancına inanmayanlar anlamına gelmektedir.⁷²⁸ Bunların zihniyet açısından cahil, gözünün önündeki gerçekleri ve delilleri görmezden gelme inadını sürdüren kimseler⁷²⁹ olduğu söylenmiştir. Buradaki bilmemek, hakikati bilerek kabul etmemek anlamına da gelmektedir. Bilinçli bir şekilde duyu organlarını, anlayış kanallarını hakikate tıkayıp kapatmaktır.⁷³⁰ “*Bilmeyenler*” yani ilimden nasibi olmayanlar, düşünmedikleri ve bilmek için bilgi vasıtalarına dair derinlemesine incelemede bulunmadıkları için ilimden nasipleri yoktur. Bu bilgisizliklerinde mazeretleri de bulunmamaktadır. Çünkü kendilerine bilgi vasıtaları verilmiştir. Fakat onlar bu vasıtaları kullanmamaktadırlar. Bir kısım “*Bilmeyenler*” de onlarda ilim bulunduğu halde bilgisiz olanlardır. Çünkü onlar bildiklerinden yararlanmamaktadırlar. Yaratılış gayelerine uygun olarak ve amaçları doğrultusunda kullanmamaktadırlar.⁷³¹

⁷²⁵ Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 4/329.

⁷²⁶ er-Rûm 30/6.

⁷²⁷ Kutub, *fî Zilâli'l-Kur'ân*, 8/213.

⁷²⁸ Bayraklı, *Kur'ân Tefsiri*, 15/100.

⁷²⁹ Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 4/328.

⁷³⁰ Bayraklı, *Kur'ân Tefsiri*, 15/100.

⁷³¹ Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 11/254.

Kalplerinin ışığı sönmüş olan bu bilmeyenler, gittikleri ve tuttıkları yoldan ötürü, sağduyuları Allah'ın âyetlerini kavramaya açılmadığından bilgi ve hidâyet ehline saldırmaktadırlar.⁷³² Zira onlar hakikatlere kulak vermemekte direnmelerinden,⁷³³ inkarı tercih etmelerinden⁷³⁴ ve iradelerini dalalet sarf edip doğru yol aramadıklarından dolayı Allah Teâla onların iradelerine göre kalplerini kapatır.⁷³⁵ Böylece hak talebinde bulunmayan bu cahillerin kalplerini Allah Teâla mühürler ki hakkı duymaya asla meyletmezler ve aramazlar. O gönülde daha önceden bir şey olmadan Yüce Allah mühürlemiş olsaydı, haksızlık etmiş olurdu. Ama gönül, mühürlemeyi gerektiren şeyler yapıyorsa Yüce Allah gerekeni yapmaktadır.

4.8 Mü'min Sûresi 35. Âyet

Âyetin Metni ve Meâli

الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللَّهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ أَتِيهِمْ كَبْرٌ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ وَعِنْدَ الَّذِينَ آمَنُوا كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى كُلِّ قَلْبٍ مُتَكَبِّرٍ جَبَّارٍ

“Onlar kendilerine gelmiş hiçbir delil olmaksızın, Allah'ın âyetleri hakkında tartışan kimselerdir. Bu ise Allah katında ve iman edenler katında büyük öfke ve gazap gerektiren bir iştir. Allah, her kibirli zorbanın kalbini işte böyle mühürler.”

4.8.1 Âyette Yer Alan Bazı Kavramlar

“Mütekebbirin” (مُتَكَبِّرٍ)

“Mütekebbirin” (مُتَكَبِّرٍ) kavramını incelediğimizde, kökünün “kebūra” (كَبُرَ) sülasi fiilinin olduğunu ve “tekebbür” (تَكَبَّرَ) kelimesinden türediğini görmekteyiz. “Mütekebbir” (مُتَكَبِّرٍ), “tekebbür” (تَكَبَّرَ) kelimesinin ism-i fâil kalıbıdır. “Kebūra” (كَبُرَ), “büyük olmak, gövdeli olmak, iri cüsseli olmak”⁷³⁶ anlamına gelir. “Tekebbür” (تَكَبَّرَ),

⁷³² Kutub, *fî Zilâli'l-Kur'ân*, 8/213.

⁷³³ Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 4/328.

⁷³⁴ Bursevî, *Rûhû'l-beyân*, 7/60.

⁷³⁵ Mehmet Vehbi, *Hulâsatü'l-Beyân*, 11/4303.

⁷³⁶ İbn Manzûr, “k-b-r”, 5/126; Cevherî, “k-b-r”, 2/801.

“kibirlenmek,⁷³⁷ büyüklenmek,⁷³⁸ hakkı kabule yanaşmamak, yaratıcıya boyun eğmemek ve ibadet etmemektir.”⁷³⁹ Mütekebbir” (مُتَكَبِّرٌ) ise; “büyüklenen, büyüklük taslayarak halka zulmeden isyankâr”⁷⁴⁰ demektir.

“Kebûra” (كَبُرَ) fiili farklı çekim ve kalıplarıyla Kur’ân-ı Kerîm’de 161 yerde geçmektedir.⁷⁴¹ “Mütekebbirin” (مُتَكَبِّرٌ) kalıbı ile üç yerde geçmektedir. İki tanesi nekra şekilde Mü’min Sûresi’nde, bir tanesi de ma’rife şekilde (Allah Teâla için kullanılmıştır.) Haşr Sûresi’ndedir.

وَقَالَ مُوسَى إِنِّي عُذْتُ بِرَبِّي وَرَبِّكُمْ مِنْ كُلِّ مُتَكَبِّرٍ لَا يُؤْمِنُ بِيَوْمِ الْحِسَابِ

“Musâ da, ‘Ben, hesap gününe inanmayan her kibirliden, benim de sizin de Rabbiniz olan Allah’a sığınırım’ dedi.” (el-Mü’min 40/27)

الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللَّهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ أَتَاهُمْ كِبَرٌ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ وَعِنْدَ الَّذِينَ آمَنُوا كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى كُلِّ قَلْبٍ مُتَكَبِّرٍ جَبَّارٍ

“Onlar kendilerine gelmiş hiçbir delil olmaksızın, Allah’ın âyetleri hakkında tartışan kimselerdir. Bu ise Allah katında ve iman edenler katında büyük öfke ve gazap gerektiren bir iştir. Allah, her kibirli zorbanın kalbini işte böyle mühürler.” (el-Mü’min 40/35)

هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ

“O kendisinden başka hiçbir ilâh bulunmayan Allah’tır. O, mülkün gerçek sahibi, her türlü eksiklikten uzak, barış ve esenliğin kaynağı, güvenlik veren, gözetip koruyan,

⁷³⁷ Topaloğlu - Karaman, “kebira”, 339.

⁷³⁸ İsfahânî, “k-b-r”, 697.

⁷³⁹ İbn Manzûr, “k-b-r”, 5/126; İsfahânî, “k-b-r”, 697.

⁷⁴⁰ İbn Manzûr, “k-b-r”, 5/125.

⁷⁴¹ Abdülbâki, “k-b-r”, 588-591.

mutlak güç sahibi, düzeltip ıslah eden ve dilediğini yaptıran ve büyüklükte eşsiz olan Allah'tır. Allah, onların ortak koştuklarından uzaktır.” (el-Haşr 59/23)

“el-Mütekebbir” (الْمُتَكَبِّرُ) Allah Teâlâ'nın isimlerinden bir olup, “çok büyük, her hususta büyüklüğünü gösteren, büyüklük, ululuk, kibriya ve azamet kendisine mahsus, kendisinin hakkı olan” demektir.⁷⁴² Bu ismin başkasına verilmesi uygun değildir, insan için kullanımı hoş karşılanmamıştır. Çünkü yaratılan varlıklar yaratılış itibariyle birbirine benzer, onlarda ululuk yoktur; aksine aşağılık, yoksulluk ve ihtiyaç vardır. Dolayısıyla birinin diğerine üstünlüğü yoktur. Eşit olduklarına göre de birinin diğerinden üstün olması mümkün değildir. Tekebbür, başkalarına üstün olmak demektir. Onda asıl olan tek olmaktır, bu da kendisinin herhangi bir benzerinin bulunmamasıdır. Allah Teâlâ kendi zatına mütekebbir demiştir. Çünkü O, zâtı itibariyle büyüktür, büyüklüğü başkasından değildir. Bu sebeptendir ki Allah'tan başka hiç kimsenin tekebbüre hakkı yoktur.⁷⁴³

Âyet-i kerimedeki tekebbür ile, insanı Hakk'a teslim olmaktan alıkoyan sahte bir büyüklük duygusu, kastedilmiştir.⁷⁴⁴

“Cebbârin” (جَبَّارٍ)

“Cebbârin” (جَبَّارٍ), “cebr” (جَبْرٌ) kökünden mübalağalı ism-i fâildir. Yani çok cebredici demektir.⁷⁴⁵ “Cebr” (جَبْرٌ), “herhangi bir şekilde zor kullanarak bir şeyi ıslah etmek,⁷⁴⁶ iyileştirmek, yara, kırık vb sarmak, tamir etmek,⁷⁴⁷ ihtiyacını yerine getirmek, müdafaa etmek”⁷⁴⁸ manalarına gelir. Bu sözlük manalarına göre cebbâr “kırık dökük ve bozuk olan şeyleri düzeltip onaran,⁷⁴⁹ halkın eksiklerini tamamlayan, ihtiyaçlarını

⁷⁴² Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/579.

⁷⁴³ Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 15/104.

⁷⁴⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, 5/143.

⁷⁴⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/578.

⁷⁴⁶ İsfahânî, “c-b-r”, 183.

⁷⁴⁷ Halîl b. Ahmed, “c-b-r”, 1/214.

⁷⁴⁸ Âsım Efendi, “c-b-r”, 2/1802; Topaloğlu - Karaman, “cebera”, 47.

⁷⁴⁹ Bekir Topaloğlu, “Cebbâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 06 Temmuz 2021).

gideren, işlerini düzelten ve bu konuda gereken şeyi gereği gibi yapmakta çok iktidarlı olan hakim”⁷⁵⁰ manasını ifade eder.

Allah Teâla için bu isim kullanıldığında, “dertlere derman veren, kırılanları onaran, yoksulları zengin eden, perişanlıkları yoluna koyup düzelten en yüce zat”⁷⁵¹ manasına gelir. Allah Teâla, olağanüstü güçlü ve azametli olduğu için kendine “Cebbâr” ismini vermiştir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak’tan başka hiç kimseye bu ismin verilmesi caiz değildir.⁷⁵²

Kelime beşeri bir sıfat olarak kullanıldığında, “başkasına hak tanımayan, bencil, kibirli, zorba, Allah’a karşı boyun eğmek istemeyen, fizyolojik ve ruhi yapısı bakımından kaba insan” anlamlarına gelir. Hak etmediği yüksek bir makama sahip olduğunu iddia ederek kendi eksikliğini tamamlamaya/kusurunu kapatmaya çalışan, hakkı kabul ve ona iman etmeye karşı üstünlük taşıyan insan için onu zem (yermek) maksadıyla kullanılır.⁷⁵³

Âyetteki cebbârlık ile de Allah’ın kullarına zulmetmek, yani İslam’ın yasakladığı zulmü irtikab etmek sûretiyle Hak’tan kaçmak ve halka zulmetmek kastedilmektedir.⁷⁵⁴

4.8.2 Âyetin Sibâk-Siyâk İlişkisi

Âyetin Öncesi ile Münâsebeti

“Hâ mîm” (ح) hurûf-u mukatta‘ası ile başlayan sûrenin ilk üç âyetinde Allah’ın mutlak güç ve ilim sahibi, günahları bağışlayan, tövbeleri kabul eden, azabı ağır olan, iyilere lütuf sahibi tek ilah olduğu ve herkesin mutlaka O’nun huzuruna çıkıp hesap vereceği ifade edilir. Devamında Hz. Nûh’un kavmi ve ardından gelen diğer inkarcı kavimlerin dünya ve ahiretteki elim verici akıbetleri; kafir ve zalimlerin hesap

⁷⁵⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 7/578.

⁷⁵¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 7/ 578.

⁷⁵² Mâturîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 15/104.

⁷⁵³ İsfahânî, “c-b-r”, 184.

⁷⁵⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, 5/143.

gününde ve cehennemdeki halleri anlatılmıştır. Peygamberleri apaçık mucizeler getirmesine rağmen onları yalanlamalarına, davetlerini inkar etmelerine karşı Allah'ın çok şiddetli azabı olacağı haber verilmektedir.

Kafirleri kınayan ve korkutan önceki âyetleri pekiştirici olarak Firavun ve kavminin Hz. Musa'ya (a.s.) ve davetine karşı tutumları ve mücadeleleri anlatılmıştır. Cenâb-ı Hak, Hz. Musa ve Firavun kıssasından birkaç önemli safhayı açıklarken hem müminleri teselli etmekte hem de batılın kalıcı, devamlı olamayacağını misallendirmektedir. Ardından Firavun ailesinden olup imanını gizlemiş olan bir müminin kavmine yaptığı nasihat aktararak; Allah'ın, kendisini inkar ederek haddi aşan ve peygamberlerinin verdiği haberlerden şüphe eden kimseleri böyle haktan uzaklaştıracağı vurgulanmaktadır.⁷⁵⁵ Cenâb-ı Hak'ın şaşırtmış olduğunu da hiç kimse hidâyete erdiremez.

Burada bir noktaya dikkat çekmek istiyoruz. Sûrenin baş taraflarında Yüce Allah'ın *"Allah'ın âyetleri üzerinde kafirlerden başkası tartışmaya girmez. O bakımdan onların ülkede gezip dolaşması seni aldatmasın."* (el-Mü'min 40/4) buyruğu yer almaktadır. Mevzumuz olan 35. âyette de Firavun hanedanından olup iman ettiğinden söz edilen mümin kişinin şu sözleri söylediğini görüyoruz: *"Onlar kendilerine gelmiş hiçbir delil olmaksızın, Allah'ın âyetleri hakkında tartışan kimselerdir. Bu ise Allah katında ve iman edenler katında büyük öfke ve gazap gerektiren bir iştir. Allah, her kibirli zorbanın kalbini işte böyle mühürler."* (el-Mü'min 40/35). Bu konuda Saîd Havvâ, bu iki âyet arasındaki anlam bağı münasebeti ile ilgili şunları beyan etmiştir: *"Bunda Musa (a.s.) kıssası ile onda vârid olan hususların, daha önce sûrenin baş taraflarında söz konusu edilen gerçeklerin vâkıadaki bir misalini teşkil ettiğinin delili vardır. Nitekim bu âyet-i kerimede kalbin mühürlenmesinin alametinin de Allah'ın âyetleri hakkında tartışma olduğuna dair delil bulunmaktadır. Bu gerçeği idrak etmekle de sûrenin anahtarının ne olduğunu idrak etmiş ve eksenini de bilmiş oluyoruz. 'Şüphesiz ki kafirleri uyarsan da uyarmasan da onlar hakkında birdir, inanmazlar. Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir, gözlerinin üzerinde bir perde*

⁷⁵⁵ Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 21/383.

vardır ve onlar için büyük bir azap vardır.’ (el-Bakara 2/6-7). Buna göre kalbin mühürlenme sebebi, Allah’ın âyetleri hakkında tartışmaktır. Aynı zamanda bu kalplerin mühürlü olduğunun da bir alametidir. Dolayısıyla sûre, Allah’ın âyetleri hakkında tartışmaktan söz etmeye başlarken, aslında Bakara Sûresi’nde yer alan Yüce Allah’ın: “*Şüphesiz ki kafirleri uyarsan da uyarmasan da onlar hakkında birdir, inanmazlar...*” buyruğuna dair açıklamalar getirmeye başlamakta idi.”⁷⁵⁶

Âyetin Sonrası ile Münâsebeti

Allah Teâla, Firavun’u, mütekebbir ve cebbâr (zorba) olarak tavsif edince, göklere çıkmayı kafasına koyacak kadar ahmak ve aptal olduğunu da beyan buyurmuştur.⁷⁵⁷ “*Firavun dedi ki: ‘Ey Hâmân! Bana yüksek bir kule yap, belki yollara, göklerin yollarına erişirim de Musa’nın ilâhını görürüm(!) Çünkü ben, onun yalancı olduğuna inanıyorum.*’ Böylece Firavun’a yaptığı kötü iş süslü gösterildi ve doğru yoldan saptırıldı. Firavun’un tuzağı, tamamen sonuçsuz kaldı.” (el-Mü’min 40/36).

Firavun’un hanedanından mü’min kişi nasihatlerini söyledikten sonra Firavun ve hanedanının bunların hiçbirini benimsemediği için kötü akıbetle uğratıldığı ve akşam sabah ateşe sunularak kıyamet gününde azabın en şiddetlisi ile cezalandırılacağı bildirilmiştir. Ardından cehennem ehlinde olup dünya hayatında başkalarının etkisi altında kalanlarla onları etkileyip felakete sürükleyen gruplar arasında ahirette ortaya çıkacak tartışmalara temas edilmiş ve her iki tarafın azaplarının bir gün bile hafifletilmeyeceği belirtilmiştir.⁷⁵⁸

Sûrenin devamında Allah Teâla’nın peygamberlere ve onlara iman edenlere hem dünyada hem de ahirette yardım edeceğini; zalimlere ise lanet edileceğini ve onlar için kötü bir yurt hazırlanacağını anlatılır. 56. âyette tekrar kendilerine gelmiş hiçbir delilleri olmadan Allah’ın âyetleri hakkında tartışanların, kalplerindeki büyüklük taslama duygusu vardır. Kibirleri onları, Allah’ın âyetleri üzerinde tartışmaya sevk

⁷⁵⁶ Saîd Havva, *el- Esâs*, 12/502.

⁷⁵⁷ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 27/514.

⁷⁵⁸ M. Kâmil Yaşaroğlu, “Mü’min Sûresi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 08 Temmuz 2021).

etmiştir. Fakat onların hedeflerindeki bu büyüklüğe asla erişemeyecekleri belirtilmektedir. Allah'ın ihsan etmiş olduğu nimetler gözler önüne serilirken bu nimetleri size veren o tapmış olduğunuz putlar değil, her şeyin yaratıcı bir, tek, kendisinden başka ilah olmayan Yüce Allah'tır. 69. âyet-i kerimde bir kez daha Allah'ın âyetleri hakkında tartışanlar eleştirilmektedir. Allah'ın âyetlerini tartışmaya cüret edenlerin, yani ellerinde delil olmadığı halde Allah'ın âyetlerini reddetmeye ve karalamaya kalkışanların cehaletini görmez misin, bilmez misin? ⁷⁵⁹ Onların akıbetinin, boyunlarında demir halkalar ve zincirler olduğu halde kaynar suda sürüklenerek ateşte yakılmak olduğu bildirilmiştir. Sûrenin son kısmında peygamberleri apaçık deliller getirince kendi bilgilerine güvenip onlarla alay ettikleri, ancak o alaya aldıkları şeyin kendilerini sardığını ve azabı gördükleri zaman iman ettiklerini söyleyecekleri anlatılır. Fakat azabı görünce inanmaları kendilerine fayda sağlamamış ve hüsrana uğramaktan kurtulamamışlardır.

4.8.3 Âyetin Tefsiri

Âyet-i kerimenin başındaki “الَّذِينَ يُجَادِلُونَ” “*Cedelleşenler*” yani tartışanların bir önceki âyetteki “مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ” “*Aşırı giden kimse*” olduğu ⁷⁶⁰ söylenmiştir. Sonraki ifade çoğul, önceki ifade ise tekildir. Çünkü Allah Teâlâ'nın bu ifadeyle sadece aşırı giden bir kişiyi değil, adeta bütün aşırı gidenleri” kastetmiştir. ⁷⁶¹ Böylelikle ele aldığımız 35. âyet, önceki âyetin devamı niteliğindedir. Allah'ın saptırdığı, haddi aşan ve şüpheye düşen insanlar, kendilerine Allah tarafından gelmiş hiçbir belge bulunmaksızın, peygamberlerinin kendilerine getirdikleri delil ve mucizeler hakkında tartışmaya girdiler, o delil ve mucizeleri yalanlamaya kalkıştılar, ⁷⁶² sırf taklide binaen, ⁷⁶³ Allah'ın âyetlerini reddetmek için haksız yere mücadele ettiler. Nitekim Allah Teâlâ Mü'min Sûresinin 5. âyetinde de şöyle buyurmaktadır: “Onlar asılsız iddialarla gerçeği

⁷⁵⁹ Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 13/93-94.

⁷⁶⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/166.

⁷⁶¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/166.

⁷⁶² İbn Kesîr, *Tefsirü'l-Kur'ânî'l-Azîm*, 7/130. Bk. Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 21/384.

⁷⁶³ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 27/513; Yahya es-Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, 3/205.

*ortadan kaldırmak için mücadele vermişlerdi.” Oysa mü’minler Allah’ın âyetlerini duydukları zaman inanıp tasdik ediyorlar ve o âyetler uğrunda mücadele ediyorlar.*⁷⁶⁴

Âyetin devamında Cenâb-ı Hak, “كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ وَعِنْدَ الَّذِينَ آمَنُوا” “*Bu ise Allah katında ve iman edenler katında büyük öfke ve gazap gerektiren bir iştir.*” buyurmaktadır. Âyetteki “مَقْتًا” (makt) kavramı, kişinin yaşadığı toplum içerisinde, ileri bir dereceye ulaşmasından sonra Allah’ın gazabına uğrayıp, Allah’ın onu rezil ve rüsva edip tökezletmesi, demektir.⁷⁶⁵ Kendilerine ulaşmış kesin bir kanıtları olmadan Allah’ın âyetleri hakkında tartışmaya girişim tutumları gerek Allah yanında gerekse inananlar yanında büyük bir nefrete sebep olur. Böyle tavırlardan Cenâb-ı Hak nefret ettiği gibi inananların da nefret etmeleri gerekir. Allah’ın nefret ettiği düşmanlarından mü’minlerin de nefret etmeleri gerekir.⁷⁶⁶ Allah’ın âyetleri hakkında yapılan bu tartışmalar aynı zamanda büyük bir azap vesilesidir.⁷⁶⁷

Bu âyetin, Allah Teâla’nın kullarından bir kısmına buğz edebileceğine delalet ettiği; fakat bunun, tıpkı gazap, haya (utanma) ve taaccüb (hayret etme) kelimeleri gibi, Allah hakkında kullanıldığında, te’vil edilmesi gereken bir ifade olduğu beyan edilmiştir.⁷⁶⁸

Yüce Allah, delilsiz olarak Allah’ın âyetlerine karşı mücadele verenleri “*kibirli zorbalar*” olarak vasıflandırmaktadır. Kibir ve zorbalık psikolojisi insanı Allah’ın âyetlerine karşı mücadeleye sürüklemektedir. Bu sürüklemenin sonucu da kalplerinin mühürlenmesi olmaktadır.⁷⁶⁹ Yani hiçbir delile dayanmadan Allah’ın âyetlerini reddetmek için mücadele eden herkesin kalbini Allah işte böyle mühürler. Yahut âyetlere ve peygamberlere karşı büyüklenen, kibirlenen ve gururlanan herkesin kalbini işte böyle mühürler.⁷⁷⁰ Artık o kalp iyilik nedir bilmez, kötülüğü kötülük olarak tanımaz.⁷⁷¹ Hakkı kabul etmemekte ağzı kapalı ve mühürlü bir sandık gibi içine bir şey giremez hak olan delilleri kabul edemez. Kalp, kibir ve zorbalığın merkezi ve

⁷⁶⁴ Mâturîdî, *Te’vilâtü'l-Kur’ân*, 13/59.

⁷⁶⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 27/513.

⁷⁶⁶ Mâturîdî, *Te’vilâtü'l-Kur’ân*, 13/59; İbn Kesîr, *Tefsirü'l-Kur’âni'l-Azîm*, 7/130.

⁷⁶⁷ Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 21/384.

⁷⁶⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 27/513.

⁷⁶⁹ Yahya es-Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, 3/205.

⁷⁷⁰ Mâturîdî, *Te’vilâtü'l-Kur’ân*, 13/59.

⁷⁷¹ İbn Kesîr, *Tefsirü'l-Kur’âni'l-Azîm*, 7/130.

kaynağı olduğu için bu sıfatlarla nitelenmiştir. Kalp, organların sultanıdır. O bozulunca bütün azalar bozulur.⁷⁷²

“Şöyle olanı Allah işte böyle mühürler, bunu yapanı Allah işte böyle saptırır şeklindeki ifadelerin hepsi, bir sebebe işaret etmekte ve Allah öylelerini hidâyete erdirmeyişin ve doğru yoldan saptırmasının sebebini açıklamaktadır. “Allah, aşırılığa sapmış, yalancı kimseyi doğru yola ulaştırmaz.”⁷⁷³ ve “Aşırılığa sapmış, kuşkulara boğulmuş kişiyi Allah işte böyle şaşırtır.”⁷⁷⁴ mealindeki âyetler ve benzerleri de böyledir, yani tabiatı ve adeti aşırılığa sapmak olanı, yalan söyleyeni, nankörlük edeni, delilsiz ve kanıtsız olarak Allah’ın âyetlerine ve delillerine karşı mücadele edeni hidâyete erdirmez. Fakat tabiatı ve adeti böyle olmayan, fakat bunlardan cahil olan, ama düşüncesi kıt ve kendince doğrusu binilir diye zanneden veyahut dünya işlerine batmış olan ve herhangi bir sebepten dolayı yanlış yolda olanları ise Cenâb-ı Hakk’ın hidâyete erdirmesi mümkündür.”⁷⁷⁵

Âyet, özel manada ele alınırsa, Firavun’un Mûsâ aleyhisselamın getirdiği mucizelerin ve delillerin reddedilecek bir tarafı olmadığını bildiği halde Hz. Mûsâ konusunda halkının kafasını karıştırmaya çalışması, âyetleri reddetmek için mücadele etmesi de hidâyete ermeyeceğinin ve kalbinin mühürleneceğinin göstergesidir.⁷⁷⁶

Yukarıda daha ayrıntılı açıkladığımız âyetin son kısmında yer alan “Mütekebbir” ve “Cebbâr” kavramları arasındaki farkını da izah etmek yerinde olacaktır. Mütekebbir, (büyüklük taslayan), tevhidi kabul etmeyendir. Cebbâr (zorba) da haksızlıkta diretendir.⁷⁷⁷ Saadetin zirvesi Allah’ın emirlerine tazim ve Allah’ın yarattıklarına şefkat ve merhamet duymadadır. Mütekebbir olan kimsenin kibri Allah’ın emirlerine tazime zıt, cebbârlık da mahlukata şefkat ve merhamete manidir.⁷⁷⁸ Burada “kibir” Allah’ın âyetlerine karşı takınılan tavır, “cebbârlık” da o âyetlere inananlara karşı

⁷⁷² Sâbûnî, *Safvetü’l-tefâsîr*, 3/94.

⁷⁷³ el-Mü’min 40/28.

⁷⁷⁴ el-Mü’min 40/34.

⁷⁷⁵ Mâturîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 13/59-60.

⁷⁷⁶ Mâturîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 13/60.

⁷⁷⁷ Mukâtil, *Tefsîr-i Mukâtil b. Süleyman*, 3/713.

⁷⁷⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 27/514.

baskı yapmak ve özgürlüklerini ellerinden almaktır.⁷⁷⁹ Kibir, Allah'ın âyetlerine, zorbalık da insanlara karşı olmaktadır.

İnsanı zulme sevk eden şey, üstün olmak ve büyüklenmek hevesidir. Özetle bu âyet, büyüklük taslamayı ve zorbalık yapmayı tenkit ediyor. Büyüklük taslayanların ve zorbalık yapanların kalplerini Yüce Allah'ın kör etmesinden sakındırmaktadır. Kalbe mühür vurmanın, Allah'ın âyetlerine karşı büyüklük taslamak ve insanlara karşı zorbalık niteliğine sahip olanların layık olduğu bir ceza olduğunu açıklamaktadır. Büyüklenmek arzusu zorbalığa yani cebbbarlığa, zorbalık ise kalbin mühürlenmesine; bunun sonucu da imanın elden gitmesine sebebiyet verir.

4.9 Muhammed Sûresi 16. Âyet

4.9.1 Âyetin Genel Özellikleri

Âyetin Metni ve Meâli

وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ حَتَّىٰ إِذَا خَرَجُوا مِنْ عِنْدِكَ قَالُوا لِلَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ مَاذَا قَالَ أَنِفًا □ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَاتَّبَعُوا أَهْوَاءَهُمْ

“Onlardan seni dinleyenler vardır. Fakat senin yanından çıktıkları zaman (alay ederek), kendilerine bilgi verilmiş olanlara, ‘Az önce ne söyledi?’ derler. İşte bunlar, Allah'ın, kalplerini mühürlediği ve nefislerinin arzularına uyan kimselerdir.”

Âyetin Nüzûl Sebebi

Bu âyet-i kerimenin sebab-i nüzûlünü araştırdığımızda tefsir kaynaklarımızda şu bilgilerle karşılaşırız. Mü'minler ile münafıklar, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yanında toplanırlardı. Mü'minler söylediklerini dinleyip akıllarında tutarken, münafıklar dinler ama umursamazlardı.⁷⁸⁰ Bir cuma günü Nebi (s.a.v.) Cuma hutbesinde, bir rivâyete

⁷⁷⁹ Mevdûdî, *Tefhîmu 'l-Kur'ân*, 5/143.

⁷⁸⁰ Süyûtî, *ed- Dürri 'l- mensûr*, 7/466.

göre münafıkları ayıpladı, fakat onlar Nebi'nin (s.a.v.) huzurunda kendilerini dizginleyip seslerini çıkarmadılar.⁷⁸¹ Onların içlerinde Abdullah b. Übeyy b. Selül, Rifaa b. Zeyd, el-Haris b. 'Amr ve Halif b. Zühre gibi münafıklarda da vardı.⁷⁸² Peygamberin hutbesini dinledikten sonra camiden çıkarlar ve mü'minlerden *"Kendilerine ilim verilenlere"* (bu kişiler bazı müfessirlere göre Abdullah b. Abbas,⁷⁸³ bazılarına göre ise Abdullah b. Mesud'dur.)⁷⁸⁴ *"Az önce Muhammed ne söyledi?"* diye alaylı bir şekilde sorarlar. Onlar Peygamber'in (s.a.v.) söylediğini dinlemiş, fakat anlamamışlardır. Bunun üzerine Allah Teâla bu âyeti inzal ederek şöyle buyurur: *"Onlardan seni dinleyenler vardır. Fakat senin yanından çıktıkları zaman (alay ederek), kendilerine bilgi verilmiş olanlara, 'Az önce ne söyledi?' derler. İşte bunlar, Allah'ın, kalplerini mühürlediği ve nefislerinin arzularına uyan kimselerdir."* (Muhammed 47/16).

4.9.2 Âyette Yer Alan Kavram

“Ânifen” (أَنْفًا)

Sözlükte; “enife” (أَنْف) “çekinmek, tenezzül etmemek, beğenmemek;” “Ânifü” (أَنْفٍ) “yakın geçmiş, az önce”⁷⁸⁵ demektir. “أَنْف” bilinen bir organ olan burun demektir. Fakat, “her şeyin uç tarafı ve en yüksek kısmına” burun adı verilir. Onun için, “أَنْف الجبل” “dağın burnu” ve “أَنْف الحية” “sakalın burnu” denmiştir. Hamiyet, öfke, izzet ve zillet de burunla ilişkilendirilmiştir.⁷⁸⁶ Âyetteki, أَنْفًا ifadesine gelince, kimi müfessirler bunun manasının, “Az önce, demin”⁷⁸⁷ şeklinde olduğunu; başlamak anlamına gelen “إِسْتَأْنَفَ” (isti'nâf) kökünden geldiğini⁷⁸⁸ söylerler. أَنْفًا ile içinde bulunulan vakte en yakın an, kastedilir. “أمر أَنْف” “Yeni bir iş” tabiri de buradan geldiği gibi, “روضة أَنْف” “Kimsenin otlamadığı bir bahçe” tabiri de buradan gelmektedir.

⁷⁸¹ Mukâtil, *Tefsir-i Mukâtil b. Süleyman*, 4/47.

⁷⁸² Mukâtil, *Tefsir-i Mukâtil b. Süleyman*, 4/47; Kurtubî, *Ahkâmi'l-Kur'an*, 16/238.

⁷⁸³ Süyûtî ed- *Dürri'l-mensûr*, 7/466; Kurtubî, *Ahkâmi'l-Kur'an*, 16/238; Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/322.

⁷⁸⁴ Süyûtî ed- *Dürri'l-mensûr*, 7/466; Mukâtil, *Tefsir-i Mukâtil b. Süleyman*, 4/47; Kurtubî, *Ahkâmi'l-Kur'an*, 16/238; Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/322.

⁷⁸⁵ Topaloğlu - Karaman, “enife”, 22.

⁷⁸⁶ İsfahânî, “e-n-f”, 95.

⁷⁸⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/322. Bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 28/50; Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 13/428.

⁷⁸⁸ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/322. Bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 28/50; Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 13/428; Kurtubî, *Ahkâmi'l-Kur'an*, 16/238.

“Kendisinden hiçbir şey içilmemiş bir kase” ye de; “كَأْسٌ أَنْفٌ” denilir. Tıpkı hiç otlanılmamış bir bahçe gibi, henüz kendisinden içilmemiş olduğu anlatılmak istenmektedir. “أَنْفٌ كُلِّ شَيْءٍ” “Her şeyin ilki ve başı” demektir.⁷⁸⁹

Âyet-i kerimedeki “مَاذَا قَالَ أَنْفًا” “*Şimdi ne söyledi?*” (Muhammed 47/16) sözündeki “أَنْفًا” “başlangıç, şimdi veya yakın geçmiş zaman” anlamındadır.⁷⁹⁰ Buna göre müfessirler âyetin bu kısmının şu manada olduğunu söylemişlerdir: Münafıklar, tıpkı, bir kimseden bir şeyin tekrarını isteyen kimsenin, “Hele, sözünü yeni baştan söyle de böylece bir şeyi kaçırmış olmayayım!..” demesi gibi, sözünü, yeni baştan tekrarlamalarını istemeleri manasında, “Sahi, o demin ne söyledi?”⁷⁹¹ “Bize yakın ilk vakitte ne söyledi acaba bu?”⁷⁹² anlamındadır.

4.9.3 Âyetin Sibâk-Siyâk İlişkisi

Âyetin Öncesi ile Münâsebeti

Muhammed Sûresi’nin temel konusu cihat olmakla birlikte, savaş, esirler, ganimetler ve münafıkların durumu konu edilmektedir. İlk âyetler kafirler ve müminlerden bahsetmektedir. İnkâr edip Allah yolundan alıkoyanların bütün amellerinin boşa çıkacağı; mü’minlerin ise günahlarının örtülüp maddi ve manevi durumlarının düzeltileceği belirtilir. İlk iki âyetin getirilmesi kafirlerle müminlerin mukayyesini göstermesi açısından önemlidir. Âyetin iniş sebebi Mekke müşrikleri olmakla beraber mana geneldir. Yani Mekke müşrikleri gibi küfredip de Allah yolundan Hz. Muhammed’in (s.a.v.) davet ettiği hak İslam dininden yüz çevirenlerin Allah amellerini boşa gidermektedir.⁷⁹³

Sûrenin devamında kafirler ve müminler arasındaki kıyaslamalara devam edilmektedir. Allah’ın indirdiğini beğenmemeleri sebebiyle, inkar edenlerin

⁷⁸⁹ Kurtubî, *Ahkâmî'l-Kur'an*, 16/238.

⁷⁹⁰ İsfahânî, “e-n-f”, 95.

⁷⁹¹ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 28/50.

⁷⁹² Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/322.

⁷⁹³ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/138.

amellerinin boşa çıkacağı, akıbetlerinin kendilerinden önce helak olan milletler gibi olacağı ve hiçbir yardımcılarının bulunmayacağı; müminlere ise Allah'ın yardım edeceği belirtilmektedir. Hemen ardından, inanıp salih amel işleyenleri Allah içinden ırmaklar akan cennetlere; inkar edenleri ise ateşe atacağı anlatılmaktadır. 13. âyette Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) Mekke'den hicret etmeye zorlanması anlatılır ve bunun önceki peygamberler döneminde daha güçlü kavimler tarafından da uygulandığı, fakat hepsinin helak edildiği bildirilir. Müminlerle kafirlerin dünyevi durumlarıyla uhrevi konumlarının tasvirine devam edilir. 15. âyette takva sahibi müminlere verilen cennet ve ondaki sonsuz nimetler ile inkar ve sapıklık üzere ölenler için hazırlanan sonsuz azap anlatılmaktadır. Bu çok şiddetli ve somut bir azap biçimi olup, savaş konulu sûrenin atmosferine ve müşriklerin kaba mizaçlarına uygun düşmektedir.⁷⁹⁴

Cenâb-ı Hak, kafirlerin durumunu izah edip belirttikten sonra münafıkların da durumunu ele almış ve onların kafirlerden olduğunu vurgulamıştır.⁷⁹⁵ İzah etmeye çalışacağımız 16. âyetin kafirlerden söz eden önceki konu ile bağlantılı oldukları görülmektedir. Sûrede genel olarak kafirlerin ve münafıkların vasıfları anlatılmaktadır. Münafıklar da dıştan mümin görünseler de içten kafir oldukları için kafirler grubuna dahil edilmiştir.

Âyetin Sonrası ile Münâsebeti

Allah Teâla, münafığın dinlediğini, fakat yararlanamadığını, tekrarlanmasını istediği halde bundan istifade etmediğini açıkladıktan sonra, hidâyete ermiş mü'min kimsenin durumunun böyle olmadığını; zira onun hem dinleyip hem de anladığını ve bildiği ile amel ettiğini; münafığın, hep tekrar edilmesini istediğini; hidâyete ermiş mü'min ise dinlediği sözü anlayıp bunu nakledebildiğini beyan buyurmuştur. Bu iki âyet, iki topluluk arasındaki farkı bir kez daha gözler önüne sermektedir.⁷⁹⁶ Ardından da münafıkların, kıyametin kopuşunun kendilerine ansızın gelmesinden başka bir şey

⁷⁹⁴ Kutub, *fî Zilâli'l-Kur'an*, 9/253.

⁷⁹⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 28/49.

⁷⁹⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 28/50.

beklemediklerini, onun alametlerinin görüldüğü, artık kıyamet kendilerine geldiği zaman, öğüt almalarının onlara bir fayda vermeyeceği belirtilmektedir. Sûrenin başından buraya kadar geçen açıklamalara bir sonuç olmak üzere “*Öyle ise şimdi iyi bil ki Allah’tan başka hiçbir ilah yoktur.*” tapılacak, ibadet edilecek, kul olunacak, ma‘bud tanınacak başka hiçbir ma‘bud yoktur. Şimdi kıyamet kopmadan önce bil.⁷⁹⁷ Devamında Hz. Peygamber’e hem kendisi hem de müminler için Allah’tan bağışlanma dileğinde bulunması emrediliyor.

Cihadın söz konusu edildiği âyetler indirildiğinde -ki müminler cihada izin verilmesini gönülden arzu ederek özlem duyuyorlardı- kalplerinde hastalık bulunan münafıkların iki yüzlü tutumları gözler önüne serilmektedir. Savaş emri kesinlik kazandığında yüz çeviren bu kalbi hastalıklı olanlar Allah’ın lanet ettiği, kulaklarını sağır, gözlerini kör ettiği kimselerdir. Kalplerinin üzerinde birtakım kilitler mi var? Ardından onların Yahudilerle olan ilişkileri ve Yahudilerle birlik olup İslam’a ve Müslümanlara gizlice iş çevirmeleri anlatılmaktadır.

Cenab-ı Hak münafıkların kalbinin hastalıklı olduğunu bir kez daha belirterek istese onların kinlerini, gerçek yüzlerini peygambere ve mü’minlere bildireceğini açıklamaktadır. İnkâr edenler, Allah yolundan alıkoyanlar, hidâyet yolu kendilerine belli olduktan sonra Yahudiler, müşrikler ve münafıklar gibi Allah’a karşı gelenlerin Allah’a ve peygamberine hiçbir zarar veremeyeceği, bütün amellerinin boşa çıkacağı söz konusu edilerek iman edenlere seslenilmektedir. Sizler Allah’a ve peygamberine itaat edin ki amelleriniz boşa çıkmasın, çağrısı yapılmaktadır. Sûrenin sonunda ise; Allah yolunda cimrilik göstermeden harcama yapmaya çağrılmaktadır. Yaptıkları cimrilığın kendi aleyhlerine olduğu, onların fakir, Allah’ın sınırsız zengin olduğu vurgulanmaktadır.

4.9.4 Âyetin Tefsiri

Âyetin başındaki “*مِنْهُمْ*” “*Onlardan*” zamirinin kiminle ilgili olduğu hakkında farklı görüşler vardır: Genel olarak tüm insanlar,⁷⁹⁸ kafirler⁷⁹⁹ ve Müslümanlar⁸⁰⁰

⁷⁹⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 7/155.

⁷⁹⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 28/49.

⁷⁹⁹ Celâluddin el-Mahallî, *Celâluddin es-Süyûtî, Tefsirü’l-Celâleyn*, 675; Kutub, *fî Zilâli’l-Kur’ân*, 9/254.

⁸⁰⁰ Kutub, *fî Zilâli’l-Kur’ân*, 9/254.

olabileceği söylenmiştir. İfade kafirleri ima ediyor olabilir fakat münafıklar da aslında dıştan belli olmayan ama içten içe inkarcı bir zümre olduklarından Yüce Allah bu âyette o zümrenin iç yüzünü ortaya koyarak onlardan söz ediyor olabilir. Müslümanları ima ediyor olabilir çünkü münafıklar da Müslümanların arasında onların içinde yaşıyorlar, Müslümanmış gibi görünüp o şekilde hareket ediyorlardı.⁸⁰¹ Bu zamirin “Bakara Sûresi’nde, Cenâb-ı Hakk’ın, kafirlerden, bahsettikten sonra, “*İnsanlardan inanmadıkları halde, Allah’a ve ahiret gününe inandık, diyenler de vardır.*” (el-Bakara 2/8) buyurmuş olduğu âyetindeki ‘nâs-insanlar’ kelimesine raci olması muhtemel olduğu gibi, Mekkelilere raci olması da muhtemeldir. Çünkü, Mekkelilerden de “(Ey Muhammed!) *Seni çıkaran kendi memleket halkından daha güçlü nice memleket halkları vardır ki, biz onları helak ettik...*” (Muhammed 47/13) âyetinde bahsedilmiştir. Bu zamirin, “*Hiç bu o ateşte ebedi kalan ve bağırsakların parça parça eden kaynar sudan içirilen kimseler gibi midir?*” ifadesinde anlatılan manaya raci olması da muhtemeldir. Buna göre mana, “*Ateşte ebedî kalanlardan, seni dinleyen kimseler vardır...*” şeklinde olmuş olur.”⁸⁰² Her durumda burada kastedilenler münafıklardır.⁸⁰³ Hz. Peygamber’in (s.a.v.) meclisine gelirler, sözlerini dinlerlerdi.⁸⁰⁴

Âyetin devamında “*Fakat senin yanından çıktıkları zaman (alay ederek), kendilerine bilgi verilmiş olanlara, ‘Az önce ne söyledi?’ derler.*” buyrulmuştur. Münafıklar Rasulullah’ın yanına geliyor ve konuştuklarını dinliyormuş gibi davranıyor fakat onu hafife alıp dinlemiyorlardı.⁸⁰⁵ Hz. Peygamber’in (s.a.v.) yanından çıktıkları vakit kendilerine ilim verilmiş olanlara sahabenin alimlerine ki -İbn Mesud ve İbn Abbas bunların başında gelir- sırf alay ve eğlence gayesiyle “*Demin yani az önce ne söylemişti?*” Yani bizler onun sözüne güvenip müracaat edecek değiliz, derler.⁸⁰⁶

Râzî’ye göre bu ifade, iyice dinlemiş olmayı ifade eder. Çünkü onlar, dinliyorlar; çıktıkları zaman, tıpkı anlamak isteyen kimsenin yaptığı gibi, onu iyi anlamış olanlardan (ulemâ), söylenenlerin tekrarını istiyorlardı. Böyle denirse onlar için bir

⁸⁰¹ Kutub, *fî Zilâli’l-Kur’ân*, 9/254.

⁸⁰² Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 28/49.

⁸⁰³ Celâluddin el-Mahallî, Celâluddin es-Süyûtî; *Tefsirü’l-Celâleyn*, 675; Kutub, *fî Zilâli’l-Kur’ân*, 9/254.

⁸⁰⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 7/153.

⁸⁰⁵ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 22/169.

⁸⁰⁶ Celâluddin el-Mahallî, Celâluddin es-Süyûtî, *Tefsirü’l-Celâleyn*, 675; Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 7/153.

övgü olmuş olur halbuki münafıkların durumu kınanmış ve yerilmiş idi. Onların bununla ya istihza ettiğini yani zeki bir kimsenin ahmak birisine, aslında kendisinin iyi anladığını bildiği halde, “Sözünü tekrarla da anlayayım.” demesi gibidir. Herkes, bu kimsenin bu sözüyle, istihza ve alay ettiğini, bu tekrardan faydalanmaya ihtiyacı olmadığını bilir. *“İman edenlerle karşılaştıkları zaman, ‘İnandık’ derler. Fakat şeytanlarıyla (münafık dostlarıyla) yalnız kaldıkları zaman, ‘Şüphesiz, biz sizinle beraberiz. Biz ancak onlarla alay ediyoruz’ derler.”* (el-Bakara 2/14) âyeti bu duruma işaret eder. Ya da onlar, dinlemelerine ve dinlediklerinin tekrarını istemiş olmalarına rağmen, söylenenleri anlamamışlardır. *“İşte kafirlerin kalplerine Allah, böyle mühür basar.”* (el-A‘raf 7/101) âyeti ise ikinci duruma işaret eder.⁸⁰⁷ Onlar bu sözü, kendilerinin de onların dininde olduklarını, Hz. Peygamber’e kulak verdiklerini ve sözlerini ezberlediklerini bilmeleri için söylüyorlardı. Hakikatte ise onlarla alay ediyorlardı.⁸⁰⁸

Seyyid Kutub, onların bu soruları ile ilim adamlarına, Muhammed’in (s.a.v.) söylediğinin anlaşılmadığını ya da anlaşılır şeyler söylemediğini; anlaşılır olsaydı Muhammed’i (s.a.v.) dinledikleri halde arkadaşlarının Kur’ân’dan bir şey anlamadıklarını söylüyorlar. Öte yandan bu soruları ile, tıpkı sahabenin Peygamber’in ağzından çıkan her sözcük karşısındaki tutumları olduğu gibi, ilim adamlarının da Peygamberin söylediği her şeye sarılmaya, sözlerinin anlamlarını tamamı ile kavramaya ve ezberlemeye düşkünlükleri ile alay etmeyi amaçlıyor olabileceğini ve ilim adamlarından Hz. Peygamberden duydukları sözleri, açıkça ya da gizlice alay etmek için tekrarlamalarını isteyebileceklerini, söylemiştir.⁸⁰⁹

İmam Maturidi bu âyetin Hz. Muhammed’in (s.a.v.) nübüvvetine dair bir delil olduğunu dile getirmiştir. Cenâb-ı Hak, Rasûlullah’ın (s.a.v.) risaletinin alameti ve nübüvvetinin kanıtı olsun diye, onların içlerinde gizledikleri ve sakladıkları düşüncelerden Efendimiz’i (s.a.v.) haberdar ettiğini belirtmiş ve şöyle devam etmiştir: “Çünkü onlar, kalplerde gizlenen düşüncelere Allah’tan başka kimsenin muttali

⁸⁰⁷ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 28/50.

⁸⁰⁸ Mâturîdî, *Te‘vilâtü’l-Kur‘ân*, 13/428.

⁸⁰⁹ Kutub, *fî Zilâli’l-Kur‘ân*, 9/255.

olamayacağını biliyorlardı. Rasûlullah (s.a.v.) onların içlerinde gizledikleri ve sakladıkları düşünceleri kendilerine haber verince, Hz. Peygamber'in bunları Allah'tan öğrendiğine kanaat getirdiler.”⁸¹⁰

“İşte bunlar, Allah'ın, kalplerini mühürlediği ve nefislerinin arzularına uyan kimselerdir.” Allah Teâla onların (münafıkların) kalplerini mühürlediğini haber vermektedir. Kendilerine konuşulan sözleri anlamayacaklarını; onların, heva ve heveslerine köle olduklarını beyan ediyor.⁸¹¹ Çünkü Hz. Peygamber'in getirdiği ilahi emirler onların nefsî isteklerine uymuyordu. Onlar, anlamak ya da, istifade etmek amacıyla dinlemedikleri için, hakka tabi olmayı terk edip, hakkın zıddı olan batıla tabi olmuşlardır.⁸¹² Onların Hz. Peygamber'i dinlemeleri, sırf kendisine duydukları muhalefeti, düşmanlığı ve alaylarını gizleyip yanında görünmeye çalışmak içindi.⁸¹³ Bu da ruhlarında gizli olan alçaklığı, pisliliği, körlüğü ve gizli maksadı gösteriyordu.⁸¹⁴ Hevalarına, keyiflerine, arzularına tabi ola ola, kendilerinden ve kendi hevalarından başka hiçbir şeye bakmayıp⁸¹⁵ inkarlarında ısrar ve Rasulullah'ın kelamı ile alay ederek basite aldıkları için Allah kalplerini mühürlemiştir.⁸¹⁶ “İçlerinde seni dinleyenler de var; ama sağırlara -üstelik akıllarını da işletmiyorlarsa- gerçeği sen mi duyuracaksın? Onların arasında sana bakanlar da var; ama eğer görmüyorlarsa körlere doğru yolu sen nasıl göstereceksin?”⁸¹⁷

4.10 Münâfıkûn Sûresi 3. Âyet

Âyetin Metni ve Meâli

ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا فَطُبِعَ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ

⁸¹⁰ Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 13/428.

⁸¹¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 22/170; İbn Âşur, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 26/101.

⁸¹² Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 28/50.

⁸¹³ Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 13/428.

⁸¹⁴ Kutub, *fî Zilâli'l-Kur'an*, 9/255.

⁸¹⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/154.

⁸¹⁶ Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, 3/194.

⁸¹⁷ Yûnus 10/42-43.

“Bu, onların önce iman edip sonra inkar etmeleri, bu yüzden de kalplerine mühür vurulması sebebiyledir. Artık onlar anlamazlar.”

4.10.1 Âyetin Sibâk-Siyâk İlişkisi

Âyetin Öncesi ile Münâsebeti

Münâfikûn Sûresi'nin ilk âyetinde Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'e hitap ederek; *“Ey Muhammed! Münafıklar, (yani Abdullah b. Übeyy ve arkadaşları) ⁸¹⁸ yanına geldiklerinde, kalplerinde olmadığı halde dilleriyle ⁸¹⁹ ‘Şehâdet ederiz ki sen, kesinlikle Allah'ın peygamberisin’ derler.”* buyurmuştur. Hz. Peygamber'in (s.a.v.), Allah'ın Rasulü olduğunu elbette ki Allah bilmektedir. Ayrıca Allah şehadet eder ki münafıklar: *“Şüphesiz ki sen Allah'ın peygamberisin.”* sözlerinde yalancıdırlar. Ardından münafıkların, yeminlerini kalkan yapıp insanları Allah yolundan çevirdikleri belirtilmektedir. Onlar, yeminlerini kendilerine siper edinip arkasına sığındılar. Başlarına gelmesinden endişe duydukları öldürülme ve benzeri belalardan sayesinde kurtulup emin olacakları bir kalkan, bir siper edinerek ⁸²⁰ onunla münafıklıklarını gidermeye çalıştılar. Burada yeminin beyan edilmesi, hem aşağıda gelecek olan açık yeminlere nazaran olabileceği hem de şehadetin manası içerisinde yeminin bulunduğu ⁸²¹ bir işaret sayılabileceği bildirilmiştir. Yani şehadet getirmek ve yemin etmekle dıştan mümin görünüp de onu kendilerine bir siper edinerek dünyada mallarını ve canlarını kurtarmak istediler. Bu suretle Allah yolundan yüz çevirdiler. ⁸²² Hem kendilerini hem de diğer insanları Allah'ın şeriatından alıkoydular. ⁸²³ Allah Teâla, *“Gerçekten onların yaptıkları şey ne kötüdür.”* buyurmaktadır. Yeminlerini kalkan yapıp da yalan dolan, sahtekarlık ve münafıklıkla Allah yolundan yüz çevirmeleri veya men' etmeye kalkışmaları ne fena bir iş, ne kötü bir ahlaksızlıktır. O yaptıkları fena amel, o yalan şehadet ve yemin Müslüman suretine girip de yalancılık ve münafıklıkla ahlaksızlık yapmaları şu suretledir ki bunlar imana gelmişler, dıştan ikrar ve şehadet

⁸¹⁸ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 30/545.

⁸¹⁹ Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 23/390.

⁸²⁰ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 30/545.

⁸²¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/538.

⁸²² Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 8/74.

⁸²³ Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 23/394.

ederek mü'min sûretine bürünmüşler, sonra da küfre girmişlerdir. İmanın gereğini ve ahlaki doğruluğu takip etmeyip gönüllerinde küfrü gizleyerek, kafirane işlere girmişlerdir. Bunun üzerine o küfür huyu olan kötü ahlak kalplerine nakşedilmiştir de artık anlamaz olmuşlardır.⁸²⁴

Âyetin Sonrası ile Münâsebeti

Münafıkların hal, hareket ve karakterlerinden bahseden sûrede, Allah Teâla 4. âyet-i kerimede de Hz. Peygamber'e seslenerek şöyle buyurmaktadır: *"Onları gördüğün zaman cüsseleri, yani kılıkları ve görünüşleri hoşuna gider. Söz söylerlerse sözlerini dinlersin."* Burada kastedilenin Abdullah b. Übeyy olduğu söylenmiştir. İbn Abbas'tan rivâyet edildiğine göre; Abdullah b. Übeyy yakışıklı, iri yarı, sağlıklı, güzel yüzlü ve tatlı dilli birisi idi. Konuşmaya başladığında Hz. Peygamber (s.a.v.) konuşmasını dinlerdi. Allah da onu şekil itibariyle kusursuz ve maksadını güzel bir şekilde açıklamak niteliklerini vermiştir.⁸²⁵ Onlar kendilerine söz söylendiği zaman resmi bir tavırla ve dıştan ağırbaşlı bir vaziyette dinler gibi dururlar,⁸²⁶ fakat aslında onlar göründükleri gibi değillerdir. Onlar adeta bir yere dayanmış odunlar gibidirler. Onlarda anlayış, ilim yoktur.⁸²⁷ M. Hamdi Yazır, onların bu halini şu şeklide tasvir etmektedir. "Oturdıkları yerde dayanmış ahşap keresteler gibi dışları, endamları düzgün, hareketsizce kurulur otururlar. Ancak içleri bilgi ve şuurdan, yetişme ve gelişme kabiliyetinden mahrum, sağlamlık ve dayanıklılıktan uzak, boş kuru tahtalara ve direklere benzerler. Öyle ruhsuzdurlar ki, istifade edilmesi lazım gelen sözler kulaklarına girmez, ondan faydalanmazlar. Öyle cansız ve yüreksizdirler ki her sayhayı aleyhlerine zannederler. Her işittikleri kuvvetli bir sesi mutlaka kendi aleyhlerinde sanır korkarlar. Lehlerinde söyleneni bile aleyhlerinde telakki ederek ürker kaçmaya çalışırlar. Sertçe bir öksürükten şüphelenirler, hemen hemen pöh denilse korkacak hale gelirler. Çünkü içleri kurtlu haindirler."⁸²⁸ Asıl düşmanın onlar olduğu ve onlardan sakınılmak gerektiği emredilmektedir. O münafıklara, *"Gelin,*

⁸²⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 8/74.

⁸²⁵ Kurtubî, *Ahkâmî'l-Kur'an*, 28/124-125.

⁸²⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 8/75.

⁸²⁷ Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 23/396.

⁸²⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 8/75.

Allah'ın Rasulü sizin için bağışlama dilesin.” denildiği zaman onlar peygamberi ve onun af dilemesini alaya alarak başlarını çevirip davet edildikleri affa karşı büyüklük taslayarak uzaklaşıp gittikleri anlatılmaktadır. Ardından onlar için bağışlanma dilense de dilenmese de affedilmeyecekleri bildirilmektedir. Nitekim Tevbe Sûresi 80. âyette de Cenab-ı Hak: *“Onlar için ister af dile ister dileme, onlar için yetmiş defa af dilesen, yine Allah onları affetmez.”* buyurmuştur.

7. âyette münafıkların, *“Allah Rasulü'nün yanında bulunanlara (muhacirler) bir şey vermeyin ki dağılıp gitsinler.”* dedikleri belirtilmiştir. Tefsir kaynaklarında bu âyetin nüzûl sebebi ile ilgili rivâyetler mevcuttur.⁸²⁹ Devamında, onların *“Andolsun, eğer Medine'ye dönersek, üstün olan, zayıf olanı oradan mutlaka çıkaracaktır.”* dedikleri; halbuki asıl izzet ve şerefın Allah'a, Rasulüne ve müminlere ait olduğu, münafıkların ise bunu anlayacak kapasitelerinin bulunmadığı belirtilmektedir.

9.âyete kadar münafıkların vasıfları ve ahirete ait yararlı bir faaliyette bulunmadıkları anlatıldıktan sonra gerçek müminlere, asıl izzet ruhu olan iki emir telkin edilmektedir. Allah yanında müminlere tahsis edilen ilahi izzete ermek isteyen müminler! Münafıkların yaptığı gibi ne mallarınız ne de evlatlarınız, yani dünya meşguliyetleri sizi Allah'ı zikretmekten alıkoymasın. Kim böyle yaparsa yani mal ve evlat ile uğraşacağım diye Allah düşüncesinden gaflet ederse işte onlar hüsrana uğrayanlardır.⁸³⁰ Devamında, Allah'a ve peygamberine iman eden müminler! Ölüm gelmeden önce dünyada verilen nimetlerden Allah yolunda infak edin ki pişman olmayın çağrısı yapılmaktadır.

Sûrenin sonunda Allah'ın, eceli gelen kimsenin ömrünü uzatarak ertelemeyeceği, hiçbir şeyin O'na gizli kalmayıp her yaptığımızdan haberdar olduğu bildirilmektedir. Onun için ecel gelmeden önce hazırlıklı olmamız ve ahiret gününde bize yarar

⁸²⁹ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 30/549. Bk. Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 23/400; Kurtubî, *Ahıkâmi'l-Kur'an*, 18/128; Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, 8/176.

⁸³⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 8/83.

sağlayacak azık hazırlamamız gerekmektedir. Yoksa o gün geldiğinde hiçbir pişmanlık ve af dileme fayda vermeyecektir.

4.10.2 Âyetin Tefsiri

Âyet-i kerimeyi açıklamaya başında bulunan “ذَلِكَ” (zâlike) “Bu” işaret sıfatından başlayalım. Müfessirlerimiz bu ifadenin, bir önceki âyette geçen “*Gerçekten onların yaptıkları şey ne kötüdür!*” ifadesine işaret ettiğini belirtmişlerdir. Amel itibarıyla insanların en fenası olduklarına şahitlik eden bu sözün, “*Onların iman ettikten sonra inkar etmeleri.*” sebebiyle olduğu,⁸³¹ yahut da sûrenin ilk âyetindeki “*Senin, elbette Allah’ın peygamberi olduğuna şahitlik ederiz.*” cümlesindeki yeminlerinin arkasına saklanma, nifak ve yalan gibi betimlenen hallerine işaret ettiği söylenmiştir. Onların nifaklarının ve yeminlerinin sebebi önce iman edip sonra küfretmeleri olduğunu göstermektedir.⁸³² Bu buyruk ile Cenâb-ı Hak, münafığın kafir olduğunu bildirmektedir. Yani onlar dilleriyle ikrar etmekle birlikte, kalpleriyle kafir olmuşlardır.⁸³³

Zemahşerî bu âyetle ilgili şöyle bir soru soruyor: “*Münafıklar zaten sabit ve daimi bir inkar üzere bulunuyorlarken, ‘iman ettikten sonra inkar etmelerinden’ denmesinin anlamı nedir?*” Bu soru ile ilgili de üç farklı izahta bulunuyor:

1. “*İman ettiler.*” yani kelime-i şهادeti telaffuz edip, İslâm’a girenlerin davrandıkları gibi davranıp, “*Sonra da inkar ettiler.*” Sonra bunun ardından inkarları ortaya çıkmış ve “Eğer Muhammed’in söyledikleri gerçekse biz eşeğiz!” ve Tebük gazvesi esnasında farkına varılan; “Bu adam Kısra ve Kayser saraylarının kendisine açılacağını mı umuyor? Heyhat!” şeklindeki sözleri ortaya çıkmıştır. Bunun bir örneği Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle geçmektedir: “*Öyle söylemediklerine dair Allah adına and içiyorlar... Oysa gerçek şu ki, Müslüman olduktan sonra inkar edip küfür sözünü söylemişler ve asla başaramayacakları bir işe girişmişlerdir...*”⁸³⁴ Bu âyet, onların Müslüman

⁸³¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/539.

⁸³² Mâturîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 15/176.

⁸³³ Kurtubî, *Ahkâmî’l-Kur’ân*, 18/124.

⁸³⁴ et-Tevbe 9/74.

olmalarının ardından inkarlarının ortaya çıkması anlamındadır. Bir başka örnek de *“Hiç mazeret üretmeyin! Siz, imanınızdan sonra inkar ettiniz...”*⁸³⁵ âyetidir.

2. *“İman ettiler.”* demek, İslam’ı alaya alacak şekilde müminlerin yanında imanı telaffuz edip, bilâhare ‘şeytan’larının yanında inkarı ifade etmişlerdir, demektir. Tıpkı *“İman edenlere rastladıklarında; ‘İman ettik’ diyorlar. Kendi ‘şeytan’ları ile baş başa kaldıklarında ise ‘Biz asıl sizinle beraberiz, onlarla sadece alay etmekteyiz!’ diyorlar.”*⁸³⁶ âyetindeki gibi.

3. Bununla içlerinden mürted olanlar kastedilmiştir.⁸³⁷

“Bu yüzden de kalplerine mühür vurulması sebebiyledir.” Münafıkların yalan şahadet ve yeminleri, Müslüman sûretine girip yalancılık ve münafıklıkla ahlaksızlık yapmaları; dıştan ikrar ve şahadet ederek mü’min sûretine girip gönüllerindeki küfrü gizleyerek kafirâne işlere girişmelerinden dolayı Allah Teâla onların kalplerini inkar mührüyle mühürlemiştir. O kalplere ne hidâyet ulaşır ne de nur.⁸³⁸ Artık onlar hakkı batıldan seçemez hale gelmişlerdir.⁸³⁹ Düşünmezler ve zahiri delillerden yararlanmazlar.⁸⁴⁰

İmam Maturîdî, âyetteki mühürlenmenin, münafıkların kalplerinin örtülü ve karanlık olduğundan kinaye olabileceğini söylemiştir. Buna göre onlar hakikati ve delillerini görmüyorlar, demektir. Cenâb-ı Hakk’ın kalpte küfrü bir karanlık olarak yaratması, bu sebeple onların mucizeleri ve delilleri görememiş olmaları mümkündür.⁸⁴¹

“Kalplere mühür basma, ancak Allah’tan olabilir. Allah Teâlâ kalplerini mühürleyip, imana kapatınca da onların düşünüp, delillerden yararlanarak doğruyu bulmaları mümkün olmaz. “Allah’tan olan bu mühürleme işi, onların kötü fiillerinden ve Hak’tan

⁸³⁵ et-Tevbe 9/66.

⁸³⁶ el-Bakara 2/14.

⁸³⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/539.

⁸³⁸ Sâbûnî, *Safvetü’l-ı tefâsîr*, 3/363.

⁸³⁹ Taberî, *Câmiü’l-beyân*, 23/395.

⁸⁴⁰ Râzî, *Mefâtiḥu’l-ğayb*, 30/546.

⁸⁴¹ Maturîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 15/177.

yüz çevirmeyi zaten maksat edinmiş olmalarından ötürüdür. Buna göre Hak Teâlâ sanki, bu münafıkları, kendi cahil nefisleri ve batıl arzularıyla başbaşa bırakmış gibidir.”⁸⁴²

“*Artık onlar anlamazlar.*” O küfür huyu olan kötü ahlak kalplerine nakşedilmiştir de artık anlamaz olmuşlardır. İyiyi kötüyü, hakkı batılı seçecek, Hak dinin ve ahlakının yüceliğini anlayacak, ne yaptıklarını, nereye gittiklerini inceden inceye sezip bilecek anlayış kabiliyetleri kalmamış, kabiliyetsizlik ve anlayışsızlık onlara huy olup yerleşmiştir. Çünkü alışkanlık ikinci bir tabiat olur. Kalp, alıştığı huyun dışındakilere karşı hassasiyetini kaybeder, böylece insan “*Zira Allah onların kalplerini mühürledi...*”⁸⁴³ âyetinde de ifade edildiği gibi vurdumduymaz olur.⁸⁴⁴

Münafıklar, ya kendilerinin hak üzere olduklarını zannediordu ve bu yüzden başka bir şey anlamıyorlardı. Ya da hak üzere olduklarını zannettikleri için Allah Teâlâ söz konusu münafıkların kalplerinin mühürlendiğinin farkında olmadıklarını haber vermiştir. Bu yüzden onların bütün himmetleri ve gayretleri dünyevi menfaatler ve zararlarla sınırlı kaldı. Aslında onlar, Cenâb-ı Hakk’ın dünyadan başka bir aleminin daha olduğunu ve onu ancak amelleriyle elde edebileceklerini anlasalardı, mutlaka dine sarılmak gerektiğini de bilirler, menfaat ve zararını öne almazlardı. Yardım istenecek olan sadece Allah’tır.⁸⁴⁵

Hulâsâ, münafıkların inkarla uğraşmaları ve sonuç olarak küfrü elde etmeleri sebebiyle Allah kalplerini örtmüş, gerçeği ve delillerini görmelerini perdelemiştir. Onlar iradelerini küfür yönünde kullanmayı tercih ettiklerinden dolayı hak ve hakikati anlama, kavrama kabiliyetleri kalmamıştır. Çünkü küfür gerçeği örter, bastırır ve kapatır. İman ile aydınlanacak olan kalp, küfür ile ışıkları kapatılınca idrak yeteneği söner, sönen kalp işlevsiz hale gelir ve damgası vurulur.

⁸⁴² Râzî, *Mefâtiḥu’l-ğayb*, 30/546.

⁸⁴³ el-Bakara 2/7.

⁸⁴⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 8/74.

⁸⁴⁵ Mâturîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 15/177.

SONUÇ

Kalp insan varlığının odak noktasıdır. Eskilerin ifadesiyle organların komutanı, efendisi; iradenin, şahsiyetin, vicdanın, karakterin, kişiliğin merkezidir. İnsanın iyilik ve kötülük bakımından gerçekleştirdiği her bir amelin kalpte karşılığı vardır. Hz. Peygamber, insanın yaptığı bir hatadan, günden dolayı onun kalbinde siyah bir noktanın oluşacağını, hatadan dönerse kalbinin temizleneceğini, hataların devam etmesi halinde ise günden dolayı oluşan siyah noktaların bütün kalbi kaplayacağını belirtmiştir. Bir başka ifadesinde de salih amel işleyen kalbinde bir nur oluştuğunu ifade etmektedir. Efendimizin bu ifadeleri göstermektedir ki insanın olumlu ve olumsuz eylemleri kalpte derin izler bırakmaktadır. Kalpte oluşan izler de insanın maneviyatını ve karakterini etkilemektedir. Günah üstüne günah işleyen kişinin kalbi manen körelir. Kur'ân-ı Kerîm'i incelediğimizde kalbin hastalanması, kararması, pas tutması, taşlaşması, katılaşması, mühürlenmesi gibi hallerinden bahsedilmektedir. Kalbin bu menfi hallerinden en ağır ve şiddetlisi ise kalbin mühürlenmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Mühürlenmiş kalp, kalbin fonksiyonlarını yitirmesidir.

Kur'ân-ı Kerîm'de on dokuz âyet-i kerimede mühür kavramının geçtiği tespit edilmiştir. Bunlardan on beş âyet kalbin mühürlenmesini (el-Bakara 2/7, en-Nisâ 4/155; el-En'âm 6/46, el-A'raf 7/100,101, et-Tevbe 9/87,93, Yûnus 10/74, en-Nahl 16/108, er-Rûm 30/59, el-Mü'min 40/35, eş-Şûrâ 42/24, el-Câsiye 45/23, Muhammed 47/16, el-Münâfikûn 63/3), bir âyet ağızların mühürlenmesini (Yâsîn 36/65), bir âyet peygamberliğin sona erdirilmesi, tamamlanmasını (Ahzâb 33/40), iki âyet de cennetteki mühürlü bir içeceği (Mutaffifin 83/25-26) konu edinmektedir. Bu âyetlerde mühür kavramının Arapça karşılığı olarak “hateme” ve “tabea” fiili kullanılmıştır. Hateme; basmak, sona erdirmek, tamamlamak, kapatmak ve nakşetmek anlamına gelir. Tabea ise bir şeyi herhangi bir biçimde şekillendirmek demektir. Her ikisi de mühürlemek, kapatmak, örtmek, kitlemek anlamında kullanılmıştır. Hateme ile Tabea hemen hemen benzer anlamlar ifade etmekle birlikte “tabea” daha çok yaratılış ve karakter açısından bir biçimlendirme anlamında kullanılır ve “hatm” den daha genel bir mana içerir. “Hatm” kelimesi, içerisinde yer aldığı âyetlerde genellikle kalbin ilahi mesajı anlayamayacak ve duyamayacak hale geldiği safhayı ifade etmek için

kullanılmıştır. Kafir için de kullanılan ve mühürleme anlamına gelen hatm, âyetlerde genellikle müşrik kalbini nitelediği görülür. Tab’ edilme ise Kur’ân’da münafık kalbinin bir özelliği olmasının yanı sıra kafir kalbi için de kullanılmıştır. Hatm edilmiş kalp hali, kafirlerde, cehaletten dolayı değil kasdi olarak küfürde diretme ısrar ettikleri; müşriklerde ise Allah’tan başkasını ve hevalarını, nefislerini ilah edindikleri için meydana gelmiştir. Tab’ edilmiş kalp hali ise Yahudilerde, Allah’ın âyetlerini inkar etmeleri; kafirde, Allah’ın âyetlerini ve peygamberleri yalanlayarak haddi aşmaları; münafıklarda da dıştan şehadet ederek mü’min sûretine girip gönüllerindeki küfrü gizleyerek yalan yere yemin etmeleri, cihattan kaçmak için bahane uydurmaları ve peygamberin söyledikleri ile alay etmelerinden dolayı gerçekleşmiştir. Karakter ve seciye barındıran bir yapıda olan tab’ kavramının münafıklar ve Yahudiler için kullanılması onlardaki karakter yoksunluğunu ve inkarın karakter haline geldiğini göstermektedir.

Mühürleme hadisesi Kur’ân’da, kalbin yanı sıra kulaklar için de zikredilmekte ve ayrıca gözlerin perdelenmesinden de bahsedilmektedir. Bizim incelediğimiz âyetlerin dördünde de kalp, kulak ve gözlerle birlikte zikredilmiştir. İki âyette (el-Bakara 2/7, el-Câsiye 45/23) kalp ile beraber kulağın da mühürlenip gözlere perde çekildiğinden; bir âyette (el-En’âm 6/46) kulak ve gözlerin Allah tarafından alınarak kalbin mühürlenmesinden; bir âyette de (en-Nahl 16/108) kalp ile kulak ve gözlerin de mühürlendiğinden bahsedilmiştir.

Çalışmamızın üçüncü bölümünü oluşturan “Hateme” fiilini içeren âyetler toplamda dört tane olup âyetlerde kalbi mühürlenenden kasıt kafirler ve müşriklerdir. İncelediğimiz ilk âyet Bakara Sûresi’nin 7. âyetidir. Konunun daha iyi anlaşılması ve âyeti bağlamından koparmamak adına 6. âyetle birlikte ele alınmıştır. Bu âyette, mühürlenmiş kalp kafirin kalbidir ve kalbiyle birlikte kulaklarının da mühürlendiğinden bahsedilmektedir. Âyetin nüzul sebebini araştırdığımızda buradaki kafirlerden kastın kalplerini hakka, düşünmeye, İslam’a kapatan ehl-i kitap olan kafirler yani Yahudi ileri gelenleri olduğunu görmekteyiz. Hz. Peygamberden İslam ile ilgili gerekli cevapları almalarına rağmen bile bile iman etmeyip her seferinde inkar ederek huzurundan ayrılıyorlardı. Bu durum onların, küfrü bilinçli ve kesin bir

kararlılıkla seçtiklerini göstermektedir. Bunun neticesinde de o inatçı kafirlerin kalpleri ve kulakları mühürlenmiştir. Onlar, yoldan sapmaları, haktan yüz çevirmeleri sebebiyle öğüt işlemeyen bir hale gelmişlerdir. O yüzden onları uyarmak ya da uyarmamak birdir. Sadece kalbe ve kulaklara mühür vurulmamış aynı zamanda gözleri üzerine de perde gerilmiştir. Onlar artık hidâyet nurunu göremez, hakkı işitemez, anlayamaz ve idrak edemezler.

En‘âm Sûresi 46. âyette insan uzuvlarından en önemli üç tanesi zikredilmiştir. Kulak, göz ve kalp. Kulak hakikati işitir, göz hakikati görür, kalp ise hakikati anlar. Cenâb-ı Hakk’ın bu önemli azaları insandan çekip aldıktan sonra bunları tekrardan insana verebilecek, bu imkanlara yeniden kavuşturacak başka bir kudretin bulunmadığı anlatılmaktadır. Allah Teâla’nın kudreti olmazsa ne kulak işitir ne göz görür ve ne de kalp anlayabilir. Kalp mühürlenirse hidâyeti akledip düşünemez. Bu âyette müşriklere meydan okunarak kalbiniz mühürlenirse hayır ve hidâyeti anlamayacak bir şekilde şuurlarınız işlevsiz hale gelir, akıllarınız ve anlayışları gider deliler gibi olursunuz, denilmektedir. Kalbin hatmedilmesi zaten onun manen ölmesi demektir.

Şûra Sûresi 24. âyette ise “Kur’ân’ı Muhammed uydurdu.” diyen kafirlere cevap veriliyor ve Hz. Muhammed (s.a.v.) böyle bir teşebbüste bulunmuş olsaydı ona engel olunacağını beyan ediliyor. Kafirlerin bu sözleri geçersizdir, hiçbir mantıklı dayanağı yoktur, batıldır. Çünkü Yüce Allah, kendisine hiçbir şey vahyedilmediği halde bir insanın kalkıp Allah tarafından kendisine vahiy geldiğini ileri sürmesine müsaade etmez. Ancak Rabbini bilmeyen ve kalbi mühürlü olan kimse bunu yapar. Burada kalbinin mühürleneceği söylenen kişi Hz. Peygamberdir. Eğer Allah adına böyle bir şey yapmış olsaydı, Allah’ın O’nun (s.a.v.) kalbini mühürleyerek buna izin vermeyeceği belirtilmiştir. Çünkü Allah adına yalan söylemek, iftirada bulunmak kalbin mühürlenmesine sebeptir. Peygamberin kalbinin mühürlenmesinin bir başka anlamı da şu şekilde açıklanmıştır. Allah dilerse peygamberinin kalbini, onların bu ve benzeri sözlerle yaptıkları eziyetlere karşı sabırla mukabelede bulunmasını sağlar, alay etmelerinin ve yalanlamalarının acısını hissettirmez, kalbini sabitleştirir. Böylece de onların, “O, yalancı bir iftiracıdır.” şeklindeki sözleri, zor gelmez.

Hateme fiilini içeren son âyet Câsiye Sûresi'nin 23. âyetidir. Kafir için de kullanılan kalbin hatmedilmesi bu âyette müşrik kalbi için kullanılmıştır. Burada nefsinin ilah edinen kimselerin kalplerinin mühürleneceği ifade edilmektedir. Kişi nefsinin isteklerini yerine getire getire bir süre sonra ona itaat etmeye başlar ve onun kölesi haline gelir. Dolayısıyla kişi nefsini ilah edinmiş ve şirke bulaşmış olur. Bu yüzden heva ve hevesinin her istediğini yerine getirerek ilah konumuna getiren kişi dalaletle itilmiş, kalbi ve kulağı mühürlenmiş gözüne de perde çekilmiştir. Bu onların kendi tercihlerinin sonucudur.

Tabea fiilini içeren ilk âyetimiz Nisâ Sûresi 155. âyettir. Âyet-i kerimede bahsedilen kalbi tab' edilenler bu sefer Yahudilerdir. Yahudiler kalplerinin ilim kapları olduğunu, peygamberin söylediklerine ihtiyaçları olmadığını ve sahip oldukları ilimlerinin kendilerine yettiğini düşünmektedirler. "Kalplerimiz muhafazalıdır." diyerek ilahi mesaja kendilerini kapatmışlar ve alaycı, küçümseyici bir tavırla anlayamadıklarını belirtmişlerdir. Onların anlamamaları inkarcı tavırlarından dolayıdır. İnkâr kalpteki anlama kabiliyetini izale etmiştir. Haddi aşmaları, söz verdikleri halde yerine getirmeyip caymaları ve verilen fırsatları değerlendirmedikleri için belalara uğramışlar, hâlâ inkâr üzere devam etmeleri sebebiyle de Allah onların kalplerini mühürlemiştir. Hakikatin kalbe ulaşmasına engel kılıflar içerisinde olması değil, inkarları dolayısıyla mühürlenmiş olmasıdır. Küfürde diretmeleri dolayısıyla kalplerine mühür vurulduğu için imana yönelemedikleri görülür.

A'râf Sûresi'nin 100 ve 101. âyetlerinde tabea fiili kullanılmıştır. 100. âyette, kendilerinden önce helâk olup giden ümmetlerin yerine geçip onların topraklarına ve yurtlarına sahip olan Mekkeli kafirler ve çevresindeki halklar muhatap alınmıştır. Kendilerinden öncekilerin, günahları ve küfürlerinden ötürü musibetlere ve cezalara uğratıldığı hatırlatılmıştır. Eğer ibret alıp dikkat etmezlerse, aynı günahlara ve taşkınlıklara devam ederlerse onların da ya azaba düçar olup imha edileceklerini veyahut onlar gibi kalpleri mühürlenerek hakkı işitmez, anlamaz, günahtan vazgeçmez bir hale düşecekleri bildirilmiştir. A'râf Sûresi 101. âyette de peygamberlerin apaçık delillerini yalanlayıp onlara kendini kapatan inkarcı kafirlerin durumu ele alınmaktadır. Geçmiş ümmetlerin peygamberlerine karşı menfi tavırları ve

inançsızlıkları sebebiyle kalpleri mühürlendiği gibi, Hz. Muhammed'i (s.a.v.) inkar eden, kesinlikle iman etmeyecekleri takdir edilen kafirlerin kalpleri de mühürlenecektir. Zaten kalp mühürlenmişse, yapılan inzarlar, gösterilen mucizeler, apaçık deliller o kalbe tesir etmemiş demektir. Bilakis küfür ve inatları artmıştır.

Tevbe Sûresi 87. âyette münafığın kalbinin tab' edildiği vurgulanmaktadır. Mühürleme fiili münafıkların savaşa katılmamak için Hz. Peygamber'den asılsız bahanelerle izin istemeleri üzerine gerçekleşmiştir. Onlar cihattan ve Allah Rasulüyle birlikte Allah yolunda savaşa çıkmaktan yüz çevirmeleri, irade-i cüziyelerini küfre sarf etmeleri sebebiyle kalplerine mühür vurulmuştur. Aynı sûrenin 93. âyetinde de güç ve servet sahibi olmalarına rağmen savaşa katılmak istemeyip kadın ve çocuklarla birlikte evde kalmak isteyen münafık profili vardır. Asıl sorumluluğun, günah ve vebalin savaşa katılmak için imkanı ve gücü olmayanlara değil, savaşa gitmeye güçleri yetecek kadar zengin oldukları halde, cihattan geri kalmak için Hz. Peygamber'den izin isteyenlere olduğu bildirilmiştir. Kalplerindeki inançsızlık, davranışlarındaki iki yüzlülük, sözlerindeki yalan, anlama ve idrak kanallarını tıkamış; küfür ve nifakları sebebiyle de kalpleri mühürlenmiştir. Dünya hayatını ahirete tercih etmişler, Yüce Allah da bu hallerini sabitleştirmek için onların kalplerini mühürleyerek hakikatlere ulaşmaktan uzaklaştırmıştır.

Yûnus Sûresi 74. âyet öncesi ile ele alınırsa Hz. Nûh'tan sonra birçok rasulün toplumlarına gönderildiği, peygamberliklerini belgeleyen kanıtlarla kavimlerinin karşısına çıktığı fakat bütün kanıtlara rağmen kavimlerinin kendilerini yalanladığını görüyoruz. Hz. Nûh'u (a.s.) yalanlayan insanlar Hz. Nûh'tan (a.s.) sonra gelen peygamberlere iman etmemişlerdir. Tüm öğütlere kulaklarını ve her türlü mucizeye karşı kalplerini kapayarak hidâyetten mahrum kalmışlardır. Allah'ın ezeli olan yasasına uygun olarak sahibi tarafından kapatılan kalbe Allah Teâla mührünü vurmaktadır. Peygamber gönderilmeden önce sahip oldukları tüm aşırılıklarına, peygamber gönderildikten sonra da sanki hiç peygamber gönderilmemiş, tebliğe muhatap olmamış gibi devam etmişlerdir. Dalalete daldıkları, alışkanlıklarından vazgeçemedikleri ve haddi aştıkları için kafirlerin kalpleri mühürlenmiştir.

Nahl Sûresi 108. âyet-i kerimede Allah Teâla, kalpleri ile birlikte kulakları ve gözleri de mühürlenerek kâfirlerden bahsetmektedir. Onlar, Allah'a iman ettikten sonra dinden irtidat eden, göğüslerini küfre açan, dünyayı ahirete tercih edenlerdir. Onlar kalpleri mühürlenerek hakikati kavrayamaz; kulakları mühürlenerek Allah'ın kelamını işitemez, gözleri mühürlenerek de Allah'ın âyet ve delillerine bakamaz hale gelmişlerdir. Cenâb-ı Hak görünen gözlerin kör olmadığını, esasen göğüslerdeki kalbin kör olduğunu, bizlere bildirmiştir.

Rûm Sûresi 59. âyette bilmeyenlerin kalbinin mühürlendiği belirtilmiştir. Kim bu bilmeyenler peki? Zihniyet açısından cahil, gözünün önündeki gerçekleri ve delilleri görmezden gelen, hakikati bilerek kabul etmeyenlerdir. Bunlar düşünmemeleri; kendilerine bilgi vasıtaları verildiği halde bakıp incelememeleri; ilim sahibi oldukları halde ilimlerinden istifade etmemeleri; hakikatlere kulak vermemekte direnmeleri; inkârı tercih etmeleri; iradelerini dalaletle sarf edip doğru yol aramamalarından dolayı Allah Teâla onların iradelerine göre kalplerini tab' etmiştir. Bilgisizlik yani doğru bilgiye sahip olmama kalbin mühürlenmesinin sebeplerinden biridir.

Mü'min Sûresi 35. âyette ise, kibir ve zorbalığın insanda bir karakter özelliği haline gelmesinin neticesinde kalbinin mühürlenmesine sebep olacağından bahsedilmektedir. Hz. Musa'nın (a.s.) kavmine karşı yaptığı uyarıların fayda vermemesi; Firavun'un Mûsâ aleyhisselamın getirdiği mucizelerin ve delillerin reddedilecek bir tarafı olmadığını bildiği halde Hz. Mûsâ konusunda halkın kafasını karıştırmaya çalışması ve âyetleri reddetmek için mücadele etmesini konu alan âyetlerin sonucunun kalp mühürlenmesine bağlandığı görülmektedir. Allah Teâla, delilsiz olarak Allah'ın âyetlerine karşı mücadele verenleri kibirli zorbalar olarak vasıflandırmaktadır. Kibir ve zorbalık psikolojisi insanı Allah'ın âyetlerine karşı mücadeleye sürüklemektedir. Bu sürüklemenin sonucu da kalplerinin mühürlenmesi olarak görülmektedir. Hiçbir delile dayanmadan Allah'ın âyetlerini reddetmek için mücadele eden; âyetlere ve peygamberlere karşı büyülenen, kibirlenen ve gururlanan kimsenin kalbinin işte böyle mühürleneceğini bildirmektedir.

Muhammed Sûresi 16. âyet-i kerimede Allah Teâla, münafıkların kalplerini mühürlediğini haber vermektedir. Münafıklar Müslümanlarla birlikte mescide

Rasulullah'ın yanına geliyor ve konuştuklarını dinliyormuş gibi davranıyor fakat onu hafife alıp dinlemiyorlardı. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yanından çıktıkları vakit kendilerine ilim verilmiş olan sahabenin alimlerine (İbn Mesud ve İbn Abbas bunların başında gelir.) sırf alay ve eğlence gayesiyle "Demin yani az önce ne söylemişti?" diyorlardı. Yani bizler onun sözünü anlamıyoruz, o sözlere güvenip müracaat edecek değiliz, demek istiyorlardı. Rasulullah'ın keliması ile alay edip basite aldıkları için Allah kalplerini mühürlemiştir.

Son yetimiz olan Münâfikûn Sûresi 3. âyet de münafıkların kalbinin mühürlendiğinden bahsetmektedir. Münafıkların hâl, hareket ve karakterlerinden bahseden sûrenin 3. âyetinde kelime-i şehadeti getirerek iman ettiğini ilan edip Müslümanmış gibi davranan; kendi dostlarının yanında inkarlarını ortaya çıkararak, biz sizinle beraberiz onlarla sadece alay etmekteyiz, diyen nifak unsurlarının kalbinin tab' edildiği belirtilmektedir. Münafıkların yalan şehadet ve yeminleri, Müslüman sûretine girip yalancılık ve iki yüzlülükle ahlaksızlık yapmaları; dıştan ikrar ve şehadet ederek mü'min sûretine girip gönüllerindeki küfrü gizleyerek kâfirâne işlere girişmelerinden dolayı Allah Teâla onların kalplerini inkâr mührüyle mühürlemiştir. Cenâb-ı Hak nifak yolunda yürüdükleri, davranışları arasında çelişkilerle yaşadıkları ve küfür yolunda ısrar etmiş olmalarından dolayı onların kalplerini mühürleyerek, hakiki bir Müslüman, şerefli bir insan olmayı nasip etmemiştir.

Netice olarak diyebiliriz ki, kafirlerin, müşriklerin, münafıkların maruz kaldığı bu mühürlenme durumu günahların en büyüğü olan küfürde ısrar edişlerinin bir cezasıdır. Fıtratlarını bozacak derecede akıl ve iradelerini olumsuz yönde kullanmalarının bir karşılığıdır. Çünkü Peygamber Efendimiz her insan İslam fıtratı üzerine doğar, buyurmuştur. Cenâb-ı Hak'ın iman etmek isteyen bir kulunun kalbini mühürlemesi, onu zorla küfürde bırakması, insan iradesini dalaletle yöneltmedikçe, onu dalaletle sevk etmesi düşünülemez. Zira Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'de "Allah kullarının küfrüne razı değildir." (ez-Zümer 39/7) buyurmaktadır. Kul kendi iradesini kullanarak küfür, dalalet ve nifak yolunda ısrar eder, hal ve hareketleriyle de bunu açıkça gösterirse, Cenâb-ı Hak ona iman nurunu nasip etmez. Kur'ân'ın bütününe ve bu konu ile ilgili âyetlere bakınca şunu gördük ki hatm ve tab' edilmenin kazanılması kuldan,

yaratılması Allah'tandır. Hakikati görmemeleri, duymamaları, anlamamaları, reddetmeleri, cihattan kaçmaları, peygamberlerini dinlememeleri ve inkarlarında ısrar edip alaya almalarının neticesinde Allah, onların kalplerini mühürlemiştir. Her türlü manevi faaliyetin, imanın, kulluğun, marifetullah ve muhabbetullahın merkezi olan kalp kararıp iflas edince Allah Teâla da üzerine mührünü vurmaktadır. Bunun neticesinde kalbi mühürlenene insan ilahi daveti, Peygamberin çağrısını duyamaz duysa bile algılayamaz. Böylece iki cihan saadetini kaybetmiş olur. Çünkü ahiretin nuru dünyada kazanılır.

KAYNAKLAR

- Abduh, Muhammed - Rıza, Muhammed Reşid. *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Hakîm, Tefsiru'l-Menâr*. 14 Cilt. İstanbul: Ekin Yayınları, 2014.
- Abdülbâkî, Muhammed Fuâd b. b. Sâlih el-Mısırî. *el-Mu'cemü'l-müfrehes li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kahire - Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Mısriyye, 1364/1945.
- Albayrak, Halis. *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine*. İstanbul: Şûle Yayınları, 6. Basım, 2011.
- Altıkulaç, Tayyar. “İbn Kesîr, Ebû Ma'bed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 11 Kasım 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-kesir-ebu-mabed>
- Arslan, Ali. *Büyük Kur'an Tefsiri*. 16 Cilt. İstanbul: Arslan Yayınları, 1993.
- Askerî, Ebû Hilâl. *el-Furûku'l-Luğaviyye*. thk. Cemal Abdulğani Merğameş. Kâhire: Müessesetü'r-Risâle, 2002.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*. 12 Cilt. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 2014.
- Bayraklı, Bayraktar. *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*. 15 Cilt. İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2005.
- Beydâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1418/1997.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1964.
- Birgivi, Şeyh Mehmet b. Pîr. *Tarîkat-ı Muhammediyye*. nşr. Ahmet Nâilî. İstanbul: Osmaniye Matbaası, 1906.
- Bolay, Süleyman Hayri. “Akıl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/246-247. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Bursevî, İsmâil Hakkı. *Rûhu'l-beyân*. 10 Cilt. Beyrût: Dâru'l-fıkr, ts.
- Carullah, Musa. *Kitâbu's-Sünne*. çev. Mehmet Görmez. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1998.

- Cebel, Muhammed Hasan Hasan. *el-Mu'cemü'l-iştikaki fi'l-muessal li-elfazi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü'l- Adab, 2010.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *Tâcü'l-luğa ve Sıhâhu'l-'Arabiyye*. 6 Cilt. Kâhire: Darü'l-İlm li'l-Melâyîn, 3. Basım, 1404/1984.
- Cevziyye, İbn Kayyim, *Bedâi'u't-tefsir*. çev. Harun ÖğmüŖ - Ahmet Ağırakça. 4 Cilt. İstanbul: Polen Yayınları, 2011.
- Cora, Mustafa. *Kur'an'a Göre "Hevâ"*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Cürcânî, Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-Şerif. *Kitâbu't- Ta'rifât*. çev. Arif Erkan. İstanbul: Bahar Yayınları, 1997.
- Çağrııcı, Mustafa. "Hak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/ 137-139. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Çağrııcı, Mustafa. "Yalan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/297-300. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Çalık, Fatma. "Bir Semantik Analiz Denemesi: Kur'an'da 'Kalp' Kavramı". *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 20/2 (2011), 167-190.
- Çelik, Ömer. *Hakkın Daveti Kur'an-ı Kerim Meâli ve Tefsiri*. 5 Cilt. İstanbul: Erkam Yayınları, 2013.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 7. Basım, 2018.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 33. Basım, 2014.
- Derveze, Muhammed İzzet. *et-Tefsirü'l- Hadîs (Nüzûl Sırasına Göre Kur'an Tefsiri)*. 10 Cilt. Kâhire: Dâru'l-İhyâ' el-Kütübü'l-A'rabiyye, 1383/1963.
- Ebü'l-Ferec, Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Zâdü'l-Mesîr fi İlmi't- Tefsir*. çev. Abdulvehhab Öztürk. 6 Cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2009.
- Emiroğlu, H. Tahsin. *Esbâb-ı Nüzûl*. 15 Cilt. İstanbul: Yasin Yayınevi, 2013.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*. sad. İsmail Karaçam vd. 10 Cilt. İstanbul: Azim Dağıtım, 2020.

- Fayda, Mustafa. “Abdullah b. Selâm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 06 Mart 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/abdullah-b-selam>
- Gazali, Ebu Hamid Muhammed b. Yakub. *İhya’u Ulûm’id-Dîn*. 4 Cilt. İstanbul, Hikmet Neşriyat, 2010.
- Geze, Hidâyet. *Kur’ân-ı Kerim’de ‘Kizb’ (Yalan) Kavramı*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Güneş, Abdulbaki. *Kur’ân’da Kalp Kavramının Semantik Analizi*. İstanbul: Ahenk Yayınları, 2003.
- Halîl b. Ahmed, Ebû Abdîrrahmân b. Amr b. Temîm. *Kitâbü’l-‘Ayn*. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1424/2023.
- Hasîrîzâde, Elîf Efendi. *en-Nûru’l-Furkân fî şerhi lugati’l-Kur’ân*. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Havva, Saîd. *el- Esâs fî’t-tefsir*. çev: M. Beşir Eryarsoy. 16 Cilt İstanbul: Şâmil Yayınevi, 1989.
- Hicazî, Muhammed Mahmud. *Furkân Tefsiri*. çev. Mustafa Keskin. 6 Cilt. İstanbul: İlim Yayınları, 1996.
- İbrahim, Mustafa vd. *el-Mu‘cemü’l-vasît*. Kâhire: Mektebet-i Şurûgu’l- Devliyye, 4. Basım, 1425/2004.
- İbn Acîbe, Ebû’l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Mehdî el-Hasenî eş-Şâzelî. *Bahrü’l-medîd fî tefsiri’l-Kur’âni’l-mecîd*. nşr: Hasan Abbas Zeki. 7 Cilt. Kâhire: y.y., 1419/1998.
- İbn Âşur, Muhammed et-Tâhir. *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*. 30 Cilt. Tûnus: ed-Dâru’t-Tûnusiyye, 1404/1984.
- İbn Kesîr, Ebû’l-Fidâ. *Tefsirü’l-Kur’âni’l-Azîm*. 8 Cilt. Beyrût: Dâru’l- Kütübü’l-İlmiyye, 1419/1998.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü’l-‘Arab*. 18 Cilt. İran: Neşrû Edebi’l-Havza, 1405/1985.
- İbn Teymiyye. *Sırât-ı Müstakîm*. çev. Salih Uçan. İstanbul: Pınar Yayınları, 9. Basım, 2014.

- İzutsu, Toshihiko. *Kur'ân'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*. çev. Selâhattin Ayaz. İstanbul: Pınar Yayınları, 2. Basım, 1991.
- İzutsu, Toshihiko. *Kur'ân'da Tanrı ve İnsan*. çev. M. Kürşat Atalar. İstanbul: Pınar Yayınları, 5. Basım, 2017.
- Işık, Emin. “A‘râf Sûresi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 20 Nisan 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/araf-suresi>
- Işık, Emin. “Câsiye Sûresi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Kafes, Mahmut. “Ebû Hayyân el-Endelüsî” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 26 Şubat 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-hayyan-el-endelusi>
- Kalkan, Ahmet. *Ansiklopedik Kur'an Kavramları ve Güncel Yansımaları*. 10 Cilt. İstanbul: Kalemder Yayınları, 2. Basım, 2011.
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: DİB Yayınları, 2. Basım, 2006.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 6. Basım, 2007.
- Kurtubî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Ḳur'ân*. 20 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 3. Basım, 1384/1974.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. *Letâifü'l- İṣârât*. Mısır: Hey'et-i Mısriyye, Şamile Yayın Tarihi: 1431.
- Kutluer, İlhan. “İlim”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 21 Mart 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ilim>
- Kutub, Seyyid. *Fî Zilâli'l-Kur'ân*. 7 Cilt. Beyrût: Darü's-şürûk, 11. Basım, 1405/1985.
- Mahallî, Celâluddin – Süyûtî, Celâluddin. *Tefsirü'l-Celâleyn*. Kâhire: Dâru'l- Hadîs, ts.
- Maraz, Hüseyin. “Mu'tezile'de Kalp Mühürlenmesi ve Özgürlüğün Sürekliliği Meselesi”. *Kelam Araştırmaları Dergisi* 15/3 (Aralık 2017), 594-614.

Mâturîdî, Ebû Mansûr. *Te'vîlâtü'l- Kur'ân Tercümesi*. çev. Yunus Vehbi Yavuz. 17 Cilt. İstanbul: Ensar Yayınları, 2015.

Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ. *Tefhîmu'l- Kur'ân Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsiri*. çev. Muhammed Han Kayanî vd. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 2005.

Mukâtil b. Süleymân, Ebü'l-Hasen Beşîr el-Ezdî el-Belhî. *Tefsir-i Mukâtil b. Süleymân*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't- Turâsi'l- Arabî, 1423/2002.

Mukâtil b. Süleymân, Ebü'l-Hasen Beşîr el-Ezdî el-Belhî. *el-Vücûh ve'n-nezâir*. haz. Ali Özek. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1993.

Mustafavî, Hasan. *et-Tahkik fî Kelimati'l-Kur'âni'l-Kerim*. 14 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l- İlmiyye, 2009.

Mütercim Âsım Efendi. *Kâmûsu'l- Muhît Tercümesi*. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.

Nursî, Saîd. *İşâratü'l-İ'câz*. İstanbul: Altınbaşak Neşriyat, 2015.

Nursî, Saîd. *Mesnevi-i Nûriye*. İstanbul: Altınbaşak Neşriyat, 2015.

Nursî, Saîd. *Sözler Mecmuası*. İstanbul: Altınbaşak Neşriyat, 2013.

Özcan, Hanifi. *Epistemolojik Açıdan İman*. İstanbul: İFAV Yayınları, 1992.

Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal. *el-Müfredât fî ğaribi'l-Kur'ân*. Dimeşk - Beyrut: Dâru'l- Kalem, 1412/1991.

Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî. *Mefâtihu'l- Gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 3. Basım, 1420/1999.

Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't-tefâsîr*. 3 Cilt. Kâhire: Dâru's-Sâbûnî, 1417/1997.

Semerkandî, Ebu'l -Leys. *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Kerîm*. sad. Mehmet Karadeniz. 6 Cilt. İstanbul: Sezgin Neşriyat, 1996.

Semerkandî, Seyyid Alaeddin Ali b. Yahya. *Bahru'l-ulûm*. Şamile yayın tarihi: 8 Zilhicce 1431.

Sinanoğlu, Mustafa. "Küfür". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 19 Şubat 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kufur>

- Sinanoğlu, Mustafa. “İman”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 20 Şubat 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/iman>
- Sırma, İhsan Süreyya. *Medine Dönemi ve Cihad*. İstanbul: Beyan Yayınları, 41. Basım, 2006.
- Süyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr Celâlüddîn. *ed- Dürri’l- mensûr fi’t- tefsir bi’l-me’sûr*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru’l Fıkr, ts.
- Şâtıbî, İbrâhim b. Mûsa. *el-İ’tisâm*. çev. Ahmet İyibildiren. Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 3. Basım, 2011.
- Şimşek, M. Sait. *Hayat Kaynağı Kur’ân Tefsiri*. 5 Cilt. İstanbul: Beyan Yayınları, 2012.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân*. 24 Cilt. Mekke: Dâru’t- Terbiyeti ve’t- Tirâs, ts.
- Teftâzânî, Sa’düddîn Mes’ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî. *Şerhu’l- Makâsıd*. Beyrut: Âlemu’l- Kütüb, 1989.
- Tehânevî, Muhammed A’lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid el-Fârûkî. *Keşşâfü ıstılâhâtı’l-fünûn ve’l- ‘ulûm*. 2 Cilt. İstanbul: Karaman Yayınları, 1984/1404.
- Topaloğlu, Bekir - Karaman, Hayreddin. *Arapça-Türkçe Yeni Kâmûs*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 24. Basım, 2015.
- Topaloğlu, Bekir. “Cebbâr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 06 Temmuz 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cebbar>
- Topaloğlu, Bekir. “Şûrâ Sûresi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/239-140. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Topaloğlu, Bekir. “Tövbe Sûresi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 10 Mart 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tövbe-sûresi>
- Topaloğlu, Bekir. “Yûnus Sûresi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 27 Mayıs 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/yunus-sûresi>
- Tunç, Cihat. “Dalalet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- TDK, Türk Dil Kurumu. *Güncel Türkçe Sözlük*. Erişim 11 Ekim 2020. <https://sozluk.gov.tr>

- Uğur, Mücteba. “A‘meş”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 11 Kasım 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ames>
- Uludağ, Süleyman. “Kalp”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 6 Ekim 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kalp--kalp>
- Vânî, Mehmed b. Mustafâ. *Vankulu Lugatı*. çev. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Vehbi, Mehmet. *Hulâsatü’l- beyân fî tefsiri’l-Kurân*. 16 Cilt. İstanbul: Üç Dal Neşriyat, 4. Basım, 1967.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. “Mü’mîn Sûresi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 08 Temmuz 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mumin-sûresi>
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. “Nisâ Sûresi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 28 Şubat 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/nisa-sûresi>
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. “Nahl Sûresi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 03 Haziran 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/nahl-sûresi>
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Azab”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/302-309. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Ba‘ş”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 17 Mayıs 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bas--dirilis>
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Hidâyet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Yıldırım, Celal. *İlmin Işığında Asrın Kur’ân Tefsiri*. 14 Cilt. İstanbul: Anadolu Yayınları, 1991.
- Yılmaz, Hakkı. *Tebyînu’l- Kur’ân İşte Kur’ân*. 8 Cilt. İstanbul: İşaret Yayınları, 2009.
- Yurdagür, Metin. “Basar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/101. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Yurdagür, Metin. “Sem’”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/452-453. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Zemahşerî, Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *Keşşâf ‘an hakâ’iki ğavâmidî’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fî vucûhi’t-te’vîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l- Kütübü’l İlmiyye, 3. Basım, 1407/1987.

Zuhayli, Vehbe. *Tefsirü'l- veciz*. çev. Hacı İnan. 4 Cilt. İstanbul: Dua Yayıncılık, 2012.

